

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΜΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ

Από το Ασυνείδητο στο Μη –Εισέτι – Συνειδητό:

Επιθυμία και υποκείμενο στο έργο του Sigmund Freud και του Ernst Bloch

Διπλωματική εργασία της Μαρίας Ηλιάδη

Επιβλέπων Καθηγητής: Γιώργος Φαράκλας

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

Γιώργος Φαράκλας

Θανάσης Γκιούρας

Βίκυ Ιακώβου

Ο ενθουσιασμός και ο κόπος που χρειάστηκαν για να γραφεί αυτή η εργασία
αφιερώνονται στη μνήμη του Μανόλη Αγγελίδη.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....σελ. 4	
Κεφάλαιο πρώτο: Η ασυνείδητη επιθυμία και το υποκείμενο της ψυχανάλυσηςσελ. 7	
Η φροϋδική μεταψυχολογία.....σελ. 9	
α) η θεωρία των ενορμήσεωνσελ. 10	
β) από τη θεωρία ονείρου στην έννοια του Ασυνειδήτου.....σελ. 14	
Το υποκείμενο της δυσφορίας και η ευχή της αγάπης: για το ουτοπικό πλεόνασμα της ψυχανάλυσηςσελ. 20	
Κεφάλαιο δεύτερο : Οικριτικές επεξεργασίες του Ernst Bloch στη φροϋδική ψυχανάλυσησελ. 31	
Ο Μπλοχ και το μαρξικό έργο.....σελ. 31	
Η οντολογία του Μη-Εισέτι-Είναισελ.37	
Bloch και φροϋδική ψυχανάλυση :Εισαγωγικές Σημειώσεις.....σελ. 40	
Περί της θεωρίας των ενορμήσεων.....σελ. 43	
Η έννοια του Μη – Εισέτι-Συνειδητού.....σελ.46	
Η ουτοπική κατάταξη των συναισθημάτων.....σελ. 48	
Για τη Θεωρία Ονείρου του Ernst Bloch.....σελ.50	
Το μη εισέτι συνειδητό και ο πραγματικός άνθρωπος.....σελ. 58	
Επίλογος : ιχνηλατώντας μια γενναία ευαλωτότητασελ. 67	

Εισαγωγή

Η ανά χείρας διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, με κατεύθυνση Κοινωνική Θεωρία και Πολιτική Φιλοσοφία. Σκοπός αυτού του πονήματος είναι η ανασυγκρότηση της έννοιας του *Μη-είσέτι-συνειδητού* όπως αυτή αναπτύσσεται αναφορικά με μια κριτική επεξεργασία της φροϋδικής μεταψυχολογίας, στο έργο του Ερνστ Bloch *Η αρχή της Ελπίδας*.

Το θέμα αυτής της εργασίας αποτελεί θραύσμα ενός ερωτήματος, το οποίο δε απαντάται και δεν προλαμβάνεται, ελπίζουμε, από κανένα συγγραφικό εγχείρημα. Και αυτό γιατί το ερώτημα μας είναι ένα ερώτημα περί του αξιόπρακτου, ένα πολιτικό, υλικό και συναισθηματικό πρόβλημα, το οποίο, όπως τονίζει ο Bloch, διατρέχει την ανθρώπινη ιστορία: *Πώς μπορούμε να ζήσουμε πέρα από την αποξένωση*; Εάν πράγματι οφείλουμε να θέσουμε αυτό το ερώτημα πέρα από τους όρους τις κρατικής διαχείρισης και να στηρίζουμε τις ελπίδες μας στον κοινωνικό δεσμό, αυτό μάλλον οφείλει να είναι ένα ερώτημα για την υποκειμενικότητα, ένα ερώτημα για τις χειραφετικές δυνατότητες της ανθρώπινης επιθυμίας. Συνεπώς, ένα τέτοιο ζήτημα, δεν μπορεί να απαντηθεί από μια επιστήμη της εξειδίκευσης, αλλά σε μια πολιτική επιστήμη αυτοκριτική, όπως αυτή που διαβάζει τη μαρξική κοινωνική θεωρία σε μια κίνηση αυτοσυνειδησίας των περιορισμών της. Χρειαζόμαστε ακόμα μια κοινωνική και πολιτική επιστήμη που ιχνηλατεί χειραφετικά ρήγματα στις δομές. Η έννοια της επιθυμίας αξιώνουμε πως μπορεί να αποτελεί το πρωταρχικό χειραφετικό ρήγμα. Οφείλουμε να δηλώσουμε πως το φάσμα των σχετικών θεωριών είναι πολύ ευρύτερο της δικής μας εποπτείας. Θα μπορούσε κανείς να επιλέξει, πάνω στο ίδιο γενικό ερώτημα που εμείς βάζουμε, πολλά άλλα εργαλεία, εκτός της φροϋδικής ψυχανάλυσης και του μπλοχιανού εγχειρήματος. Η δική μας επιλογή προκύπτει, αφ' ενός από τις ορισμένες και περιορισμένες αναγνώσεις μας, καθώς από μια σειρά επιμέρους ερωτημάτων και παραδοχών.

Εκκινούμε από την παραδοχή πως τόσο το αίτημα του Freud όσο και του Bloch είναι κρίσιμο. Η μαρξική σκοπιά, την οποία ο Bloch επιλέγει, όσο και το φροϋδικό έργο αποτελούν τα πιο πολυπαθή θεωρητικά εγχειρήματα της νεωτερικότητας. Αυτό οφείλεται αφ' ενός στο μεγάλο πρακτικό εκτόπισμα της κριτικής οπτικής τους επί της κοινωνίας τους : για το Μαρξ και το Bloch το υποκείμενο της φιλοσοφίας είναι και το

υποκείμενο της κοινωνικής και πολιτικής διεκδίκησης. Η παραδοσιακή κατηγορία του φιλοσόφου αίρεται και δίνει τη θέση της στο συνειδητά κοινωνικοποιημένο υποκείμενο. Όσο για το Freud, η ψυχαναλυτική θεωρία του είναι η άλλη όψη της κλινικής πρακτικής. Τα θεωρητικά ευρήματα εκκινούν από την θεραπευτική πρακτική και επιστρέφουν σε αυτή. Τα δυο κομβικά κριτικά εγχειρήματα δοκιμάστηκαν και δοκιμάζονται από εκείνους που τα λατρεύουν και εκείνους που τα αποστρέφονται, ακριβώς επειδή τέτοιες θεωρητικές θέσεις συλλαμβάνονται ως πραξολογικές πυξίδες. Οι ανασχές της ιστορικής και βιογραφικής μας πραγματικότητας μοιάζουν να κλονίζουν και να αναγεννούν όχι μόνο τις προσπάθειες που σχετίζονται με τα εγχειρήματα αυτά, αλλά και τα ίδια τα εγχειρήματα. Αναγνωρίζουμε ωστόσο ότι οι ίδιες οι προθέσεις της μαρξικής και της φροϋδικής παράδοσης μένουν ανεκπλήρωτες. Ο Μαρξ φέρει το αίτημα της χειραφέτησης από την εκμετάλλευση της ανθρώπινης παραγωγικής δύναμης και την υποτίμηση της προσωπικής και κοινωνικής ζωής. Ο Bloch ενδυναμώνει τη μαρξική θέση και το ρόλο του υποκειμένου σε αυτή, συστήνοντας στη θέση της φροϋδικής μεταψυχολογίας μια μεταψυχολογία της ελπίδας, η οποία αίρει διαλεκτικά την ίδια τη φροϋδική ψυχανάλυση. Στο έργο του βρίσκουμε μια αξιοσημείωτη ανασυγκρότηση του αξιολογικού επιχειρήματος του Marx, μέσα από την κατηγορία της ουτοπίας. Από την άλλη, ο Freud φέρει ένα αίτημα ανακούφισης από τον πόνο που προκαλούν οι εξουσιαστικές δομές. Περαιτέρω διευκρινήσεις και διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο εγχειρημάτων είναι απαραίτητες, ενώ είναι επίσης κρίσιμη η πλούσια σχετική βιβλιογραφία που τα ακολούθησε. Σε κάθε όμως περίπτωση, κρίνουμε πως οι δύο αυτές παραδόσεις είναι ενεργές και προϋποθέτονται στις σημερινές συζητήσεις μας.

Η σχέση μεταξύ μαρξισμού και ψυχανάλυσης αποτελεί κεντρική προβληματική της εργασίας μας. Στη Σχολή της Φρανκφούρτης, στις παρυφές της οποίας βρέθηκε και ο Ernst Bloch, συναντάμε ποικίλες θέσεις για την ψυχανάλυση. Η δυναμική της ψυχανάλυσης ως κριτικής θεωρίας, αλλά και η σύνδεση της με την κριτική θεωρία, αποτελεί ένα κρίσιμο ζήτημα για τον ανακαθορισμό του υποκειμένου και του κοινωνικού δεσμού. Εδώ προσπαθούμε να δούμε τόσο τις εντάσεις όσο και τις ροές ανάμεσα στην ψυχανάλυση και το επιχείρημα του Ernst Bloch. Πιστεύουμε πως ο Bloch γράφει μια από τις πιο ουσιώδεις και παραγωγικές κριτικές της ψυχανάλυσης, προσπαθώντας να την άρει διαλεκτικά μέσα στη δική του μεταψυχολογία. Θεωρούμε, ωστόσο, ότι οι συνδέσεις και οι συνέχειες μεταξύ των Freud και Bloch, φτάνουν πέρα

από την κριτική ανασυγκρότηση του δεύτερου .Επιχειρούμε έτσι να δούμε τους τρόπους με τους οποίους ο ψυχαναλυτικός και ο μπλοχιανός τύπος υποκειμένου αλληλοσυμπληρώνονται. Το ψυχαναλυτικό υποκείμενο, ως υποκείμενο της κλινικής πράξης και αντικείμενο της ψυχαναλυτικής θεωρίας, περιγράφει ένα σημαντικό κομμάτι του αλλοτριωμένου ανθρώπου, του ανθρώπου που, όπως θα επισημάνει ο Bloch , δεν έχει ακόμα συναντήσει τον εαυτό του, δεν έχει απελευθερώσει όλες τις δυνάμεις του. Η αποκάλυψη της ευαλωτότητας και το αίτημα του ψυχαναλυτικού υποκειμένου να αγαπηθεί ανήκει στο δρόμο της χειραφέτησης. Από την άλλη, μόνο μέσα από την αξιολογική, ολιστική σκοπιά του Bloch μπορεί ένα τέτοιο αίτημα να αρθρωθεί αποτελεσματικά και καθολικά. Όπως άλλωστε επισημαίνει ο Bloch το υποκείμενο της αστικής τάξης θα αρθεί μέσα στο κομμουνιστικό υποκείμενο, θα βρει την ολοκλήρωση του στην απελευθέρωση της υποτιμημένης ζωής.¹ Αντίστοιχα, μια τέτοια μάχη δεν μπορεί να νικηθεί χωρίς τους καρπούς της ψυχανάλυσης: την εξασκημένη αγάπη και την γενναία ευαλωτότητα. Άλλως ειπείν, αν το υποκείμενο του Freud ειδωθεί πέρα από τις χομπσιανές του υφές(ως μια θεωρία παθών που συστήνεται στην επιθυμία της κτήσης του εκάστοτε αντικειμένου, την αμφιθυμία περί της καταστροφής του αντιπάλου και το άγχος της αυτοκαταστροφής) βρίσκουμε στον ουτοπικό του δρόμο αυτή την ανοιχτή επιθυμία του κοινωνικού δεσμού μεταξύ των χειραφετημένων ανθρώπων. Το υποκείμενο της ψυχανάλυσης είναι αναγκαία ο αστός(το υλικά διασφαλισμένο υποκείμενο που έχει πρόσβαση στη θεραπεία) ενώ το υποκείμενο του Bloch είναι ένα ουτοπικό υποκείμενο της χειραφέτησης, το οποίο προϋποθέτει για τη ανάπτυξη του το υλικά αποκλεισμένο προλεταριακό υποκείμενο. Αυτά τα δύο υποκείμενα μοιάζουν να συμπυκνώνονται στην κοινή επιθυμία να ζήσουν αξιοπρεπώς, να αγαπηθούν και να ανακαλύψουν τις δυνάμεις τους μέσα από αυτή τη σύνδεση με τους άλλους ανθρώπους. Αυτή είναι άλλωστε η πραγματοποίηση της ανθρωπότητας που περιγράφεται σε κάθε χειραφετική ουτοπία.

Η εργασία χωρίζεται σε τρία μέρη. Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει μια ανασυγκρότηση της φροϋδικής θεωρίας, με έμφαση στη φροϋδική μεταψυχολογία. Στο δεύτερο μέρος της εργασίας παρουσιάζεται η μπλοχιανή κριτική στο Freud καθώς και η μεταψυχολογία του *Μη-εισέτι-συνειδητού*. Ολοκληρώνουμε την εργασία με συνοπτικές συμπερασματικές σκέψεις και προβληματισμούς.

¹ Φυσικό δίκαιο και ανθρώπινη αξιοπρέπεια, σελ 262

Κεφάλαιο πρώτο

Η ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΗ ΕΠΙΘΥΜΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΦΡΟΥΔΙΚΗΣ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗΣ

(...) Τώρα, Βερότσκα, δεν είναι δύσκολο να ακούσεις παρόμοιες με τις δικές σου ιδέες. Άλλοι όμως δεν τις παίρνουν στα σοβαρά, ενώ εσύ τις πήρες, είναι καλό αυτό, μα επίσης δεν είναι παράξενο: τι το παράξενο που θέλεις να ζήσεις σαν ελεύθερος άνθρωπος! Η επιθυμία αυτή ξέρεις δεν είναι καμιά σπουδαία ανακάλυψη, δεν είναι κανένα ηρωικό κατόρθωμα. Όμως να τι είναι περίεργο, Βερότσκα, ότι υπάρχουν άνθρωποι που δεν έχουν αυτή την επιθυμία, που έχουν εντελώς άλλες επιθυμίες, και θα τους φανεί παράξενο που θα αποκοιμηθείς, γλυκιά μου φίλη, με τέτοιες σκέψεις το πρώτο βράδυ του ερωτά σου, ότι από τις σκέψεις σου για σένα, για τον αγαπημένο σου, για την αγάπη σου, πέρασες στις σκέψεις ότι όλοι οι άνθρωποι θα πρέπει να είναι ευτυχισμένοι και ότι πρέπει να βοηθήσουμε ώστε να αυτό να συμβεί το συντομότερο. Εσύ όμως δεν ξέρεις ότι αυτό είναι περίεργο, ενώ εγώ ξέρω ότι αυτό δεν είναι περίεργο, ότι είναι μοναδικό και φυσιολογικό, μοναδικό και ανθρώπινο, απλώς ανθρώπινο (...)²

Nicolay Chernyshevsky

²Τι να κάνουμε ;,σελ 85

Το ψυχαναλυτικό εγχείρημα αποκτά τη σημαντική του θέση στη νεωτερικότητα ως μια ρηξικέλευθη ανακάλυψη. Μετά το Freud όλα τα πεδία θεωρίας ,ανάμεσά τους και η πολιτική θεωρία, αναφέρθηκαν υπό διάφορες σκοπιές στην ψυχανάλυση, ενώ σημαντικές φιλοσοφικές θέσεις αναπτύχθηκαν δια τη κριτικής σύνδεσης μαζί της. Τέτοια είναι και η θέση του Bloch. Σπάνια όμως βρίσκουμε, τουλάχιστον στο μαρξισμό, την κατάφαση της ψυχαναλυτικής πρακτικής. Η ψυχαναλυτική πρακτική συνδέεται συνήθως με μια άστοχη μικροαστική συνήθεια που διόλου δε σχετίζεται με τη ριζοσπαστική δράση. Εντούτοις, η ψυχαναλυτική θεωρία αναφέρεται συνεχώς στην κλινική εργασία επειδή την προϋποθέτει. Το σύνολο του φροϋδικού έργου αποτελεί εν πρώτοις ένα ερευνητικό εγχείρημα, τα δεδομένα του οποίου απαντώνται στην τεχνική του ελεύθερου συνειρμού. Ο ύστερος Freud δοκιμάζει να μιλήσει για τα κρίσιμα προβλήματα της ανθρωπότητας ακριβώς επειδή στο κενό δωμάτιο της ανάλυσης αναβλύζουν ελεύθερα τα περιεχόμενα της κοινωνικής ζωής. Όπως εύστοχα επισημαίνει η Βίκυ Ιακώβου για την περίπτωση του Adorno: « Πώς είναι δυνατόν να εντοπίζει κανείς ένα στόχο χειραφέτησης στη φροϋδική θεωρία και ταυτοχρόνως να απορρίπτει την ίδια την πρακτική στην οποία βασίζεται; Όπως είναι φυσικό, το ενδιαφέρον γεννιέται και από την ανάγνωση των φροϋδικών κειμένων αλλά και ερμηνειών τους που δείχνουν ότι η ψυχανάλυση, αντίθετα με ότι αφήνει να εννοηθεί ο Αντόρνο, δε συμπράττει με το μηχανισμό της κυριαρχίας, χαρακτηριστικό του οποίου, όπως γράφει, είναι « να απαγορεύει τη γνώση της δυστυχίας που αυτή παράγει.»³. Μπορούμε να αναλύσουμε το ψυχαναλυτικό υποκείμενο ως το υποκείμενο των λιβιδινικών και καταστροφικών ενορμήσεων το οποίο κινείται ο προς τους άλλους ως αντικείμενα και ικανοποιεί τις επιθυμίες του. Πράγματι, ένα τέτοιο χομπσιανού τύπου υποκείμενο μπορεί να εντοπιστεί στο Freud. Όμως, μια τέτοια ανάγνωση είναι μάλλον αποτέλεσμα της αντίστασης στην κλινική πρακτική. Διότι στην κλινική πρακτική αναδύεται κάτι ακόμα: το υποκείμενο που ζητά να απελευθερωθεί από τη μηχανιστική απώθηση των επιθυμιών που τόσο το ταλαιπωρεί

³Το νεωτερικό υποκείμενο εμπρός στο αίτημα του άλλου/Κριτική θεωρία και ψυχανάλυση - Μεταξύ αναγνώρισης και παραγνώρισης, σελ 187

. Αυτή την επιθυμία την οποία πρώτος ο Freud βάζει σε λέξεις, οφείλουμε να τη θεματοποιήσουμε. Και όπως ελπίζουμε να δείξουμε, η μπλοχιανή μεταψυχολογία αποτελεί, ένα εξαιρετικό εργαλείο για την ανάδειξη των ουτοπικών διαστάσεων αυτού του ορισμένου ψυχαναλυτικού υποκειμένου, το οποίο η ίδια ζητά ταυτόχρονα να άρει.

Το παρόν κεφάλαιο χωρίζεται σε δύο ενότητες. Στην πρώτη ενότητα παρουσιάζουμε τις βασικές έννοιες της φροϋδικής μεταψυχολογίας, ενώ στη δεύτερη ενότητα επιχειρούμε να περιγράψουμε τον τύπο της υποκειμενικότητας η οποία προκύπτει από τη μεταψυχολογία αυτή. Τέλος προχωρούμε σε παρατηρήσεις αναφορικά με τις προοπτικές και τους περιορισμούς του φροϋδικού εγχειρήματος.

Η φροϋδική μεταψυχολογία

Ο Freud αναγγέλλει την πρόθεσή του να συστήσει τη μεταψυχολογία στο κείμενο του 1904 *Ψυχοπαθολογία της καθημερινής ζωής*. Στην πραγματικότητα το εγχείρημα έχει ήδη ξεκινήσει το 1895 με ένα *Σχέδιο για μια επιστημονική ψυχολογία*. Ο όρος μεταψυχολογία αναφέρεται στην απόπειρα συστηματοποίησης μιας θεωρίας του ψυχισμού, όπως αυτή συνάγεται από τα δεδομένα της ψυχαναλυτικής πρακτικής. Η μεταψυχολογία συστήνεται με πυρήνα την έννοια του ασυνειδήτου, έννοια που υπερβαίνει την ενασχόληση της ψυχολογίας με τη συμπεριφορά, και επιχειρεί να αποδώσει μια νέα αιτιότητα στις ανθρώπινες πράξεις. Με τη μεταψυχολογία, ο Freud επιχειρεί να αυτονομήσει σε κάποιο βαθμό μια θεωρία της ψυχανάλυσης από την κλινική πρακτική δημιουργώντας ένα corpus εννοιών το οποίο, στην ολοκλήρωση του, θα διαλύσει υπερβατικές αντιλήψεις του κόσμου καταδεικνύοντας τις ως συμπτώματα των ασυνείδητων ψυχικών διεργασιών. Στη διάρκεια της έρευνάς του, ο Freud κατέστρεψε αρκετά από τα μεταψυχολογικά του κείμενα. Τελικά η μεταψυχολογική έρευνα δεν ολοκληρώθηκε ποτέ. Η μεταψυχολογία παρέμεινε ένας αστερισμός εννοιών, ποτέ όμως δεν δομήθηκε μια συστηματική θεωρία. Εντούτοις η φροϋδική μεταψυχολογία, ως μια θεωρία του ασυνειδήτου συγκλόνισε γνωσιολογικά τη νεωτερικότητα. Όσο για το όραμα του Freud να εξηγήσει τη ροπή του ανθρώπου για υπερβατικές συλλήψεις, αυτό εκφράζεται στο ύστερο έργο του, στο οποίο ο Freud αναμετρίεται με ζητήματα όπως η θρησκεία, ο πολιτισμός, ο πόλεμος. Χαρακτηριστικός είναι ο ορισμός που δίνει ο Freud στις θρησκευτικές παραστάσεις ως « κατασταλάγματα της εμπειρίας ή τελικά πορίσματα τις σκέψης, αλλά

αυταπάτες, εκπληρώσεις των παλαιότερων, ισχυρότερων και επιτακτικότερων επιθυμιών της ανθρωπότητας· το μυστικό της δύναμης τους είναι η δύναμη αυτών των επιθυμιών»⁴

Η κλινική μελέτη της νεύρωσης αποτελεί προϋπόθεση σύστασης της μεταψυχολογίας. Το φαινόμενο της νεύρωσης άρχισε να απασχολεί το Freud έπειτα από τη μαθητεία του πλάι στο Charcot και το Breuer. Ως νεύρωση ορίστηκε αρχικά μια σωματική έκφραση των εσωτερικών, δηλαδή ψυχικών, συγκρούσεων. Για τη φροϋδική ψυχανάλυση εκείνο που ονομάζουμε ψυχικό νοείται αναγκαία και ως ενσώματο. Τα όρια σωματικού και ψυχικού δεν είναι διόλου διακριτά. Χαρακτηριστικά ο Freud αναφέρεται στον ψυχισμό ως *ψυχικό όργανο* ή στα πρώιμα γραπτά του ως *ψυχική συσκευή*. Συναντάμε στο Freud ένα δυναμικό υλισμό, ιδιαίτερα ισχυρό στο *Σχέδιο για μια επιστημονική ψυχολογία* (1895). Εδώ ο Freud διατυπώνει την πρόθεση να συνθέσει μια ψυχολογία στα πρότυπα των φυσικών επιστημών. Αναπτύσσεται έτσι μια μηχανική του ψυχικού. Στο πρώιμο αυτό κείμενο, το *ψυχικό όργανο* ενεργοποιείται μέσω υλικών μορίων, των *νευρονίων* και διαγράφει μια κίνηση εκφόρτισης των ενεργειακών του περιεχομένων. Σε επόμενα κείμενα, η υπόθεση περί νευρονίων εγκαταλείφθηκε. Όμως, εκλεπτυσμένες μορφές αυτού του πρώτου ισχυρού υλισμού εντοπίζονται στα *Μεταψυχολογικά Κείμενα του 1915* και, ειδικότερα, στην αφετηριακή έννοια της μεταψυχολογίας την *ενόρμηση* (*Trieb*).

α) Η θεωρία των ενορμήσεων

Ως ενόρμηση εννοείται κάθε *ερέθισμα*⁵ που παράγεται σταθερά στο εσωτερικό του οργανισμού και ενεργοποιεί το νευρικό σύστημα. Η συνεχώς ενεργή αυτή τάση διατηρεί το νευρικό σύστημα ερεθισμένο. Ο Freud διατυπώνει την υπόθεση πως, όπως όλα τα φυσικά σώματα, ο ανθρώπινος οργανισμός και το ψυχικό όργανο ειδικότερα, λειτουργεί υπό ένα μηχανισμό, μια αρχή σταθερότητας των ενεργειακών «φορτίων». Σκοπός είναι να διατηρούνται τα ορμικά φορτία κατά το δυνατόν χαμηλότερα και σταθερά. Σε επίπεδο αισθήσεων η αύξηση των ενορμητικών φορτίων βιώνεται ως δυσαρέσκεια και η μείωση τους ως ευχαρίστηση. Έτσι ο Freud ονομάζει αυτή τη λειτουργία στο ψυχικό όργανο *αρχή της ευχαρίστησης*⁶. Αν και ο σκοπός της ενόρμησης είναι πάντα ένας, δηλαδή η εκφόρτισή της, οι πηγές της μπορούν να

⁴ Το μέλλον μιας αυταπάτης, σελ 164

⁵ Μεταψυχολογικά Κείμενα του 1915, σελ 17

⁶ Μεταφράζεται και ως *αρχή της ηδονής*

ποικίλλουν, να απαντώνται δηλαδή σε διάφορες θέσεις του σώματος. Ακόμα περισσότερο μπορεί να ποικίλλει το αντικείμενο της ενόρμησης. Η ενόρμηση συνδέεται με ορισμένα ερεθίσματα-αντικείμενα από το εξωτερικό περιβάλλον ή ακόμα και με το ίδιο το σώμα ως αντικείμενο (αυτοερωτισμός) .

Η αρχή της ευχαρίστησης εμφανίζεται ως αντιθετική και συγχρόνως συμπληρωματική στην *αρχή της πραγματικότητας*. Η αρχή της πραγματικότητας αναπτύσσεται μαζί με τη γλώσσα, την αντίληψη του εαυτού και την εποπτεία του κόσμου . Αναλαμβάνει να αναστείλει την ευχαρίστηση, δηλαδή την εκφόρτιση των λιβιδινικών φορτίων, προκειμένου να αποτρέψει μια δυσάρεστη συνθήκη την οποία η ικανοποίηση της ενόρμησης θα επέφερε, δεσμεύοντας την ενέργεια σε πραγματικές και όχι φαντασιακές συνθήκες. Στο πεδίο του πραγματικού η άμεση ικανοποίηση της επιθυμίας είναι πιθανώς αδύνατη και η εκπλήρωσή της αβέβαιη. Έτσι η αρχή της πραγματικότητας λειτουργεί αφ' ενός συχνά ως ανάσχεση ή ακύρωση της ευχαρίστησης, δημιουργώντας έτσι αισθήματα ματαίωσης, μελαγχολίας, πένθους. Τελικά, ωστόσο, η ένταση ανάμεσα στις δύο αρχές εξυπηρετεί τον κοινό σκοπό τους, την ικανοποίηση του υποκειμένου και την επιβίωση του, όπως αυτό επιτρέπεται μέσω μιας λιβιδινικής ομοιόστασης που προστατεύει τον ψυχισμό από μια πιθανώς κρίσιμη λιβιδινική αποδιοργάνωση .

Στη διάρκεια της φροϋδικής έρευνας, η θεωρία των ενορμήσεων τροποποιήθηκε επανειλημμένα μέχρι και το 1920, οπότε και ο Freud ολοκληρώνει το καταλυτικό κείμενό του *Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης*. Σε αυτό διατυπώνεται ο καταληκτικός χωρισμός των ενορμήσεων σε ενορμήσεις του Έρωτα και ενορμήσεις του Θανάτου. Οι ενορμήσεις του Έρωτα αφορούν τις ενορμητικές δυνάμεις που έχουν παραγωγικό χαρακτήρα, λειτουργούν δηλαδή προς τη διατήρηση και αναπαραγωγή της ζωής .Οι ενορμήσεις αυτές εμφανίζονται στα φροϋδικά κείμενα ως *λιβιδινικές*. Ο λατινικός όρος *Libido* αντιστοιχεί στην έννοια της επιθυμίας. Στο Freud η επιθυμία, ως ψυχική υφή της ορμής, συνδέεται εγγενώς με τη σεξουαλικότητα, εννοούμενη ως « όλα εκείνα που μπορούμε να καταλάβουμε ως αγάπη.⁷» Αυτή η ταύτιση της επιθυμίας με τη σεξουαλική επιθυμία, συνέστησε ένα ριζικά νέο υποκείμενο, το ψυχαναλυτικό υποκείμενο. Στο έργο του *Τρεις Μελέτες για τη Σεξουαλική Θεωρία*, ο Freud θα ανακαθορίσει την έννοια της σεξουαλικότητας με δύο ρηξικέλευθα συμπεράσματα.

⁷Από το *Messen Psychologie undlich – Analyse*, όπως παρατίθεται στο *Vocabulaire de la Psychanalyse* , σελ. 225

Αφ' ενός, η μελέτη και ανακάλυψη της *παιδικής σεξουαλικότητας* θέτει τη σεξουαλικότητα σαν μια εγγενή, ενεργή και σταδιακά αναπτυσσόμενη διάσταση του υποκειμένου. Αφετέρου η μελέτη των διαστροφών και ο εντοπισμός διαστροφικών τύπων σεξουαλικής ικανοποίησης στη διάρκεια της σεξουαλικής ανάπτυξης των νευρωτικών (τους όπως θα υποστηρίξουμε στη συνέχεια, ο Freud συγκαταλέγει στα επιτυχημένα κοινωνικοποιημένα υποκειμένα) θα αποσταθεροποιήσει το όριο χωρισμού κανονικότητας και παθολογίας.⁸

Οι θέσεις του Freud περί σεξουαλικότητας πυροδότησαν την πολεμική εναντίον του και έγιναν αιτία αποχώρησης των Adler και Jung από την Ψυχαναλυτική Εταιρία το 1914. Οι δύο νεότεροι ψυχαναλυτές επέμεναν σε έναν μη σεξουαλικό προσδιορισμό της libido. Πρότειναν η libido να θεωρηθεί γενική αρχή της ζωτικότητας, με την σεξουαλικότητα να αποτελεί ένα μόνο μέρος της λιβιδινικής ενέργειας. Ο Freud αρνήθηκε να υποτιμήσει τα ευρήματα της έρευνας του χάριν λιγότερο σκανδαλωδών διατυπώσεων, απαντώντας με το έργο του *Εισαγωγή στο ναρκισσισμό* (1914). Το έργο αυτό στάθηκε κομβικό για τη θεωρία των ενορμήσεων, την οποία αναδιατυπώνει. Εδώ ο Freud υποστηρίζει πως υπάρχει ένας *πρωτογενής ναρκισσισμός*. Το Εγώ αποτελεί το πρώτο ερωτικό αντικείμενο με βάση τον παιδικό αυτοερωτισμό, ενώ τα εξωτερικά αντικείμενα αποτελούν δευτερογενείς τόπους λιβιδινικής επένδυσης. Η μελέτη του ναρκισσισμού έφερε μια σημαντική αλλαγή στη θεωρία των ενορμήσεων. Μέχρι και το 1914, ο Freud χώριζε τις λιβιδινικές ενορμήσεις από τις ενορμήσεις αυτοσυντήρησης. Οι ενορμήσεις αυτοσυντήρησης αφορούν τη ροπή του υποκειμένου να καλύπτει τις βιοτικές του ανάγκες. Ενώ οι λιβιδινικές ενορμήσεις λειτουργούν υπό την αρχή της ευχαρίστησης, οι ενορμήσεις αυτοσυντήρησης ορίζονται από την *αρχή της πραγματικότητας*. Με τη διατύπωση του επιχειρήματος περί πρωτογενούς ναρκισσισμού, οι λιβιδινικές ενορμήσεις αφομοιώνουν τις ενορμήσεις αυτοσυντήρησης υπό την κοινή κατηγορία ενορμήσεις του Έρωτα. Με τη έννοια του Έρωτα δηλώνεται αυτή η διπλή ζωτική τάση, αφενός προς διατήρηση του οργανισμού και αφετέρου προς σεξουαλική ευχαρίστηση και αναπαραγωγή.

Στο *Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης*, ο Freud εισάγει την ενορμητική κατηγορία του Θανάτου. Ο Freud γράφει το *Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης* (*Jenseits des Lustprinzips*) το 1920, δύο χρόνια μετά τη λήξη του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Η έννοια του Θανάτου συνδέεται με την ιστορική πραγματικότητα του πολέμου και

⁸Larevolutionpsychanalytique, σελ 12

αποτυπώνει τον τρόπο με τον οποίο η δεύτερη εγχαράσσεται στο φροϋδική έρευνα. Αφορμή για την εδραίωση της ορμής του Θανάτου, στάθηκαν τα όνειρα των επιζώντων στρατιωτών. Στα όνειρα τους, οι πρώην στρατιώτες επαναλάμβαναν τις τραυματικές στιγμές του πολέμου, πράγμα του ερχόταν σε σύγκρουση με το θεμελιακό εύρημα της Ερμηνευτικής των Ονείρων, πως τα όνειρα εκφράζουν πάντα την εκπλήρωση κάποιας επιθυμίας. Επιπλέον, ο Freud σημείωνε στην κλινική πράξη την τάση των νευρωτικών, και όχι μόνο, να επαναλαμβάνουν, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, επώδυνα επεισόδια, ματαιώσεις και λάθη, αποφεύγοντας έναν δρόμο ευχαρίστησης. Έτσι ο Freud διαβάζει έναν επαναληπτικό ψυχαναγκασμό ριζωμένο στον ανθρώπινο ψυχισμό.

Οι εκφάνσεις του ψυχαναγκασμού της επανάληψης, που έχουμε περιγράψει στις πρόωρες δραστηριότητες της ζωής, καθώς και στα βιώματα της ψυχαναλυτικής θεραπείας, εμφανίζουν σε υψηλό βαθμό τον ενορμητικό χαρακτήρα, και όπου βρίσκονται σε αντίθεση με την αρχή της ευχαρίστησης έναν δαιμονικό χαρακτήρα.(...) Με ποιον τρόπο όμως σχετίζεται ο ενορμητικός χαρακτήρα με τον ψυχαναγκασμό της επανάληψης; Εδώ μας έρχεται αναπόφευκτα στο μυαλό η ιδέα ότι βρισκόμαστε στα ίχνη ενός (...) χαρακτηριστικού των ενορμήσεων και ίσως κάθε οργανικής ζωής εν γένει. Μια ενόρμηση θα ήταν τότε ,λοιπόν μια εγγενής στην έμβια οργανική ύλη ορμή για αναπαραγωγή μιας προγενέστερης κατάστασης (...), η έκφραση της αδράνειας εντός της οργανικής ύλης⁹.

Βασιζόμενες στη βιολογική μελέτη των στοιχειωδών ως προς τη δόμηση τους οργανισμών, οι υποθέσεις καταλήγουν σε μια πρωτογενή επιθυμία, μια βιολογικού τύπου τάση, της «συντηρητικής» φύσης των οργανισμών να επιστρέφουν σε προηγούμενες καταστάσεις και, τελικά, στο θάνατο. Η ορμή του Θανάτου περιλαμβάνει κάθε επιθυμία για επίθεση και καταστροφή του εαυτού ή των άλλων και μόνο έτσι μπορεί να ανιχνευθεί στην εμπειρία. Όμως αποτελεί μια αρχή η οποία δεν απαντάται σε αισθητηριακές προσλήψεις, καθώς είναι αδύνατο να εντοπιστεί χωρισμένη από τις ενορμήσεις του Έρωτα. Οι εκφράσεις τους είναι κοινές. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των μαζοχιστικών και των σαδιστικών σεξουαλικών πρακτικών όπου Έρως και Θάνατος συναντώνται καταφανώς. Επιπλέον

⁹Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης, σελ 62

οι δύο ορμές υπόκεινται εξ ίσου στην αρχή της ευχαρίστησης, αφού αποσκοπούν στην πλήρη εκφόρτιση. Η αποφόρτιση του ψυχικού οργάνου σημαίνει διπλό τρόπο το τέλος. Το τέλος είναι αφ' ενός, η εκπλήρωση της επιθυμίας και αφ' ετέρου η πλήρης ανακούφιση από τη διέγερση, η οποία ισοδυναμεί με το θάνατο.

Δεν σημαίνει ότι οι τάσεις αυτές βρίσκονται σε αντίθεση με εκείνη [την αρχή της ευχαρίστησης](...) η αρχή της ευχαρίστησης είναι μια τάση που βρίσκεται στην υπηρεσία μιας λειτουργίας, η οποία έχει ως σκοπό να απελευθερώσει συνολικά το ψυχικό όργανο από τις διεγέρσεις, ή να διατηρήσει μέσα σε αυτό το ποσό των διεγέρσεων σταθερό (...) συνδέεται με την πλέον γενική τάση της οργανικής ύλης, δηλαδή με την επιστροφή στην ηρεμία του ανόργανου κόσμου.¹⁰(...). Η κάθε μία από αυτές τις δύο ορμές είναι τόσο απαραίτητη όσο και η άλλη, από την αλληλεπίδραση και την αμοιβαία αντίδραση τους προκύπτουν τα φαινόμενα της ζωής. Φαίνεται πάντως ότι μια ορμή του ενός είδους δεν μπορεί να ενεργοποιηθεί μεμονωμένη, είναι πάντοτε συνδεδεμένη, ή όπως λέμε σύμμεικτη με μια ορισμένη ποσότητα από την άλλη μεριά η οποία τροποποιεί το στόχο της ή καθιστά μερικές φορές δυνατή την επίτευξή του. Λόγου χάρη η ορμή της αυτοσυντήρησης είναι ασφαλώς ερωτικής φύσης, αλλά αυτή ακριβώς πρέπει να διαθέτει την επιθετικότητα, για να μπορέσει να επιβάλει τις προθέσεις της. Παρόμοια, και η ερωτική ορμή που στρέφεται προς αντικείμενα χρειάζεται μια δόση από την ορμή της κατακυρίευσης, για να κάνει δικό της το αντικείμενο. Η δυσκολία απομόνωσης των δύο ορμών στις εκδηλώσεις τους δεν μας άφηνε τόσο καιρό να τις γνωρίζουμε.¹¹

Οι ενορμήσεις συνδέονται με ορισμένα αντικείμενα, ενεργοποιούνται από και ενεργοποιούν ψυχικές αναπαραστάσεις. Έτσι σχηματίζονται οι επιθυμίες. Τόπος των ενορμητικών αναπαραστάσεων είναι το ασυνείδητο. Τα περιεχόμενα του ασυνείδητου δεν γίνονται ποτέ γνώσιμα, παρά από τα παράγωγά τους. Έτσι είχε αρχικά ανακαλύψει και ο Freud αυτή τη σκοτεινή περιοχή του ψυχισμού, μέσα από την κύρια έκφραση του, τα όνειρα.

¹⁰Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης, σελ.96

¹¹Γιατί πόλεμος, σελ. 3

β) Από τη θεωρία ονείρου στην έννοια του Ασυνείδητου

Η ερμηνευτική των ονείρων (Traumdeutung) εκδόθηκε στις 4 Νοέμβριου του 1899. Το έργο αυτό χαρακτηρίστηκε ως *Jahrhundertwerk*¹², δηλαδή, ως βιβλίο του αιώνα. Στην αγγλική έκδοση του το 1931 ο Freud αποτιμά την *Ερμηνευτική των ονείρων* ως το σημαντικότερο έργο του. Αναμφίβολα η μελέτη των ονείρων αποτελεί ένα εγχείρημα εξαιρετικού ενδιαφέροντος, που χωρίζει την ψυχανάλυση από κάθε άλλη ψυχολογία. Ειδικότερα, ο Φρόυντ συμπυκνώνει στο έργο αυτό τις θεωρίες ονείρου ως και την εποχή του, υποστηρίζοντας πως καμία δεν έχει συλλάβει την πραγματική λειτουργία του ονείρου. Σύμφωνα με το πόρισμα της φροϋδικής μελέτης, τα όνειρα αποτελούν πάντα την έκφραση μιας μη ικανοποιημένης επιθυμίας. Στα όνειρα εμφανίζονται οι ριζικότερες, οι βρεφικές μας επιθυμίες, μεταμφιεσμένες σε παραστάσεις του πρόσφατου παρελθόντος, στις οποίες μπορούν βέβαια πράγματι να εντοπίζονται επενδύσεις των ενορμήσεων μας. Η σχέση ανάμεσα στην ονειρώδη παράσταση και τη συνείδηση η οποία εκδηλώνεται με ανεξήγητους συμβολισμούς, αδυναμίες της μνήμης αναφορικά με το όνειρο, σύγχυση και αμφιθυμία για το ονειρικό περιεχόμενο, δηλώνει την ύπαρξη ενός άλλου τόπου πέραν της συνείδησης. Αυτός ο άλλος τόπος, το *ασυνείδητο*, «είναι το πραγματικά ψυχικό, ενώ η εσωτερική του φύση μας είναι τόσο άγνωστη όσο και το πραγματικό του εξωτερικού κόσμου· μας αποκαλύπτεται τόσο ατελώς μέσα από τα δεδομένα της συνείδησης όσο και ο εξωτερικός κόσμος μέσα από τις πληροφορίες των αισθητήριων οργάνων».¹³

Το μη συνειδητό δομείται από δύο συστήματα το Ασυνείδητο και το Προσυνειδητό. «Υπάρχουν λοιπόν δύο ασυνείδητα, μια διάκριση που δεν κάνουν ακόμα οι ψυχολόγοι. Και τα δύο είναι ασυνείδητα υπό την έννοια της ψυχολογίας· αλλά υπό τη δική μας το ένα, που εμείς το αποκαλούμε Ασν [ασυνείδητο], είναι και ανίκανο να εισχωρήσει στη συνείδηση, ενώ στο άλλο, το Πσν [προσυνειδητό], δίνουμε αυτή την ονομασία, επειδή οι διεργασίες του, έστω υπό την τήρηση ορισμένων κανόνων, ίσως μόνο αν περάσουν από μια νέα λογοκρισία, οπωσδήποτε όμως χωρίς να λάβουν υπ' όψη το σύστημα Ασν, μπορούν να φτάσουν στη συνείδηση.»¹⁴

Οι δύο τύποι του ψυχαναλυτικού ασυνειδήτου χωρίζονται τοπολογικά και ως προς τα περιεχόμενά τους με μια λογοκρισία η οποία φιλτράρει τα περιεχόμενα του

12Η ερμηνεία των ονείρων . σελ 9

¹³Ο.π. 529

¹⁴Ο.π. 530

ασυνειδήτου καθώς αυτά περνούν στο προσυνειδητό. Έτσι τα ασυνείδητα περιεχόμενα είτε απωθούνται είτε φτάνουν στο προσυνειδητό αλλοιωμένα, με σκοπό τη διατήρηση της ομοιοστασίας του ψυχικού οργάνου. Οι δύο τύποι ασυνειδήτου αποτελούν, συνεπώς, δύο διαφορετικούς βαθμούς προσβασιμότητας στη συνείδηση καθώς και δύο τύπους αναπαραστάσεων. Στο κείμενο το *Εγώ και το Αυτό* (1923) ο Freud διευκρινίζει πως το ασυνείδητο περιέχει ενορμητικές αναπαραστάσεις το υλικό των οποίων μας είναι άγνωστο. Επιπλέον, το ασυνείδητο δεν αναγνωρίζει καμία έννοια χρόνου. Δεν αντιλαμβάνεται την έλλειψη ικανοποίησης των ορμών, αφού δεν έχει επαφή με το εξωτερικό κόσμο- η επαφή αυτή είναι ιδιότητα της συνείδησης που τίθεται ως αντίληψη της δυσφορίας. Αντίθετα στο Προσυνειδητό οι ενορμητικές αναπαραστάσεις έχουν γλωσσική μορφή, αναφέρονται δηλαδή σε λεκτικές, ακουστικές αναπαραστάσεις. Επιπλέον, σε αντίθεση με τα περιεχόμενα του ασυνειδήτου, τα περιεχόμενα του προσυνειδητού μπορούν να αναζωπυρωθούν και ,φιλτραρισμένα από τη δεύτερη λογοκρισία, να απελευθερώσουν συνειρμικές αλυσίδες προς τη συνείδηση. Όσον αφορά τη συνείδηση, «αυτό το σύστημα το φανταζόμαστε , στα μηχανικά του χαρακτηριστικά , παρόμοιο με τα συστήματα αντίληψης Α.» Η Συνείδηση εμφανίζεται σαν μια λειτουργία, ένας τρόπος χωρίς περιεχόμενα, «χωρίς μνήμη».¹⁵ Το πεδίο που μένει στη Συνείδηση πολύ μικρό. Περιορίζεται στην εποπτεία του εξωτερικού κόσμου. Ο ψυχισμός είναι κατά βάσει ασυνείδητος. Η μνήμη αντιστοιχεί λοιπόν στον τόπο του ασυνειδήτου. Ένα σημαντικό μέρος της δεσμεύει τις ενορμητικές αναπαραστάσεις ως μνήμη απωθημένη, μη προσβάσιμη από τη συνείδηση.

Η απώθηση αποτελεί τον κομβικότερο αμυντικό μηχανισμό του ψυχισμού. Συντελείται κάθε φορά που απειλείται η ομοιοστασία της αρχής της ευχαρίστησης. Όταν η ικανοποίηση μιας ενόρμησης πρόκειται να φέρει δευτερογενώς (μιας και η ικανοποίηση μιας ενόρμησης είναι πάντα ευχάριστη) σημαντική δυσαρέσκεια, η αντίστοιχη παράσταση απωθείται στο ασυνείδητο. Εδώ προϋποτίθεται ήδη η ανάπτυξη της συνείδησης, η οποία, σημειώνει ο Freud πραγματοποιείται σταδιακά. Κατά την απώθηση της παράστασης η ορμή καθηλώνεται σε αυτή και πιέζει ως σταθερή ώση να περάσει στη συνείδηση και να εκφορτιστεί. Στην πραγματικότητα η απώθηση της ενόρμησης, αποτρέπει την εισαγωγή της στη συνείδηση ως συναισθήματος. Το επιτυχώς απωθημένο δεν μας γίνεται στην πραγματικότητα ποτέ

¹⁵Ο.π. 531

γνωστό, ενώ όσα έχουν μερικώς απωθηθεί, γλιστράνε στη συνείδηση μέσω του συμπτώματος, του ονείρου, του ευφυολογήματος, των παραπραξιών και των γλωσσικών ολισθημάτων. Συνεπώς, η απώθηση δομεί τον ψυχικό όργανο εγκαθιστώντας λογοκρισίες μεταξύ των τριών τόπων του ψυχικού οργάνου. Οι τρεις τόποι, ασυνείδητο, προσυνείδητο και συνείδητο συστήνουν την *πρώτη τοπική θεωρία*. Αποδίδουν το ψυχαναλυτικό υποκείμενο, όχι ως τόποι ανατομικοί, αλλά ως εννοιολογικές κατηγορίες, ως θεωρητικές και όχι οντολογικές κατασκευές που αποδίδουν τάξεις της υποκειμενικότητας. Ο Freud θα εισάγει έναν ακόμα τριμερή χωρισμό της ψυχής, τη *δεύτερη τοπική θεωρία*. Εδώ η διάκριση γίνεται ανάμεσα στο Αυτό το Εγώ και το Υπερεγώ. Η δεύτερη τοπική θεωρία δεν επικαλύπτει την πρώτη, καθώς οι δύο θεωρίες έχουν διαφορετική λειτουργία. Η πρώτη τοπική συστήνεται ως προσπάθεια περιγραφής του ψυχικού οργάνου, ενώ η δεύτερη τοπική αποτελεί πολλά μάλλον μια προσπάθεια να εξηγηθούν οι όροι παραγωγής του υποκειμένου.

Το Αυτό είναι ο πυρήνας του ασυνείδητου ψυχισμού. Συνεπώς ισχύουν για το Αυτό όλοι εκείνοι οι προσδιορισμοί που δόθηκαν στο ασυνείδητο στην πρώτη τοπική. Ο Freud χρησιμοποιεί την απρόσωπη αυτή αντωνυμία ως ονομασία, αντλώντας από το Nietzsche και το Groddeck, για να δηλώσει την αποξένωση της περιοχής από το Εγώ αλλά και τον απρόσωπο χαρακτήρα της. Με τη νέα κατηγοριοποίηση των ψυχικών τόπων, ο Freud προσθέτει στο ασυνείδητο ένα ακόμα χαρακτηριστικό. Το περιεχόμενο του Αυτό είναι φυλογενετικά κληροδοτημένο, περιλαμβάνει «υπολείμματα πολλών Εγώ». Έτσι το Αυτό λειτουργεί σαν ένας εξ ολοκλήρου ασυνείδητος τόπος, στον οποίο αποθηκεύονται φυλογενετικά τρόποι της υποκειμενικότητας, όπως έχουν κληροδοτηθεί από της προηγούμενες γενεές. Η διατύπωση αυτή, που δεν είναι ιδιαίτερα σαφής, εισάγει ένα εξελικτικό μοτίβο κατά το οποίο το υποκείμενο φέρει τα αποτυπώματα των περασμένων γενεών, όχι μόνο φυσιολογικά, αλλά και ενορμητικά, δηλαδή, ως προς τον προσδιορισμό των επιθυμιών του. Οι ορμές του Έρωτα και του Θανάτου μπορούν να ειπωθούν συνεπώς υπό αυτή τη σκοπιά.

Η έννοια του Εγώ είναι αμφίσημη, καθώς αναφέρεται τόσο στην έννοια του εαυτού όσο και ενός ψυχικού τόπου. Ως ψυχικός τόπος το Εγώ περιλαμβάνει, αφενός την συνείδηση, δηλαδή την αντιληπτική ικανότητα του εξωτερικού κόσμου, και, αφετέρου ένα τμήμα ασυνείδητο. Ως τέτοιο «αποτελεί την επιφάνεια της ψυχικής

συσκευής(...) μια ουσία σωματική, δεν είναι μόνο επιφανειακό, είναι το ίδιο η προβολή μιας επιφάνειας.»¹⁶. Το Εγώ ως σώμα αποτελεί το μέσο συνάντησης με τον κόσμο και αντίληψης αυτού, το όριο μεταξύ εξωτερικού (κόσμος) και εσωτερικού (ψυχισμός). Όσον αφορά το ασυνείδητο τμήμα του Εγώ, αυτό είναι αποσχισμένο, μα όχι « αυστηρά διαχωρισμένο από το Αυτό, χύνεται προς τα κάτω μαζί του». ¹⁷ Στο Εγώ η ορμική ενέργεια είναι δεσμευμένη. Το Εγώ αποτελείται από τα ίχνη που έχουν αφήσει στον ψυχισμό οι ταυτίσεις με τα αντικείμενα. Έτσι η ταυτότητα του υποκειμένου κτίζεται μέσα από την ηχώ των αντικειμένων που ενδοβάλλαμε μέσω ταύτισης. Σε αντίθεση με το Αυτό, το οποίο ως επιθυμητικός πυρήνας είναι εγγενές στο υποκείμενο, το Εγώ αναπτύσσεται και ενδυναμώνεται σταδιακά. Το ίδιο ισχύει και για τις λειτουργίες της συνείδησης, τις οποίες περιλαμβάνει όπως είναι η κρίση και η αντίληψη. Το Εγώ υπόκειται στην αρχή της πραγματικότητας. Στα πρώτα στάδια της οντογένεσης του το Εγώ είναι αδύναμο και δεν μπορεί να προβάλει αντιστάσεις στα αντικείμενα της επιθυμίας, η οποία διαμορφώνεται στο ασυνείδητο. Έτσι οι πρώτες ταυτίσεις, οι οποίες δεν είναι άλλες από αυτές με τους τροφούς, τους γονείς, είναι καθολικές και αυθεντικές. Με την ενδοβολή των αντικειμένων την επιθυμίας στο Εγώ και την ταύτιση μαζί τους, το Εγώ αναπτύσσει έναν δευτερογενή ναρκισσισμό: τα λιβιδινικά ποσά που απευθύνονται πρωτογενώς στον εαυτό (πρωτογενής ναρκισσισμός) απευθύνονται όσο αναπτύσσεται το Εγώ σε αντικείμενα και επιστρέφουν στον εαυτό μέσα από την ταύτιση με αυτά. «Ο χαρακτήρας του Εγώ είναι ό,τι έχει απομείνει από τις επενδύσεις αντικειμένου, από τις οποίες έχει παραιτηθεί, και περιέχει την ιστορία της επιλογής αυτών των αντικειμένων.(...) Όταν το Εγώ υιοθετεί τα χαρακτηριστικά του αντικειμένου, επιβάλλει τρόπον τινά τον εαυτό του ως αντικείμενο αγάπης στο Αυτό, λέγοντας: «Κοίτα, μπορείς να αγαπάς κι εμένα, μοιάζω τόσο πολύ με το αντικείμενο» Καθώς όμως τα αντικείμενα δεν είναι ομοιογενή, η συνάντησή τους και η συμπύκνωση των ιχνών τους σε ένα τόπο ενιαίο παράγει αντιφάσεις και συγκρούσεις μεταξύ πτυχών του εαυτού. Αυτό δημιουργεί ρωγμές στο υποκείμενο και ενδοψυχικές συγκρούσεις. Παράλληλα, από την ταύτιση με τους γονείς αναδύεται η τρίτη δομή της δεύτερης τοπικής, το Υπερεγώ ή Ιδανικό Εγώ.

¹⁶Το Εγώ και το Αυτό, σελ 47

¹⁷Ο.π., σελ 44

Η ανάπτυξη του Υπερεγώ συνυφαίνεται με την ανάπτυξη και τη λύση του Οιδιπόδειου. Το παιδί στρέφει λιβιδινικά φορτία που προηγουμένως αναλίσκονταν αυτοερωτικά, προς τη μητέρα ως επιθυμητικό αντικείμενο και επιδιώκει να την κατέχει ως το προνομιακό του αντικείμενο αγάπης. Όμως για τη μητέρα υπάρχει ένα ακόμα αντικείμενο επιθυμίας: ο πατέρας. Ο πατέρας τριγωνοποιεί τη σχέση και απαγορεύει στο παιδί μια αποκλειστική και αδιάρρηκτη σχέση με τη μητέρα. Ο πατέρας τίθεται ως ο νόμος της απαγόρευσης, ένας νόμος στον οποίο έχει ο ίδιος ήδη υπαχθεί ως παιδί. Το παιδί αναπτύσσει αμφιθυμικά συναισθήματα προς τον πατέρα καθώς βιώνει έντονο αίσθημα μίσους και επιθυμεί να εξοντώσει τον πατέρα, να απαλλαγθεί από αυτόν. Παράλληλα φοβάται πως ο πατέρας μπορεί να τον τιμωρήσει για τη λιβιδινική του απεύθυνση στη μητέρα (άγχος του ευνουχισμού). Το ανώριμο ακόμα Εγώ συλλαμβάνει την αδυναμία πραγμάτωσης της επιθυμίας, και κατανοεί τότε πως η πλήρωση της επιθυμίας θα έχει τραγική έκβαση. Έτσι ο ναρκισσισμός προτείνει μια λύση ασφαλή: την απόσυρση της λιβιδινικής επενδύσεις από τη μητέρα και, για το μικρό αγόρι, την ταύτιση με τον πατέρα (στην περίπτωση του κοριτσιού, αντιστρόφως υπάρχει ταύτιση με τη μητέρα και απόσυρση της επένδυσης από τον πατέρα). Το παιδί αναγκάζεται στην πρώτη και κρίσιμη για το υπόλοιπο της ζωής του απώθηση, την πρωταρχική απώθηση. Η *αιμομικτική επιθυμία*, μαζί με την επιθυμία εξόντωσης του πατέρα, απωθείται και το παιδί βιώνει το τραύμα του αποχωρισμού από το πρώτο αντικείμενο αγάπης. Αυτή η στιγμή της παραίτησης και του τραύματος είναι η στιγμή εισόδου του υποκειμένου στον πολιτισμό. Η ένταξη στην ανθρώπινη κοινωνία είναι αχώριστη από τη δυσφορία που επιφέρει η παραίτηση από την επιθυμία.

Συνεπώς το Υπερεγώ ανακύπτει ως η ενδοβολή των γονικών επιταγών και απαγορεύσεων, οι οποίες απωθήθηκαν μαζί με το τραύμα. Το Υπερεγώ αν και αποτελεί έναν αναβαθμό του Εγώ¹⁸, είναι πλήρως ασυνείδητο. Αποτελεί μια σαδιστική τάση εντός του ψυχισμού που σφυροκοπά το Εγώ με την πίεση να εκπληρώσει τα ασυνείδητα ενορμητικά φορτία, ξεμπροστιάζοντας έτσι την ασυνείδητη επιθυμία και ταυτόχρονα επιβεβαιώνοντας της. Υπό αυτή την έννοια το Υπερεγώ βιώνεται ως *ηθική συνείδηση*. Μορφές του κοινωνικού νόμου, με βασική αυτή της τιμωρητικής θρησκείας όπως περιγράφεται στο έργο *Το μέλλον μιας αυταπάτης*, αποτελούν εκφράσεις των υπερεγωτικών επιταγών. Είναι πολύ

¹⁸Ο.π., σελ 49

χαρακτηριστικό, όπως θα δούμε στη συνέχεια, το αίτημα του Freud για την εκθρόνιση της υπερεγωτικής θρησκείας και την εγκαθίδρυση μιας αμιγώς πολιτικής κοινωνίας που θα ρυθμίζει δίκαια τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων βάσει των ταυτίσεων μεταξύ των Εγώ και όχι βάσει της ενοχής. Το Υπερεγώ φέρει κυρίως έναν νόμο αρχέγονο και εκδικητικό και όχι ένα νόμο λειτουργικό, όπως εκείνος που φέρνει η αρχή της πραγματικότητας.

Έτσι το Εγώ βρίσκεται μονίμως υπό την πίεση της διαχείρισης των ενορμήσεων που φθάνουν σε αυτό από τις πλήρως ασυνείδητες δομές του ψυχισμού. Επιπλέον διαμεσολαβεί και ρυθμίζει την σύγκρουση των ενορμήσεων με τον εξωτερικό κόσμο, υπό την αρχή της πραγματικότητας. Δεχόμενο όλες αυτές τις συγκρουσιακές δυνάμεις, το Εγώ είναι «η θέση του άγχους». Μπορούσαμε να ειδικότερα να σκεφτούμε πως αυτό συμβαίνει στα πρώτα στάδια ανάπτυξης του ψυχισμού: το υποκείμενο φέρει την ασυνείδητη αιμομικτική επιθυμία. Η επιθυμία αυτή υπάρχει ως αναπαράσταση. Το Αυτό ασκεί πίεση στο Εγώ απευθύνοντας του την απωθημένη αιμομικτική επιθυμία, όμως το Εγώ προστατεύεται μέσω της απώθησης. Το Υπερεγώ πιέζει το Εγώ επιτακτικά επαναθέτοντας την επιθυμία, την οποία παρουσιάζει εμποτισμένη με εξευτελισμό: «Επιθυμείς την αιμομιξία και αυτό είναι άξιο τιμωρίας». Από εδώ παράγεται και η Ενοχή. Το Εγώ έχει θα λέγαμε τους δικούς του λειτουργικούς ηθικούς κανόνες, ενώ το Υπερεγώ έχει ως ηθικό κανόνα την επίθεση στην επιθυμία.

Η μελέτη του ασυνειδήτου αποτέλεσε, όπως διαπίστωσε και ο ίδιος ο Freud¹⁹, πλήγμα για τον άνθρωπο όπως τον αποτύπωνε η σκέψη της νεότερης εποχής, δηλαδή, ως πλήρως ενσυνείδητο υποκείμενο του Λόγου. Με το ασυνείδητο εισάγεται μια νέα τάξη της υποκειμενικότητας η οποία δεν είναι εντελώς γνώσιμη και συνεπώς ελέγξιμη ως προς τα περιεχόμενα της. Η ίδια η έννοια του ασυνειδήτου αποτελεί ένα περιγραφικό όρο για κάτι που εγγενώς δεν περιγράφεται, δεν εισάγεται στη γλώσσα. Το υποκείμενο του Λόγου καλείται να αναμετρηθεί με το ψυχαναλυτικό υποκείμενο της επιθυμίας. Το ασυνείδητο προβληματοποιεί όχι μόνο την επιθυμία του ανθρώπου να ελέγχει τη συμπεριφορά του και τον κόσμο μέσω της συνειδητής

¹⁹Ο Freud θεωρούσε ότι η ψυχανάλυση αποτέλεσε το τρίτο ναρκισσιστικό τραύμα της ανθρωπότητας. Το πρώτο συντελέστηκε με το κοπερνίκιο ηλιοκεντρικό μοντέλο, καθώς ο άνθρωπος αναγκάστηκε να παραδεχθεί πως δεν κατέχει παρά μια ασήμαντη θέση στο σύνολο του κόσμου. Το δεύτερο ναρκισσιστικό πλήγμα ήρθε με τη θεωρία του Δαρβίνου, η οποία στέρησε στον άνθρωπο την ιδέα της θεϊκής καταγωγής. Ο άνθρωπος ειδώθηκε ως ένα ζώο ανάμεσα στα άλλα. Ιστορία της ψυχανάλυσης, σελ 33

ένσκοπης δραστηριότητας, αλλά ειδικότερα, θεματοποιεί την αδυναμία του υποκειμένου να δεχθεί της ευάλωτες πτυχές της βιογραφίας του, τα τραύματα και τις απώλειες. Έτσι η ψυχανάλυση προσφέρει, εκτός από την ιχνηλασία ενός σκοτεινού υποκειμένου των ενορμήσεων, και την κατάφαση της δυνατότητας να ιχνηλατήσουμε τον τόπο των επιθυμιών μας. Η ψυχανάλυση δεν καλεί βέβαια στην άφεση στη δύναμη της επιθυμίας (όπως θα δούμε ακριβώς λόγω αυτής της σκοτεινής, χομπσιανής επιθετικότητας που αναδεικνύει). Καλεί, στην αναγνώριση της επιθυμίας που προδίδεται μέσω του ελεύθερου συνειρμού, ο οποίος συχνά φθάνει εκεί που μια κανονιστικού τύπου ορθολογικότητα ποτέ δε θα πατούσε. Οι επιθυμίες του υποκειμένου μπορούν να αποδειχθούν μάταιες και επιθετικές. Η ανακάλυψη των επιθυμιών εμπεριέχει πάντα τον κίνδυνο κλονισμού. Ωστόσο, μόνο έτσι αναδεικνύονται τα αυθεντικά αισθήματα, μόνο τότε ο άνθρωπος αποκτά την ταπεινότητα και την ευθύνη να διαχειριστεί τον εαυτό του. Και τότε μπορούμε να μιλήσουμε με διαφάνεια για την αγάπη και την απόλαυση. Κρίσιμη είναι εδώ μια ασυνέχεια :η ψυχανάλυση, δεν αποτελεί ποτέ μια απλή θεραπεία, στο μέτρο που το αίτημα το οποίο αναδεικνύει είναι τελικά, ένα ουτοπικό αίτημα για ευτυχία. Και ακριβώς σε αυτή την αποτυχία πλήρωσης του αιτήματος καθώς και στην ίδια την προσπάθεια του Freud να δώσει απάντηση σε τούτη την αποτυχία βρίσκονται τόσο τα όρια όσο και η κριτική δύναμη της ψυχανάλυσης. Στο επόμενο κεφάλαιο καταπιανόμαστε με την συγκρότηση της υποκειμενικότητας που προκύπτει από την φροϋδική μεταψυχολογία καθώς και την ίδια την προβληματική της ανθρώπινης δυστυχίας στο φροϋδικό έργο.

Το υποκείμενο της δυσφορίας και η ευχή της αγάπης: για το ουτοπικό πλεόνασμα της ψυχανάλυσης

Η προσπάθεια ανασυγκρότησης του ψυχαναλυτικού υποκειμένου προϋποθέτει τις δύο βασικά μεθοδολογικά σημεία της ψυχανάλυσης: την υπόθεση περί αντιστοιχίας ανάμεσα στην φυλογενετική και την οντογενετική διαδικασία καθώς και την παραδοχή πως κανονιστικά το υποκείμενο εμφανίζεται ως παθολογικό, συνήθως ως

νευρωσικό, ενώ το υγιές υποκείμενο μπορεί μόνο να συναχθεί ως μια υπόθεση με αφετηρία την υπάρχουσα παθολογία. Η σύνθεση των παραδοχών αυτών οδηγεί στον κεντρική προβληματική του μεταψυχολογικού και ύστερου φροϋδικού έργου, δηλαδή, στην προσπάθεια του ανθρώπου να διαχειριστεί την ίδια την ανθρώπινη, την πολιτισμένη συνθήκη η οποία αποτελεί εγγενώς συνθήκη δυστυχίας. Αυτή η προβληματική αποτελεί την προσπάθεια του Freud να σκιαγραφήσει μεταξύ άλλων μια ιστορία της ανθρωπότητας, η οποία φαίνεται όμως να παραμένει ως προς τους όρους της, ανεξέταστη και ιδεολογικοποιημένη. Φέρει εντούτοις την ελπίδα για έναν άλλο κοινωνικό δεσμό, χωρίς ωστόσο να κομίζει εργαλεία παραγωγής του.

Στην πρώτη φάση της οντογένεσης το βρέφος αντιλαμβάνεται το σώμα του ως ύλη ενιαία με το περιβάλλον του. Η ίδια η μητέρα, η οποία παρέχει την τροφή, δεν συλλαμβάνεται ως χωριστή οντότητα. Στο βρέφος δεν υπάρχει συγκροτημένη δομή του Εγώ. Όλη του η ύπαρξη υπόκειται στην αρχή της ευχαρίστησης. Ο ψυχισμός του βρέφους συναρτάται από εικόνες, ενορμητικές αναπαραστάσεις οι οποίες συνδέονται με την ικανοποίηση των αναγκών του. Η εικόνα του μητρικού στήθους αποτελεί μια χαρακτηριστική πρώιμη ενορμητική αναπαράσταση. Καθώς η διάκριση εσωτερικού και εξωτερικού δεν έχει αναπτυχθεί, το βρέφος αδυνατεί να χωρίσει την φαντασιακή από την πραγματική εικόνα. Έτσι, για παράδειγμα, η ενθύμηση του μητρικού στήθους ταυτίζεται με το αίσθημα της πείνας και της ικανοποίησής της. Το βρέφος ικανοποιεί την επιθυμία του άμεσα και αδιαμεσολάβητα, σύμφωνα με την μόνη αρχή στην οποία υπόκειται, την αρχή της ευχαρίστησης. Στη φάση αυτή το παιδί επενδύει λιβιδινικά στο σώμα του (αυτοερωτισμός).

Σταδιακά παράγεται το Εγώ. Η ανάπτυξη του Εγώ είναι συνδεδεμένη με την ανάπτυξη αντιληπτικών ικανοτήτων, καθώς και με την συνειδητοποίηση ότι το σώμα του βρέφους είναι χωριστό από το σώμα της μητέρας. Περί την ηλικία των τριών ετών, οπότε και ο διανοητικός χωρισμός των σωμάτων του παιδιού και της μητέρας έχει ολοκληρωθεί, το παιδί ξεκινά να στρέφει τα λιβιδινικά φορτία από τον εαυτό στην μητέρα. Εδώ αναπτύσσεται το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα καθώς και η γλώσσα. Με τη λύση του Οιδιπόδειου συμπλέγματος στην ηλικία των έξι περίπου ετών, έχει διαμορφωθεί μια τυπική μορφή υποκειμενικότητας, το νευρωσικό υποκείμενο.

Το νευρωσικό υποκείμενο εντοπίζεται όχι μόνο οντογενετικά στη λύση του οιδιπόδειου και την υπαγωγή στο νόμο της απαγόρευσης, αλλά και φυλογενετικά, στην είσοδο στον πολιτισμό. Στο *Τοτέμ και Ταμπού*, ο Freud ερευνά τους όρους

γένεσης του πολιτισμού. Ο πολιτισμός διαγιγνώσκεται από τον ψυχαναλυτή ως το αποτέλεσμα της απαγόρευσης που έθεσε ο άνθρωπος στον εαυτό του χάριν της ειρηνικής συμβίωσης σε μια κοινότητα ομοίων. Ο Freud αντλεί από την ανθρωπολογία της εποχής του, κατά την οποία το ζήτημα της καταγωγής της θρησκείας και της πρώτης οικογενειακής οργάνωσης απασχολεί ιδιαίτερα μελετητές από διάφορα πεδία. Ο Freud γράφει βασισμένος στις μελέτες του Mauss , του Durkheim, του Wundt ,του Spenser και ,βέβαια, του Δαρβίνου. Χρησιμοποιεί το σχήμα των πρώτων κοινοτήτων, κατά το οποίο, σε κάθε ενήλικο αρσενικό αναλογούσαν πολλές γυναίκες στις οποίες οι γιοί απαγορευόταν να απευθυνθούν σεξουαλικά (Freud, 1949). Επομένως, ο πατέρας αποτελούσε τον φυσικά προσδιορισμένο, παντοδύναμο αρχηγό, μπροστά στον οποίο ο υποτακτικός γιος ήταν αδύναμος να αντισταθεί, με αποτέλεσμα τη συνεχή καταπίεση της επιθυμίας του δεύτερου.

Είναι αυτονόητο πως η δαρβινική θεωρεία δεν παραχωρεί ούτε την παραμικρή θέση για τις αρχές του τοτεμισμού. Ένας βίαιος, ζηλότυπος πατέρας κρατάει για τον εαυτό του όλα τα θηλυκά και αποδιώχνει τα παιδιά του όσο αυτά μεγαλώνουν. (...)Ο βίαιος πρόγονος ήταν το δίχως άλλο το πρότυπο που το καθένα από τα μέλη του αδερφικού συνδέσμου το ζήλευε και το φοβότανε.²⁰

Βασιζόμενος στην δαρβινική θεωρεία, ο Freud εικάζει ψυχαναλυτικά τη λύση αυτής της ανυπόφορης για τους καταπιεσμένους γιους κατάστασης· κάποια μέρα οι γιοί του αρχηγού- πατέρα αποφασίζουν να άρουν την πατρική εντολή ενώνοντας τις δυνάμεις τους εναντίον του· Οι γιοί κατασπαράζουν τον πατέρα στο *τοτεμικό γεύμα* το οποίο λειτουργεί ως μια αναπαράσταση τη γέννηση του οιδιπόδειου. Μεταλαμβάνουν το σώμα του πατρός με τον οποίο ταυτίζονται και τον αγαπούν, ενώ ταυτόχρονα εσωτερικεύουν τη ντροπή τους για την αποτρόπαια και ασεβή πράξη τους. Με το πρώτο αυτό αίσθημα της ενοχής γεννιέται το Υπερεγώ και μαζί του ο πολιτισμός.

Έτσι το συναίσθημα της ενοχής του γιου, προκάλεσε τη γένεση των δύο θεμελιωδών ταμπού που , γι αυτό το λόγο θα συγχωνεύονταν με τις δύο καταπιεσμένες επιθυμίες του Οιδιπόδειου Συμπλέγματος.²¹(...)Το τοτεμικό γεύμα είναι ίσως η πρώτη γιορτή της ανθρωπότητας, ήταν η επανάληψη και η αναμνηστική γιορτή αυτής της αξιομνημόνευτης

²⁰Τοτέμ και ταμπού, σελ 124,125

²¹Ο.π.154,155

*και εγκληματικής πράξης , που χρησίμευσε ως αφετηρία για τόσα πράγματα: κοινωνική οργάνωση, ηθικούς περιορισμούς, θρησκεία*²²

Το τοτέμ αποτελεί ένα ιερό ζώο, ιδιαίτερο αναγνωριστικό της εκάστοτε φυλής. Μέσω του τοτέμ χτίζεται μία ταυτότητα, γύρω από την οποία ρυθμίζονται οι δεσμοί των μελών της οικογένειας και η σύνδεσή τους με τα υπόλοιπα μέλη της φυλής, τα οποία δεν ανήκουν στην οικογένεια. Στο τοτέμ ο Freud αναγνωρίζει τη μορφή του πατέρα. Ο φόνος, ο κανιβαλισμός και η αιμομιξία, όλα αυτά που περιλάμβανε το τοτεμικό γεύμα δεν είναι επιτρεπτά στη νέα κοινότητα. Τα ιερά τελετουργικά της φυλής στέκονται σαν άλλος ψυχαναγκασμός μέσα από τον οποίο εκφράζεται η απωθημένη αιμομικτική επιθυμία και την προσπάθεια ελέγχου της ενοχής.²³

Με τη διαχείριση του Οιδιπόδειου επιτελείται μια αντίστοιχη οντογενετική διαδικασία συγκρότησης του υποκειμένου. Μέσω της ταύτισης και της ενοχής για την αμφιθυμία του προς τον πατέρα, το παιδί εναρμονίζεται με την κοινωνία και τις απαγορεύσεις τις οποίες αυτή προϋποθέτει. Η διαδικασία αυτή δεν μπορεί να χωριστεί από την παραγωγή ενός κυρίαρχου Υπερεγώ το οποίο δεσμεύει την επιθυμία στις επιταγές των γονικών ιδανικών.

Είναι ενδιαφέρον να τονίσουμε ξανά ότι η διαχείριση του οιδιπόδειου τόσο φυλογενετικά όσο και οντογενετικά βασίζεται σε μια λειτουργική απόφαση του Εγώ το οποίο απειλείται αν διαταραχθεί η οικογενειακή/κοινωνική δομή. Η απαγόρευση αυτή είναι τραυματική ακριβώς επειδή το υποκείμενο βιώνει την πρώτη του ματαίωση. Οι γονείς ως πρώτα αντικείμενα αγάπης επιβιώνουν στην δομή του Υπερεγώ η οποία λειτουργεί ως ηθική πυξίδα του υποκειμένου και ασύνειδη τιμωρητική δομή για το Εγώ. Η πρώτη αυτή τραυματική στιγμή απωθείται ώστε η μεγάλη ενορμητική ανισορροπία που προκλήθηκε στο ψυχικό όργανο να μην απειλήσει τη σταθερότητά του ή τη σταθερότητα του οργανισμού εν γένει. Η ψυχαναγκαστική επανάληψη που παρατηρεί ο Freud στους νευρωσικούς εμφανίζεται ήδη στο παιδικό παιχνίδι: το παιδί «διώχνει» αντικείμενα κρύβοντας ή πετώντας τα, και τα ξαναβρίσκει συνεχώς, αναπαριστώντας το ίδιο τον τραυματικό χωρισμό με τη μητέρα και, μέσα στο παιχνίδι προσπαθεί να διαχειριστεί τρόπον τινά την τραυματική

²²Ο.π , σελ. 153

²³Ο.π, σελ. 134

εμπειρία . «Καθώς το παιδί περνά από την παθητικότητα του βιώματος στην ενεργητικότητα του παιχνιδιού, μεταθέτει τη δυσαρέσκεια που βίωσε το ίδιο σε κάποιον από τους συντρόφους του στο παιχνίδι, και έτσι παίρνει εκδίκηση στο πρόσωπο αυτού του εκπροσώπου²⁴» Στη διάρκεια της ζωής, το πρωταρχικά απωθημένο επιστρέφει συνεχώς και πιέζει το Εγώ. Η ψυχαναγκαστική επανάληψη, η οποία είναι δεμένη με τις ενορμητικές αναπαραστάσεις του τραύματος, αγκυλώνει το άτομο στην απωθημένη μνήμη, ενώ ο ναρκισσισμός, που αποσκοπεί στη διατήρηση της ζωής και την ευχαρίστηση, διασφαλίζει πως το υποκείμενο δε θα επανατραυματιστεί. Όμως, το υποκείμενο μένει έτσι για πάντα αγκυλωμένο στην απωθημένη μνήμη και τη φαντασίωση που αυτή παράγει (για παράδειγμα τη φαντασίωση πως μεγαλώνοντας θα εξελιχθεί σε μια φιγούρα που θα μοιάζει στο γονέα του ίδιου φύλου, κατακτώντας επιτέλους το γονέα του άλλου φύλου στο πρόσωπο ενός ερωτικού συντρόφου). Το απωθημένο και οι επιταγές του Υπερεγώ καθορίζουν τις επιλογές αντικειμένου και της ματαιώσεις που η σχέση με αυτό φέρει. Οι επιλογές του υποκειμένου και η έκβαση τους σχηματίζουν σταθερά μοτίβα ζωής συνδεδεμένα με την ασυνείδητη μνήμη (τη δομή του τραύματος, τα χαρακτηριστικά της σχέσης με τους γονείς, τη θέση του υποκειμένου μέσα σε αυτή τη σχέση). Η ψυχαναγκαστική επανάληψη διασφαλίζει τη σταθερότητα του ψυχικού οργάνου , την ομοιοστασία του, αφού τίποτα δεν είναι νέο, παρά μια επιστροφή στην πρώτη αγάπη και τη ματαίωση της. Όμως, η απωθημένη μνήμη και η φαντασίωση δεν συναντιούνται με την πραγματική ζωή. Αυτή η σταθερότητα που διασφαλίζει τη ζωή ναρκισσιστικά είναι ένας θάνατος, αφού στον τόπο της μνήμης όλα είναι τετελεσμένα, τίποτα νέο δεν παράγεται . Το υποκείμενο υποφέρει την πρώτη του ματαίωση διαρκώς, ξεγελώντας τον εαυτό του με καινούρια μα γνώριμα αντικείμενα .Το σύμπτωμα του νευρωτικού υποκειμένου μπορεί να παράγει ακόμα βασανιστικές και οξείες μορφές νεύρωσης.

(...) αυτοί οι μηχανισμοί [οι αμυντικοί μηχανισμοί] καθιλώνονται στο Εγώ, γίνονται τακτικοί τρόποι αντίδρασης του χαρακτήρα, που επαναλαμβάνονται καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής κάθε φορά που επανέρχεται μια κατάσταση παρόμοια με την πρωταρχική. Κατ' αυτόν τον τρόπο μετατρέπονται σε παλιμπαιδισμούς, μοιράζονται το πεπρωμένο τόσων και τόσων θεσμών, οι οποίοι τείνουν να διατηρούνται πέραν της περιόδου χρησιμότητας.(...) Το ενισχυμένο Εγώ του ενήλικα τείνει να αμύνεται έναντι

²⁴Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης, σελ 36

κινδύνων οι οποίοι δεν υφίστανται πλέον στην πραγματικότητα, πιέζεται να αναζητά εκείνες τις καταστάσεις της πραγματικότητας οι οποίες μπορούν να υποκαταστήσουν κατά κάποιο τρόπο τον πρωταρχικό κίνδυνο, ώστε να μπορέσει να δικαιολογήσει την εμμονή με τους τρόπους αντίδρασης που έχει συνηθίσει. Γίνεται εύκολα κατανοητός ο τρόπος με τον οποίο οι αμυντικοί μηχανισμοί προετοιμάζουν και ευνοούν το ξέσπασμα της νεύρωσης μέσω μιας διαρκώς ευρύτερης αποξένωσης από τον εξωτερικό κόσμο και μιας διαρκούς εξασθένησης του Εγώ.²⁵

Η αναλυτική διαδικασία αναλαμβάνει να ανακουφίσει από τη νεύρωση και άρα να άρει την συναισθηματική αποξένωση του υποκειμένου από τους άλλους αλλά και από την ίδια του την επιθυμία. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της γλώσσας. Η γλώσσα, αν και δεν μπορεί να αποδώσει ποτέ πλήρως το βίωμα του υποκειμένου, ούτε βέβαια τα ψυχικά περιεχόμενα, γεννά στη συνείδηση παραμορφωμένες συνειρμικές αλυσίδες σχετικές με την απωθημένη αγάπη και το τραύμα. Σε αυτές τις αλυσίδες εντοπίζονται οι παιδικές μνήμες και τα παιδικά βιώματα τα οποία ανακύπτουν στην ανάλυση έχοντας την ένταση ενός παροντικού βιώματος, όπως και αναπαρίστανται απωθημένα στο ασυνείδητο. Το υποκείμενο διευκολύνεται έτσι να τοποθετήσει τη μνήμη στον τόπο της, το παρελθόν, και να χωρίσει τον εαυτό του από τους γονείς, την πραγματικότητα από τη φαντασίωση. Η διαδικασία αυτή της αυτονόμησης του υποκειμένου γίνεται συχνά οδυνηρή. Προϋποθέτει την αναγνώριση της ματαιώσης και της γονικής επιβολής. Η συνάντηση του υποκειμένου με τις γονικές επιταγές και τη φαντασίωση που αυτές παράγουν, προκαλεί την αποδυνάμωση της φαντασίωσης, Καθώς τα περιεχόμενα της φαντασίωσης έρχονται στη συνείδηση μέσω του λόγου, το υποκείμενο μένει εκεί γυμνό μπροστά στην αλήθεια του, στη βιογραφία του. Σε μια τέτοια επιτυχή θεραπευτική διαδικασία, δηλαδή μια θεραπευτική διαδικασία που, μαζί με τη νεύρωση, έχει χαλαρώσει τη ναρκισσιστική ψυχαναγκαστική επανάληψη, το άτομο είναι αφημένο στις απρόβλεπτες διαδικασίες της πραγματικής ζωής, μια ζωής περατής. Έτσι η διαδικασία χαλάρωσης της νεύρωσης μπορεί να προκαλέσει έναν επανατραυματισμό του υποκειμένου. Όμως ο τραυματισμός αυτός ρίχνει το υποκείμενο μέσα στην πραγματικότητα. Το άτομο καλείται πλέον να ζήσει αναλαμβάνοντας τον εαυτό και τη θνητότητα του, μέσα από το τραύμα του και πέρα από το ναρκισσισμό του. Μπορεί πλέον να αναγνωρίσει τον επισφαλή χαρακτήρα της αγάπης αλλά και την ίδια την ανάγκη να αγαπηθεί και να αγαπήσει. Στο *Η δυσφορία*

²⁵Περατή και μη περατή ανάλυση, σελ 51

μέσα στον πολιτισμό, ο Freud, αφού έχει αναφερθεί στην απώθηση ,τη μετουσίωση και στους λοιπούς μηχανισμούς διαχείρισης της επιθυμίας, αναφέρεται στην αγάπη ως τον πιο ξεχωριστό και αυθεντικό τρόπο να πορεύεται κανείς επιθυμητικά :

Δεν πιστεύω ότι αυτή η απαρίθμηση των μεθόδων με τις οποίες οι άνθρωποι πασχίζουν να κερδίσουν την ευτυχία και να αποφύγουν τα βάσανα είναι πλήρη(...) Έναν από αυτούς τους τρόπους δράσης δεν τον έχω μνημονεύσει ακόμη. Όχι ότι τον είχα λησμονήσει, απλώς θα μας απασχολήσει σε άλλο πλαίσιο. Πώς θα ήταν δυνατόν να ξεχάσει κανείς τη συγκεκριμένη τεχνική της τέχνης του ζην! Διακρίνεται για τον πλέον ιδιάζοντα συνδυασμό χαρακτηριστικών γνωρισμάτων. Τείνει, φυσικά, και προς την αποδέσμευση από το πεπρωμένο – είναι ο καλύτερος τρόπος να το ονομάσουμε – και για αυτόν τον σκοπό μεταθέτει την πρόθεση της ικανοποίησης σε εσωτερικές ψυχικές διεργασίες, γι αυτό το σκοπό χρησιμοποιεί τη μεταθεσιμότητα της λίμπιντο, που ήδη μνημονεύσαμε· δεν αποστρέφεται τον εξωτερικό κόσμο, αλλά τουναντίον, προσκολλάται στα αντικείμενα του, ενώ κερδίζει την ευτυχία από μια συναισθηματική σχέση μαζί τους. Δεν ικανοποιείται επίσης, με την κάπως νωθρή καρτερικότητα που έχει η προσπάθεια για την αποφυγή της δυσαρέσκειας, αλλά μάλλον την προσπερνά απρόσεκτα και προβάλλει μια πρωτογενή, παθιασμένη τάση προ της εκπλήρωσης της ευτυχίας. Ίσως να προσεγγίζει τον στόχο αυτόν καλύτερα από κάθε άλλη μέθοδο. Εννοώ, φυσικά, εκείνον τον τρόπο ζωής που κάνει επίκεντρο τον έρωτα, που περιμένει κάθε ικανοποίηση από το γεγονός ότι αγαπάς και αγαπιέσαι. Μια τέτοια ψυχική στάση είναι αρκετά οικεία σε όλους μας. Μια από τις μορφές με τις οποίες εμφανίζεται, η σεξουαλική αγάπη, μας έχει προσφέρει τη δυνατότερη εμπειρία μιας ανυπέρβλητης αίσθησης ευχαρίστησης, και μας έχει δείξει το πρότυπο για την επιδίωξη της ευτυχίας. Τι πιο φυσικό από την αναζήτηση της ευτυχίας στο δρόμο όπου την πρωτοσυναντήσαμε ; Η αδυναμία αυτής της τεχνικής του βίου είναι πασιφανής· αλλιώς, κανείς άνθρωπος δε θα σκεφτόταν να αφήσει το δρόμο προς την ευτυχία για κάποιον άλλον. Ποτέ δεν είμαστε πιο απροστάτευτοι απέναντι στον πόνο απ’ όσο την περίοδο που αγαπάμε, ποτέ δεν είμαστε πιο αβοήθητα δυστυχείς από τότε που έχουμε χάσει το αγαπημένο αντικείμενο ή την αγάπη του²⁶.

Η επιθυμία να αγαπηθούμε, σε όλες της τις εκφάνσεις εμφανίζεται ως η συνθήκη που μας βγάζει έξω από τους προστατευτικούς μηχανισμούς της νεύρωσης. Το άνοιγμα

²⁶ Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό, σελ 39

στον άλλο αποτελεί άνοιγμα στην απροσδιοριστία, άνοιγμα στη διακινδύνευση του εαυτού και ταυτόχρονα πραγματοποίηση του εαυτού. Η αγάπη είναι έτσι, με ψυχαναλυτικούς όρους, η άρση της αποξένωσης. Ωστόσο, το υποκείμενο σπάνια φτάνει να επιλέξει την αγάπη έναντι κάποιου αμυντικού μηχανισμού. Σύρεται στην αποξένωση. Ο Freud αναμετριέται με αυτό το κοινωνιολογικού επιπέδου πρόβλημα που αποκαλύπτεται στην μελέτη της ατομικής ψυχικής ζωής. Η ψυχαναλυτική πρακτική φτάνει εδώ σε ένα σημαντικό όριο. Ταυτόχρονα όμως η σημασία της για την αυτοσυνειδησία και την αυτονόμηση του υποκειμένου αλλά και η θεραπευτική της διάσταση διόλου δεν χάνουν την κρίσιμη σημασία τους. Ο Freud γράφει σε μια ασθενή του:

Δεν αμφιβάλλω καθόλου ότι θα ήταν ευκολότερο να σας θεραπεύσει από την πάθηση σας το πεπρωμένο παρά εγώ, θα πεισθείτε όμως ότι πολλά θα κερδίσετε αν καταφέρουμε να μετατρέψουμε την υστερική σας απελπισία σε καθημερινή δυστυχία. Με μια πνευματική ζωή που έχει ανακτήσει την υγεία, θα είστε καλύτερα οπλισμένη απέναντι στην δυστυχία.²⁷

Η δυστυχία εμφανίζεται ως η αλήθεια του υποκειμένου καθώς περιγράφει, για το Freud, την ίδια την ανθρώπινη συνθήκη, τη συνθήκη του πολιτισμού. Ο ανθρώπινος πολιτισμός στηρίζεται στην αιμομικτική απαγόρευση, όπως αυτή περιγράφεται στο *Τοτεμ και Ταμπού*. Η απαγόρευση λειτουργεί ως ρυθμιστικός παράγοντας των σχέσεων μεταξύ των υποκειμένων, προκειμένου να διαβιούν ειρηνικά. Η διαμεσολάβηση των ενορμήσεων από απαγορεύσεις παράγει σε φυλογενετικό επίπεδο την δυσφορία που βιώνει το υποκείμενο από το απωθημένο.

Ο Freud αναλαμβάνει μια κριτική θέση απέναντι στον πολιτισμό ως κατάσταση. Περιγράφει τον πολιτισμό ως το πεδίο απελευθέρωσης των πνευματικών ικανοτήτων. Εκτός από συνθήκη δυσφορίας, ο πολιτισμός μπορεί να ειδωθεί ως μια σειρά μεγάλων επιτευγμάτων της σκέψης, της επιστήμης, της αισθητικής. Εντούτοις η πρόοδος του πνεύματος διαπλέκεται με φορτία βίας και η δυστυχίας που δεν μπορούν να παραγραφούν.

Το 1932, υπό τη φρίκη του τετελεσμένου πλέον πρώτου παγκοσμίου πολέμου, ο Freud και ο Einstein αλληλογραφούν αναφορικά με τη φύση του πολέμου και τη

²⁷Studies in Hysteria (Boston, 1946) σελ 232 όπως παρατίθεται στο Κοινωνική Αμνησία, σελ 156

ανθρώπινης καταστροφικότητας. Η απάντηση του Freud στο πρόβλημα της κυριαρχίας των καταστροφικών ενορμήσεων έναντι των ενορμήσεων του Έρωτα, δεν είναι οι απώθηση της καταστροφικότητας. Είναι η αλλαγή του τρόπου της αγάπης και συνεπώς, η αλλαγή της διαπλοκής της με το θάνατο και την καταστροφικότητα. Καθώς η θρησκευτική πίστη αποτελεί για την εποχή τον κεντρικό τρόπο παραγωγής νοήματος για τον άνθρωπο, η φροϋδική κριτική της θρησκείας είναι εδώ κρίσιμη. Στο έργο του *Το μέλλον μιας αυταπάτης* (1927), ο Freud πραγματεύεται τη θρησκεία ως την κεντρική αυταπάτη του πολιτισμού, στην οποία η θεϊκή πίστη αποτελεί προβολή της πατρικής εξουσίας. Οι άνθρωποι παραμένουν δέσμιοι της υπερεγωτικής δομής, πάντα ένοχοι απέναντι στην ιδανική φιγούρα του πατέρα. Αυτή η βασανιστική για τον ψυχισμό υποταγή, κεντρική συνιστώσα της νευρωτικής κοινωνίας, προστατεύει τα άτομα από την διακινδύνευση του εαυτού μπροστά στη δυστυχία. Μεταθέτουν στο θεό την ευθύνη του εαυτού τους και αρνούνται να αναλάβουν τις αδυναμίες και της δυνάμεις τους. Στην αλληλογραφία του με τον Einstein ο Freud θα επαναλάβει την κριτική αυτή, συνδέοντας τη με τον πόλεμο. Η θρησκευτική αγάπη, απωθεί τις σεξουαλικές ενορμήσεις και δεσμεύει τα υποκείμενα στην σαδιστική κυριαρχία του υπereγώ. Μέσα από τη θρησκεία, τα άτομα αρνούνται την ανάληψη των εαυτών τους και την άσκηση των πνευματικών ιδιοτήτων τους οι οποίες επιτρέπουν στους ανθρώπους να συνδεθούν ειρηνικά, ταυτιζόμενοι με τους άλλους εντός της κοινότητας.²⁸

Στα ύστερα αυτά κείμενα του Freud, η ψυχανάλυση διεκδικεί την εξηγητική δύναμη των εργαλείων της σε επίπεδο πολιτισμικό και συλλογικό. Η δύναμη της επιστημονικής σκέψης και του ορθού λόγου να διαλύσουν τις αυταπάτες της ανθρωπότητας εμφανίζεται συχνά σαν την τελευταία ελπίδα.

Μπορεί να τονίζουμε συνεχώς ότι η ανθρώπινη λογική είναι αδύναμη σε σχέση με την ανθρώπινη ορμική ζωή, και να έχουμε δίκιο. Αλλά αυτή η αδυναμία είναι ιδιόρρυθμη· η φωνή του πνεύματος είναι σιγανή, αλλά δε σταματά ποτέ πριν εισακουστεί. Τελικά, αφού έχει αποπεμφθεί αμέτρητες φορές, εισακούεται. Αυτό είναι ένα από τα λίγα σημεία από τα οποία μπορούμε να αντλήσουμε αισιοδοξία για το μέλλον της ανθρωπότητας[...] Ο θεός μας, ο Λόγος, θα πραγματοποιήσει από αυτές τις επιθυμίες ότι θα επιτρέπει η φύση, αλλά βαθμιαία, στο απώτερο μέλλον και για νέους ανθρώπους.

²⁸ Γιατί Πόλεμος, σελ 66

Δεν υπόσχεται αποζημιώσεις σε εμάς που υποφέρουμε τόσο πολύ στη ζωή.[...] Πιστεύουμε ότι με την επιστημονική εργασία μπορούμε να μάθουμε κάτι για την πραγματικότητα του κόσμου, να αυξήσουμε τη δύναμη μας και να τακτοποιήσουμε τη ζωή μας.²⁹

Η αυτοσυνειδησία και η εποπτεία του εξωτερικού κόσμου, απαλλαγμένη από ένα ισχυρό υπερεγώ αποτελούν τις προϋποθέσεις της απελευθέρωσης του υποκειμένου προς την διαχείριση της πραγματικής ζωής. Εναλλακτικά, η ανθρωπότητα επιμένει στην απώθηση και την καταστροφικότητα. Εντούτοις, όταν οι άνθρωποι εισέρχονται στην πραγματική ζωή η δυστυχία επιμένει και το υποκείμενο, ατομικό ή συλλογικό, βρίσκεται γυμνό στην αμηχανία του παρόντος. Το παρόν, αν και στην ψυχανάλυση περιγράφεται αφηρημένα μέσα από ένα χομπσιανού τύπου αφήγημα περί ανθρώπινης ιστορίας ως η συνθήκη του πολιτισμού, είναι πάντα ένα παρόν ιστορικά διαμεσολαβιμένο, κοινωνικά και πολιτικά προσδιορισμένο. Στην πολυσχιδή μαρξική παράδοση, συναντάμε σε πολλές εκδοχές την εύστοχη κριτική πως η ψυχανάλυση δεν ιστοριοποιεί τον ψυχισμό και παράγει έτσι μια ιδεολογική, φυσικοποιημένη εικόνα του ανθρώπου. Το επόμενο κεφάλαιο του ανά χείρας κειμένου ασχολείται ειδικότερα με την κριτική του Ernst Bloch στο Freud, μέσω της οποίας ο φιλόσοφος συστήνει τη δική του μεταψυχολογία.

Πράγματι, η ψυχανάλυση περιγράφει μεν με ρηζικέλευθο τρόπο το νεωτερικό υποκείμενο, ως υποκείμενο καταπιέσεων εντός των κοινωνικών θεσμών, όμως η αλλαγή του υποκειμένου με συγκεκριμένους ιστορικούς και πολιτικούς όρους δεν συγκαταλέγεται στις δυνατότητες της ψυχανάλυσης. Αξίζει ωστόσο να αναδείξουμε την εκλεκτική μα ριζική σύγκλιση της ψυχανάλυσης με την πολιτική, ως αξιολογία και κριτική στο ουτοπικό αίτημα για χειραφέτηση και ευτυχία. Στο κείμενο του *Μελέτες για την ψυχανάλυση*, ο Freud αναφέρεται ακροθιγώς σε μια κομβική κατά τη γνώμη μας έννοια, την έννοια της προσδοκίας. *Η ευσεβής προσδοκία*³⁰ είναι η αναφαίρετη προϋπόθεση της ανάλυσης, καθώς μόνο μέσα από αυτή χτίζεται μια εμπιστοσύνη στην αναλυτική διαδικασία. Η προσδοκία αποτελεί την επιθυμία του υποκειμένου να μείνει στην ανάλυση και να απελευθερώσει τη ζωή του από τα φαντάσματα του Υπερεγώ του το κατατρύχουν.

²⁹Το μέλλον μιας αυταπάτης, σελ 191-197

³⁰Μελέτες για την Ψυχανάλυση, σελ 26

Η επιθυμία των ανθρώπων να θεραπευτούν, να αγαπηθούν αυθεντικά, να βελτιώσουν τη ζωή τους, ή έστω να πάψουν να ζουν με τον τρόπο που ζούσαν αποτελεί επίσης προϋπόθεση της πολιτικής σκέψης και δράσης. Υποστηρίζουμε πως αυτή είναι η χειραφετική επιθυμία που αναδύεται στην ψυχανάλυση. Αυτό είναι, όπως θα δούμε ειδικότερα με μπλοχιανούς όρους, το ουτοπικό πλεόνασμα της. Είναι η δύναμη της ίδιας επιθυμίας που αυτή παράγει την πολιτική. Ο Freud δεν θεματοποιεί αυτή την επιθυμία, ούτε της παραχωρεί ένα τόπο στη μεταψυχολογία του. Το έργο αυτό αναλαμβάνει ο Ernst Bloch. Μια τέτοια έννοια όπως αυτή της προσδοκίας δεν εγγράφεται σε περιγραφικές έρευνες αλλά σε αξιολογικά επιχειρήματα. Όπως όμως γίνεται σαφές στο ίδιο το φροϋδικό έργο, η προσδοκία του ίδιου του Freud αναδύεται συνεχώς στα ύστερα φροϋδικά κείμενα, ως αγωνία για το μέλλον της ανθρωπότητας, αλλά και στο σύνολο του φροϋδικού έργου, στην πίστη του Freud πως ο επιστημονικός λόγος θα εξουδετερώσει τις ατομικές και συλλογικές αυταπάτες, φέρνοντας τους ανθρώπους μπροστά στα πραγματικά προβλήματα. Το ψυχαναλυτικό υποκείμενο αναλαμβάνοντας τον εαυτό του αναλαμβάνει την κοινωνική του ύπαρξη. Η κοινωνική ύπαρξη σημαίνει όμως πολλά περισσότερα από τις διαπροσωπικές σχέσεις, τις σχέσεις μέσα στην οικογένεια και τα αγαπημένα πρόσωπα. Και αυτό είναι μια ανάλυση του κοινωνικού προς την οποία ο Freud προσανατολίζεται ήδη με την έννοια του Υπερεγώ και την δοκίμασε στο ύστερο έργο του όσο κι αν μπορούμε να πούμε ότι δεν την ανέπτυξε επαρκώς. Οι εκκλήσεις για ένα δίκαιο κράτος και έναν ορθολογικό πολιτισμό υπήρξαν οι έντιμες ελπίδες του Freud για το μέλλον. Οι ίδιες αυτές εκκλήσεις αναδεικνύουν και το βασικό ιδεολογικό περιορισμό της φροϋδικής θεωρίας και κλινικής: όταν αναμετρίεται κανείς με ένα υποκείμενο ενορμήσεων κατακυρίευσης (διότι έτσι εκφράζεται τόσο η ερωτική όσο και η καταστροφική επιθυμία) τότε μένει να ελπίζουμε σε μια άλλη κυριαρχία, είτε του κράτους είτε του «χαλαρωμένου» Υπερεγώ, η οποία θα βαζει μόνο τους απαραίτητους φραγμούς της. Μόνο η κοινωνική και πολιτική απελευθέρωση μπορεί τελικά να βοηματοδοτήσει και να ολοκληρώσει το ψυχαναλυτικό υποκείμενο. Αυτή η υπέρβαση σημαίνει όμως κάτι κρίσιμο τόσο για την ψυχανάλυση όσο και για την πολιτική. Η πραγματοποίηση κάθε ευχής προϋποθέτει τη διατάραξη της ψυχικής ομοιοστασίας. Οι πολιτικές διεκδικήσεις, όπως και η ίδια η ψυχανάλυση ως διεκδίκηση της προσωπικής αυτονομίας προϋποθέτει την υπέρβαση του παρόντος, την αποδοχή των ματαιώσεων και την επίμονη αναζήτηση μιας άλλης ζωής. Μπορεί να φανταστεί κανείς ότι λειτουργεί εδώ μια άλλου τύπου ομοιοστασία: όχι εκείνη του ναρκισσισμού και του

ψυχαναγκασμού, ούτε εκείνη η ασφαλής ομοιοστασία μιας θεραπείας, αλλά η εύθραυστη και επίμονη ομοιοστασία της ελπίδας.

Όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, ο Μπλοχ μας αναδεικνύει τους κοινωνικούς και πολιτικούς αγώνες ως τη δραστηριότητα της γενικής, πλούσιας και συμπεριληπτικής υπεράσπισης απέναντι σε κάθε μορφή καταπίεσης. Η συνάντηση με τους άλλους και τα συλλογικά όνειρα που αναδύονται στη πολιτική θεωρία και δράση είναι ο μόνος τρόπος του υποκειμένου να μην καταρρεύσει από ματαιότητα μπροστά σε εικόνες φυσικοποιημένης δυστυχίας και αδικίας. Εκεί η ανεκπλήρωτη αγάπη μπορεί να αναγνωριστεί ως το αυθεντικό αίτημα της αξιοπρέπειας για μια πιο ευτυχισμένη ζωή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΟΙ ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΕΣ ΤΟΥ ERNST BLOCH ΣΤΗΝ ΦΡΟΥΔΙΚΗ ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ:

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΗ ΣΤΗΝ ΟΥΤΟΠΙΚΗ ΕΠΙΘΥΜΙΑ

Ξεκινώντας να μελετούμε της μπλοχιανές επεξεργασίες στην φρουδική ψυχανάλυση οφείλουμε ορισμένες διευκρινίσεις. Το έργο του Ernst Bloch είναι αξιοσημείωτα πλούσιο σε αναφορές όχι μόνο στη φιλοσοφία αλλά σε όλες τις όψεις της πολιτισμικής παραγωγής, όπως η λογοτεχνία, η μουσική, ακόμα και το λαϊκό παραμύθι. Εξίσου πλούσιες είναι οι φιλοσοφικές και αισθητικές καταβολές του μπλοχιανού εγχειρήματος, καθώς και οι αναφορές στις θέσεις λοιπών θεωρητικών. Ακόμα, ο Bloch αναπτύσσει μια ολιστική φιλοσοφία με όψεις οντολογικές, θεολογικές, πολιτικές, αισθητικές, κοινωνιολογικές και ψυχολογικές. Δεδομένης της φύσης αυτής της εργασίας, περιορίζουμε το ενδιαφέρον μας στην σαφή και αναφαιρέτη σύνδεση του μπλοχιανού επιχειρήματος με το μαρξικό έργο καθώς και με το φροϋδικό εγχείρημα.

Ο Bloch και το μαρξικό έργο

Κατά τον Bloch το μαρξικό έργο χαράσσει μια τομή στην ιστορία της σκέψης. Πριν τον Marx η φιλοσοφία ασκείται ως διαδικασία αναστοχασμού επί του παρελθόντος , χωρισμένη από την πράξη και την συμμετοχή στο ιστορικό γίνεσθαι. Ο κόσμος προκαταλαμβάνεται μέσω γνωσιολογικών κατηγοριών: ο παραδοσιακός φιλόσοφος αξιώνει να διορθώσει τον κόσμο, αφού η ορθή έκβαση της ιστορίας είναι θεωρησιακά δεδομένη. Ο Marx θα ανακαθορίσει τη μέθοδο και το σκοπό της φιλοσοφίας προτάσσοντας μια ορθοπρακτική φιλοσοφία. Ο κόσμος δεν πρέπει απλά να ερμηνευθεί από τους φιλοσόφους· η φιλοσοφία οφείλει να αλλάξει τον κόσμο, να έχει ένα πρακτικό αίτημα και εκτόπισμα.³¹ Το αντικείμενο, συνεπώς της φιλοσοφίας δε μπορεί παρά να είναι η ιστορικά συγκεκριμένη κοινωνία, προϋποθέτοντας πάντα τους όρους της υλικής της αναπαραγωγής. Το μαρξικό ορθοπρακτικό αίτημα ανοίγει τον ορίζοντα της ιστορίας, καθώς η μαρξική αξιολογία δεν νομιμοποιείται μέσω ανθρωπολογικών θέσεων (όπως στην περίπτωση του φυσικού δικαίου) μα μέσα από τη δυναμική των αντιφάσεων που παράγονται στις ιστορικές μορφές. Ειδικότερα, η μαρξική κριτική προβληματοποιεί τους όρους αναπαραγωγής της αστικής κοινωνίας. Ο Marx σημειώνει πως, *ο άνθρωπος της τρίχρωμης σημαίας είναι πολύ ακόμα καθ' οδόν*³² κατά τη διατύπωση του Bloch αφού με τη Γαλλική Επανάσταση ο άνθρωπος καθίσταται ελεύθερος, όμως μόνο στη σφαίρα της πολιτικής. Το αίτημα της πραγματικής απελευθέρωσης, δηλαδή το τέλος της ένδειας με όρους γενικούς παραμένει. Μπροστά στη λειψή απελευθέρωση του αστικού κόσμου, ο Marx αξιώνει την «κατηγορική προσταγή της ανατροπής όλων των σχέσεων στις οποίες ο άνθρωπος είναι ένα ταπεινωμένο, ένα υποδουλωμένο, ένα εγκαταλειμμένο, ένα περιφρονημένο ον»³³. Το αίτημα ικανοποιείται μόνο με την άρση του χωρισμού ανάμεσα στο θεωρητικό και τον πρακτικό βίο. Ο φιλοσοφικός λόγος οφείλει να αναφέρεται στο αξιόπρακτο, και η κοινωνική δραστηριότητα να είναι κριτικά διανυγασμένη. Η άρση του χωρισμού θεωρίας και πράξης φέρνει μαζί της επομένως και τον ανακαθορισμό του υποκειμένου. Η μορφή του φιλοσόφου ως υποκειμένου που αναστοχάζεται εκ των υστέρων την ιστορία αίρεται. Υπό τη μαρξική σκοπιά , το

³¹Κ.Marx ,Κείμενα από τη δεκαετία του 1840,(2014),(Μτφ. Γκιούρας Θ.) Αθήνα: Εκδόσεις ΚΨΜ , σελ 362

³²Ε. Bloch, Φυσικό Δίκαιο και ανθρώπινη Αξιοπρέπεια, (Μτφ. Γκιούρας Θ.) Αθήνα: ΕκδόσειςΚΨΜ,σελ 238

³³Κείμενα από τη δεκαετία του 1840- Μια ανθολογία, σελ 154

υποκείμενο δε μπορεί παρά να είναι το υποκείμενο της κριτικής και της αξιολογίας, που φέρει το αίτημα υπέρβασης του υπάρχοντος και αναλαμβάνει να οδηγήσει έμπρακτα τον εαυτό του και τον κόσμο του σε μια αξιοπρεπή ζωή.

Ο Bloch αναγνωρίζει δύο κινήσεις στη μαρξική μέθοδο, στις οποίες αναφέρεται ως *ρεύματα*. Πρόκειται για το *θερμό ρεύμα* του μαρξισμού και το *ψυχρό* ρεύμα του μαρξισμού. Ο όρος *θερμό ρεύμα* του μαρξισμού περιγράφει τις εκδηλώσεις της ελπίδας για χειραφέτηση, τον ενθουσιασμό των καταπιεσμένων όταν προεικονίζουν την άρση της αλλοτρίωσης και την απελευθέρωση των ανθρώπων από τις στέρησεις.³⁴ Ο θερμός αυτός μαρξισμός αποτελεί το βαθύ κάθε κοινωνικής αλλαγής. Οι κοινωνικές ουτοπίες του 18^{ου} αιώνα αποτελούν ένα παράδειγμα λόγου διαποτισμένου από αυτή τη θερμή ροή. Το ίδιο το μαρξικό αίτημα για άρση της αλλοτρίωσης αποτελεί την κατεξοχήν έκφραση του θερμού ρεύματος, συμπυκνώνοντας όλες τις ιστορικά τεθειμένες διακηρύξεις της ευτυχίας και της αξιοπρέπειας.

Οι ελπίδες που κυλούν στο θερμό ρεύμα αποκτούν όμως πρακτικό βάρος μόνο όταν συναντηθούν με την αναλυτική δύναμη του ψυχρού ρεύματος. Το ψυχρό ρεύμα αφορά την περιγραφή της ορισμένης ιστορικής και κοινωνικής πραγματικότητας, των υλικών προϋποθέσεων και των δυνατοτήτων της. Παρά την ορμή για ελευθερία που διαπερνά την ανθρώπινη ιστορία « η εμπειρία δείχνει ότι ο πραγματικός κόσμος (το αντικείμενο/το πραγματικό) έχει βαρύ βάδισμα και σπάνια αποτελείται από φτερά».³⁵ Εκείνο που βαραίνει το βάδισμα της ανθρωπότητας είναι η ίδια η υλική στέρηση των καταπιεσμένων καθώς και η ιδεολογικοποιημένη πρόσληψη της πραγματικότητας που διασφαλίζει τη συντήρηση την άνισης κοινωνικής δομής. Το ψυχρό ρεύμα του μαρξισμού αποτελεί την «επιστήμη του αγώνα και της εναντίωσης στις ιδεολογικές αναστολές, οι οποίες είναι πάντα οικονομικής προέλευσης».³⁶ Αντίστοιχα το αφηρημένο σοσιαλιστικό όνειρο των κοινωνικών ουτοπιών συγκεκριμενοποιήθηκε μέσα από τη μαρξική κριτική της πολιτικής οικονομίας, η οποία ανακαθόρισε ριζικά την αυτοκατανόηση των νεωτερικών κοινωνιών.

Υπό την εμπειρία των περιπετειών του μαρξισμού και των κοινωνικών αγώνων κατά τον εικοστό αιώνα, ο Bloch επισημαίνει τους κινδύνους της υποτίμησης της θερμής

³⁴ThePrincipleofHopeVol 1, σελ 210

³⁵Ο,π σελ 209

³⁶Ο.π. σελ 209

όψης του μαρξισμού. Σημειώνει πως το επίτευγμα του ψυχρού ρεύματος να αναλύσει τον κόσμο και να απόϊδεολογικοποιήσει την συνείδηση δεν πρέπει να χωρίζεται ποτέ από τη θερμή ροή που αναβλύζει από τα μαρξικά κείμενα. Ειδικά, οι μαρξισμοί κινδυνεύουν από «τον οικονομισμό και τον οπορτουνισμό που ξεχνά τους σκοπούς του», απειλώντας του κοινωνικούς αγώνες με συμβιβασμό και προδοσία.³⁷ Στη διαλεκτική ψυχρού και θερμού ρεύματος αποτυπώνεται η διαλεκτική υποκειμένου και αντικειμένου. Το θερμό ρεύμα απόδίδει την επιθυμία του ανθρώπου ,προσωπική και συλλογική, ενώ το ψυχρό τους αντικειμενικούς όρους ανάσχεσης και πραγμάτωσης αυτής της επιθυμίας. Δίνοντας έμφαση στη θερμή ροή του μαρξισμού ο Μπλοχ καταφάσκει έτσι το υποκείμενο της πράξης και της πρωτοβουλίας έναντι του αυτοματισμού:

*(...) Οι αντικειμενικές αντιφάσεις συνεχώς προκαλούν διαδράσεις με την υποκειμενική αντίφαση. Διαφορετικά αναπτύσσεται η απόλυτα ηττοπαθής αίρεση ενός αντικειμενικού αυτοματισμού, σύμφωνα την οποία οι αντικειμενικές αντιφάσεις είναι από μόνες τους ικανές να επαναστατικοποιήσουν τον κόσμο που επιτράπηκε να δημιουργηθεί από αυτές τις ίδιες . Και οι δύο παράγοντες, ο υποκειμενικός και ο αντικειμενικός, πρέπει μάλλον να κατανοηθούν στη συνεχή τους διαλεκτική διάδραση, μια διάδραση η οποία δεν μπορεί να χωριστεί ή να απομονωθεί. Ενώ το στοιχείο της ανθρώπινης δράσης πρέπει βεβαίως να προστατευθεί από την απομόνωση, από το κακό του πραξικοπηματικού ακτιβισμού ως τέτοιου, ο οποίος απλώς εκτονώνει και του οποίου ο υπερβολικός υποκειμενικός παράγοντας πιστεύει ότι μπορεί να υπερπηδήσει τους αντικειμενικούς νόμους της οικονομίας. Όμως δεν είναι λιγότερη βλαβερός ο σοσιαλδημοκρατικός αυτοματισμός ως τέτοια, προκατειλημμένη πίστη σε έναν κόσμο ο οποίος γίνεται καλύτερος από μόνος του. Είναι , επομένως, αδύνατον να τα βγάλουμε πέρα χωρίς τον υποκειμενικό παράγοντα, και είναι εξίσου αδύνατον να καταπιέσουμε την βαθειά διάσταση αυτού του παράγοντα, ακριβώς αυτή της αντί-δράσης (counter – move) σε αυτό που υπάρχει στη στρεβλή του μορφή (the badly existing) (...)*³⁸

Η ανάδειξη του θερμού ρεύματος, έχει μια ιδιαίτερη ιστορική πολιτική σημασία για την εποχή του Bloch. Όπως γίνεται σαφές στο παραπάνω απόσπασμα, ο Μπλοχ ενδιαφέρεται να αναδείξει το υποκείμενο, αλλά επίσης, ακόμα βαθύτερα, και να αμφισβητήσει ιστορικά τεθειμένες μορφές υποκειμενικότητας. Στο άρθρο του με

³⁷Ο.π 209

³⁸Ο.π. σελ 148

τίτλο *Ernst Bloch, ο Γερμανός Φιλόσοφος της Οκτωβριανής Επανάστασης*, ο Negt διαπιστώνει πως «κανένας άλλος σύγχρονος φιλόσοφος δεν έχει μεγαλύτερη αξίωση στον τίτλο του φιλοσόφου της Επανάστασης». Αυτό ισχύει για το Μπλοχ με διπλό τρόπο. Αφ' ενός ο Μπλοχ, συνεπής στην διαλεκτική άρση του χωρισμού μεταξύ θεωρίας και πράξης, παρέμεινε στη διάρκεια της ζωής του πολιτικά ενεργός. Κρίσιμες αποφάσεις έπρεπε να δοκιμαστούν. Αφενός ο Bloch καλούταν, όπως και οι σύγχρονοί του να συντρίψει το φασισμό, τον οποίο αναγνώριζε ο βασικό εχθρό. Αν η οντολογία της ουτοπίας είναι μια οντολογία του *Όχι ακόμα*, τότε για τον Bloch, η οντολογία του φασισμού είναι η οντολογία του *Τίποτα*, της εξόντωσης, του ζόφου. Αυτός υπήρξε βασικός στόχος του έργου του: η οικειοποίηση των ανθρώπινων ονείρων από τη σκοπιά της χειραφέτησης και της ελπίδας, όχι του ζόφου. Αφ' ετέρου καλούταν κανείς να πάρει θέση για τα τεκταινόμενα στο σοβιετικό έδαφος. Για το Bloch αυτά τα δύο μείζονα ζητήματα δεν μπορούσαν να απαντηθούν χωριστά. Σε αντίθεση με άλλους Γερμανούς θεωρητικούς που ανοιχτά καταδίκασαν από την αρχή το σταλινικό παράδειγμα, ο Bloch προβληματιζόταν, θεωρώντας πως κάθε άρνηση του σοσιαλισμού στην ιστορικά τεθειμένη μορφή του, θα ισοδυναμούσε με την κατάφαση του εχθρού του, του φασισμού.³⁹ Επρόκειτο για ένα ιστορικό πρόβλημα που έκανε τον Bloch να αρνηθείνα καταδικάσει, όπως άλλοι σύγχρονοι του γερμανοί φιλόσοφοι, το Στάλιν κατά την περίοδο που πραγματοποιούνταν οι δίκες της Μόσχας. Όμως, όπως διαπιστώνει ο Arno Munster το *Η αρχή της ελπίδας* αποδεικνύει πως ο ριζοσπαστικός ανθρωπισμός του φιλοσόφου της ουτοπίας πόρρω απέχει από το σταλινικό δρόμο.⁴⁰ Με τη σειρά μας σημειώνουμε πως το ίδιο το αίτημα αναπροσδιορισμού του μαρξισμού μέσα από την ελπίδα δηλώνει πως ο σοσιαλιστικός δρόμος δεν είχε για το Μπλοχ περπατηθεί ακόμα. Η ίδια η κριτική στο ψυχρό ρεύμα και η αναζωπύρωση των ουτοπικών προσδοκιών μπορούν να ιδωθούν ως διπλή απάντηση: αφενός στο φασισμό και αφετέρου στην προσπάθεια συντήρησης των μέχρι τότε κεκτημένων, ως εάν η απάντηση στο πρόβλημα την αλλοτρίωσης να είχε ήδη δοθεί. Χαρακτηριστική είναι επίσης η διαπίστωση του Μανόλη Αγγελίδη αναφορικά με την έννοια της δικαιοσύνης στο άρθρο του *Έρνστ Μπλοχ, φυσικό δίκαιο και ανθρώπινη αξιοπρέπεια*:

39 Ernst Bloch, *The German Philosopher of the October Revolution*, σελ 5

40 Χειροπιαστή Ουτοπία, Προλαμβάνουσα Συνείδηση και Πράξη στη Σκέψη του Έρνστ Μπλοχ

Εδώ προβάλλεται, [ενν. στον Bloch] με άλλα λόγια, το χαρακτηριστικότερο ίσως αίτημα της θεωρίας του νεότερου φυσικού δικαίου: εκείνο της ανθρωποποίησης του ανθρώπου. Αλλά αυτό το αίτημα, που θέτει την έλλογα απελευθερωτική βούληση, διαθέτει μια αγωνιστική διάσταση, που δεν συνδέεται με έναν τύπο δικαιοσύνης, η οποία συνοψίζεται στην απόδοση στον καθέναν ό,τι του ανήκει, αλλά με έναν τύπο δικαιοσύνης που κάνει αχρείαστη τη δικαιοσύνη. Σε ό,τι αφορά το αίτημα της ανθρωποποίησης του ανθρώπου, ο Bloch ανασύρει τη ρήση του Schiller: «Όποιος μας ασκεί βία δεν κάνει τίποτε λιγότερο από το να αμφισβητεί την ανθρώπινη ιδιότητα· και όποιος την ανέχεται δειλά, απορρίπτει την ανθρώπινη ιδιότητά του»⁴¹

Οι Negt και Zeit σημειώνουν εύστοχα «από την αρχή ένας αγωνιζόμενος φιλόσοφος, ο ίδιος ο Μπλοχ έχει επανειλημμένα μείνει πιστός στο απλό πρακτικό αξίωμα το οποίο διατύπωσε ήδη το 1905: το ορθοπρεπές βάδισμα θα το έχουμε γνωρίζει μόνο στο τέλος».⁴² Το θεωρητικό έργο του Bloch χαρακτηρίζεται από ριζοσπαστική αξιολογία, ανυποχώρητη μπροστά στις ματαιώσεις και ασυμβίβαστη με το εμπειρικά δοσμένο. Αυτό αντανakλάται στις περιπέτειες και τις αντιφάσεις την πλούσιας πολιτικής ζωής του Μπλοχ,⁴³ αλλά και στην κατάληξη της σε έναν ριζοσπαστικό ανθρωπισμό που τρέφεται από την ουτοπία. Αναλόγως, μόνο σε αυτό τον ορισμένο μαρξισμό που συνθέτει το θερμό με το ψυχρό ρεύμα, επιβιώνει η δύναμη του χειραφετικού υποκειμένου. Μόνο εδώ ο αφηρημένος ανθρωπισμός δίνει τη θέση του στην εικόνα της δικαίωσης μιας ιστορικά και υλικά ορισμένης τάξης ανθρώπων.

Στους τρεις τόμους του *Η Αρχή της Ελπίδας* (*Das Prinzip Hoffnung*) ο Bloch αξιώνει « να φέρει τη φιλοσοφία στην ελπίδα ».Αναλαμβάνει έτσι ένα έργο που έχει δύο στιγμές. Πρώτονμέσα από την περίτεχνη εργασία του προς ανάδειξη των χειραφετικών επιθυμιών που κατακλύζουν την ανθρώπινη δραστηριότητα, επιχειρεί να αναζωπυρώσει την ελπίδα στο μαρξισμό. Ακόμα, επιχειρεί να επαναχαράξει βαθύτερα την τομή που σημείωσε ο μαρξισμός στη φιλοσοφία. Η φιλοσοφία ,σημειώνει ο Bloch, αγκυλώθηκε στους όρους του ιδιαίτερου συμφέροντος και αγνόησε τον Marx. Αυτός ο μαρξισμός της ελπίδας αποτελεί την μαχόμενη ελπίδα απέναντι στο φασισμό.Ο Bloch αξιώνει, τελικά, να ενδυναμώσει και να ανανεώσει

41Ερνστ Μπλοχ, φυσικό δίκαιο και ανθρώπινη αξιοπρέπεια, ανάκτηση από:
<http://www.synchronathemata.gr/ernst-mploch-fysiko-dikaio-kai-anthropini-axioprepeia/>

⁴² Ernst Bloch, *The German Philosopher of the October Revolution*, σελ 16

⁴³Παραπέμπουμε στο Προλογικό Σημείωμα του Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια, σελ 17

την χειραφετική πράξη μέσα από την έννοια της ουτοπίας. Ανήκει έτσι στη γενιά αυτή της κριτικής για την οποία ο Κοσμάς Ψυχοπαίδης σημειώνει:

Η μαρξική θεωρητική σκέψη αναπτύχθηκε χωρίς ποτέ να εγκαταλείψει το φιλοσοφικό αίτημα της άρσης των διαχωρισμών της πολιτικής κοινωνίας και την οικονομίας μέχρι και του τελευταίου χωριστικού στοιχείου και τις πραγμάτωσης χωρίς συμβιβασμούς σχέσεων « κοινωνικής υλικότητας » (αλληλεγγύης, συνεργασίας, ελευθερίας). Αλλά για αυτόν ακριβώς το λόγο δε μπόρεσε να προσδιορίσει ενδιάμεσους στόχους για την πραγμάτωση του πρακτικού ιδεώδους, άρα δεν επέτρεψε και την ανάπτυξη μιας επεξεργασμένης θεωρίας της επανάστασης. Νεότεροι, αποκλίνοντες από την ορθοδοξία μαρξιστές στοχαστές επιδίωξαν, ωστόσο, να θέσουν το πλαίσιο μιας νέας θεωρίας της επανάστασης, η οποία θα επανέθετε ως φιλοσοφικό και πρακτικό ερώτημα το πρόβλημα της επαναστατικής βίας. Κεντρικές έννοιες της θεωρίας αυτής θα ήταν οι έννοιες της τεχνικής, της επικοινωνίας, τη άρσης της μαζικοποίησης , του παιγνιδιού και της ουτοπίας.⁴⁴

Το ολιστικό επιχείρημα του Bloch βασίζεται στην «ουτοπική» οντολογία, την οποία εισάγει με την έννοια του *Μη-Εισέτι-Είναι*. Η έννοια του Μη – Εισέτι – Συνειδητού, με την οποία καταπιανόμαστε στην παρούσα εργασία, αποτελεί την έκφραση του Μη-εισέτι Είναι στην ανθρώπινη συνείδηση. Για το λόγο αυτό θα αναφερθούμε μόνο ακροθιγώς στην ουτοπική οντολογία του Ernst Bloch.

Η οντολογία του Μη-Εισέτι-Είναι

Όπως επισημαίνει ο Κώστας Μάρας, η οντολογία του Bloch διαφοροποιείται από την παραδοσιακή οντολογική θέση, κατά την οποία το Είναι προσλαμβάνεται ως παρευρισκόμενη δεδομενικότητα (*Vorhandenheit*), ανεξάρτητη από την ιστορία και την κοινωνική μορφή ⁴⁵ . Βρίσκουμε στο Bloch μια δυναμική, ανοιχτή οντολογία, ένα υλιστικό οντολογικό γίγνεσθαι. Η παραδοσιακή έννοια του Είναι (*Sein*) αντικαθίσταται από την έννοια του *Μη –εισέτι –Είναι* (*Noch- nicht-Sein*).⁴⁶ Ο Bloch σημειώνει πως η ύλη είναι εντελεχής, με δυνατότητες οι οποίες δεν είναι εγγενείς, αλλά παράγονται ιστορικά στη διαδικασία εκδίπλωσης του κόσμου. Ο Bloch μιλά για

⁴⁴Κανόνες και αντινομίες στην πολιτική , σελ 310

⁴⁵Η οντολογική αριστερά : η ουτοπική ύλη του Ερνστ Bloch, 123

⁴⁶όπως μεταφράζεται από τον Θανάση Γκιούρα στο Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια , σελ 11

μια «ανολοκλήρωτη εντελέχεια».⁴⁷ Δεν υπάρχει, δηλαδή, στο Bloch μια οριστική οντολογική δομή των πραγμάτων. Η ύλη μένει να πραγματοποιηθεί στο ανοιχτό μέλλον. Τα πράγματα δεν είναι ακόμη, δηλαδή δεν έχουν εκδιπλώσει πλήρως τις δυνατότητες τους.

Η φύση είναι η καλυμμένη εικόνα του εαυτού της, ένα σύμβολο εκ των ένδον και όχι μόνο για μας, μια αλληγορία του κρυμμένου της μέλλοντος. Τα βουνά και η θάλασσα είναι αντικειμενικά, πραγματικά σύμβολα. Κρύβουν κάτι για το οποίο δε γνωρίζουν τίποτα, κρύβονται από τον εαυτό τους είναι με συγκεκριμένο τρόπο ουτοπικά ως προς τον εαυτό τους· ως προς την κλίση του και ως προς το υπολανθάνον στοιχείο του κάτι είναι παρόν αν και στην πραγματικότητα δεν υπάρχει(...) Το μόνο ενδιαφέρον μέρος της οντολογίας είναι η οντολογία του «όχι ακόμα». Η εμπειρική αλήθεια εκτείνεται μονάχα σε ό,τι ήδη υπάρχει· δεν περικλείει αυτό που θα είναι (das Fieri)⁴⁸

Κρίσιμη είναι εδώ η έννοια του Novum.⁴⁹ Η κατηγορία Novum χρησιμοποιείται από το Bloch για να περιγράψει κάθε τι νέο εμφανίζεται στην ιστορία και απελευθερώνει άγνωστες μέχρι πρότινος δυνατότητες των πραγμάτων. Αποτελεί τη δύναμη του μέλλοντος που έλκει τα πράγματα προς τις ουτοπικές τους διαστάσεις. Η ουτοπία εμφανίζεται ως η κατεύθυνση των ανώριμων, ανολοκλήρωτων μορφών των πραγμάτων στην οποία το σύνολο του κόσμου βρίσκει την ταυτότητα, την καταγωγή τους, όχι ως ένα προϋπάρχον σημείο, αλλά ως τη συνθήκη στην οποία έχουν αναπτύξει τις δυνατότητες τους. Αυτή η ουτοπική ροπή κατευθύνεται από μια αρχή, την αρχή της Ελπίδας. Η Ελπίδα, μέρος του ουτοπικού γίνεσθαι, διαμορφώνεται από τις ίδιες τις αντιφάσεις και τις δυνατότητες του υλικού κόσμου.⁵⁰ Η ελπίδα αποτελεί έτσι τη δύναμη που φέρει μέσα στην ιστορική ύλη υφές της που δεν έχουν εμφανισθεί ούτε έχουν καν συλληφθεί από τη συνείδηση. Η Ελπίδα τείνει στο ανοιχτό τέλος. Αυτός ο ανοιχτός σκοπός πραγματώνεται και ολοκληρώνεται στο ιστορικό γίνεσθαι. Εδώ η ιστορία δεν είναι μια κίνηση ενάντια σε μια φυσική τελεολογία. Αντίθετα, η ανθρώπινη ιστορία είναι το πεδίο πραγμάτωσης της φύσης, στο οποίο οι δυνατότητες της ύλης έχουν απελευθερωθεί σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι σε κάθε άλλη περιοχή της οντολογίας. Αυτή η θέση προϋποθέτει φυσικά μια σκοπία διαλεκτικού υλισμού, στην οποία το υποκείμενο της ιστορίας συστήνεται μέσα από

⁴⁷The principle of hope vol. 1, σελ 223

⁴⁸Ουτοπία και επανάσταση, σελ 46

⁴⁹The principle of hope vol 1, σελ. 200

⁵⁰Η ουτοπία ως λογική, σελ 127

τους υλικούς, αντικειμενικούς όρους της ύπαρξής του. Για το Bloch οι αντικειμενικοί, υλικοί όροι είναι εξ ίσου δυναμικοί, ακριβώς λόγω της αναφαίρετης διαλεκτικής σύστασης υποκειμένου και αντικειμένου, ανθρωπότητας και φυσικού κόσμου. Η ουτοπική ροπή, αν και διαπερνά το σύνολο του κόσμου, έχει λάβει ενεργό μορφή μόνο στον άνθρωπο. Οι άνθρωποι, γράφει ο Bloch στο *Geist der Utopie*, είναι τα πιο απελευθερωμένα από όλα τα όντα ως προς την τελεολογία της Ελπίδας, αναπτύσσοντας σταδιακά την ένσκηνη δραστηριότητά τους και έχοντας καταφέρει να συστήσουν ιστορία, τεχνική, τέχνη⁵¹. Οι άνθρωποι είναι εξίσου ικανοί να γίνουν επικίνδυνοι αλλά και «να δώσουν φως» στο είδος τους, να χειραφετηθούν⁵². Σημαντική είναι εδώ η ιδέα περί *Ασυγχρονίας (Ungleichzeitig)*⁵³ εντός της παρούσας ιστορικής μορφής. Συνοπτικά, το ιστορικό παρόν του καπιταλισμού συστήνεται τόσο από *ασυγχρονικές αντιφάσεις*, δηλαδή μορφές που έχουν ξεμείνει από το παρελθόν όσο και μορφές που εμφανίζονται ως *συγχρονικές αντιφάσεις* και περιέχουν την ουτοπική δύναμη ενός κομμουνιστικού, μετά-καπιταλιστικού κόσμου. Τα αρχέγονα σύμβολα που οικειοποιείται ο φασισμός, καθώς και κάθε αγκύλωση σε προκαπιταλιστικές μορφές αποτελούν αυτές τις ασυγχρονικές αντιφάσεις από τις οποίες ο πλήρως ουτοπικό ασύγχρονο προλεταριακό επαναστατικό αίτημα οφείλει να αρπάξει κάθε ουτοπικό στοιχείο.

Το προλεταριάτο, ως η αυτό-διάλυση της αστικής κοινωνίας, για την ακρίβεια, της κάθε ταξικής κοινωνίας είναι η υποκειμενικά και αντικειμενικά ενσώματη αντίφαση της ίδιας της σύγχρονης κοινωνίας, και η επανάστασή του- ως ο καρπός της διαλεκτικής γνώσης των σύγχρονων αντιφάσεων – δεν εξαιρεί καμία φιγούρα και ανάμνηση, ούτε σε πρώτο βαθμό, των περιεχομένων του παρελθόντος. Κυρίως, ενεργοποιεί καθαρά την μελλοντική κοινωνία, την οποία η παρούσα κοινωνία εγκυμονεί, και ως προς την οποία οι μηδενισμοί και οι αναρχίες της παρούσας κοινωνίας ζητούν να μεταμορφωθούν.

Συνεπώς, στη συνεχή αβεβαιότητα της πορείας της ανθρωπότητας η ελπίδα οφείλει να αντιμάχεται παγίως τα αναχρονιστικά στοιχεία του παρελθόντος τα οποία αναβιώνουν ως στρεβλές εκφράσεις ονείρων για καλύτερη ζωή, ειδικότερα, για το

⁵¹The Spirit of Utopia, σελ 233

⁵² The Spirit of Utopia, σελ 233

⁵³Bloch. E., Non- Synchronism and the obligation to it's dialectics, New German Critique, (Spring 1977), No 11, pp.22-38. Για τον όρο Non- Synchronism χρησιμοποιούμε τη μετάφραση του Θανάση Γκίουρα Ασυγχρονία (Ungleichzeitig), όπως απαντάται στην εισαγωγή του Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη αξιοπρέπεια, σελ 24

Μπλοχ, στον απόλυτο εχθρό της το φασισμό. Απέναντι σε αυτό τον ζοφερό δρόμο, η τελεολογία της ελπίδας, είναι η κριτική τελεολογία που εγγράφεται στη διάρκεια της ιστορίας ως αγώνας για χειραφέτηση:

Τα πρόσωπα τα οποία έχουν στραφεί στην ουτοπική κατεύθυνση υπήρξαν, φυσικά, διαφορετικά σε κάθε εποχή, όπως και εκείνα που σε κάθε περίπτωση πίστεψαν ότι είδαν. Ενώ η κατεύθυνση είναι εδώ πάντα σχετική (με την ιστορική συνθήκη), πράγματι ως προς τον ακόμα κρυφό σκοπό της είναι η ίδια: εμφανίζεται ως το μόνο αμετάβλητο πράγμα στην ιστορία. Ευτυχία, ελευθερία, ειρηνένη αποξένωση, Χρυσή Εποχή, Γη όπου ρέει Γάλα και Μέλι(...)⁵⁴.

Ο Ernst Bloch αφιερώνει το έργο του στο να αναδείξει τα ποικίλα οράματα της ανθρωπότητας για μια καλύτερη ζωή. Για το Bloch το μαρξικό αίτημα για μια κοινωνία των χειραφετημένων, *πραγματικών ανθρώπων*⁵⁵ αποδίδει τον πυρήνα όλων των ονείρων, όλων των κοινωνικών και πολιτικών αγώνων για μια αξιοπρεπή ζωή. Αυτά τα όνειρα *δεν είναι ακόμα πραγματοποιημένα*, αλλά και εμπλουτίζονται στη διαδικασία εκδίπλωσης της ιστορίας προς τον ουτοπικό σκοπό. Έτσι η Ελπίδα διατρυνπά την ιστορία, η οποία είναι γεμάτη με ανασχές, εμπόδια, κινδύνους και ματαιώσεις. Η Ελπίδα δεν οδηγεί σε μια ορισμένη εικόνα ευτυχίας· Η τελεολογία στο Bloch, όπως και η οντολογία του, είναι κριτική επειδή περιγράφει μια συνθήκη άρσης, δηλαδή, άρσης της εκμετάλλευσης, ένα δρόμο μέσα από τον οποίο ο άνθρωπος θα ανακαλύπτει ελεύθερα τις δυνάμεις του.

*Ωστόσο, η αλήθεια της τελεολογίας ποτέ δε συστήνεται από προθέσεις που υπάρχουν ήδη σε τετελεσμένη μορφή, αλλά μάλλον από εκείνες τις προθέσεις που διαμορφώνονται στην ενεργό διαδικασία, που συνεχώς αναδύονται ανανεωμένες μέσα της και εμπλουτίζονται.*⁵⁶

Έτσι, η μπλοχική οντολογία ανοίγει τον ορίζοντα στα ιστορικά τεθειμένα αιτήματα της χειραφέτησης για να τα αναδιαμορφώσει, να τα απαγκιστρώσει από τις αγκυλώσεις που τυφλώνουν τα πολιτικά υποκείμενα μπροστά στο πραγματικό και το μελλοντικό και έτσι να τα διατηρήσει κριτικά και διαλεκτικά. Αυτή είναι η διάνοιξη του παρελθόντος ως ανεκπλήρωτου, μεσσιανικού χρόνου.

⁵⁴The principle of hope vol 3, σελ 1.375

⁵⁵Κείμενα από τη δεκαετία του 1840- μια ανθολογία, σελ. 188

⁵⁶Η αρχή της ελπίδας, σελ 1374

Bloch και φροϋδική ψυχανάλυση :Εισαγωγικές Σημειώσεις

Ο Bloch προβαίνει σε μια κριτική της φροϋδικής ψυχανάλυσης από τη σκοπιά του διαλεκτικού υλισμού αλλά και της ουτοπίας. Η κριτική του δεν έχει σκοπό να διαψεύσει το φροϋδικό ασυνείδητο, μα, να το αναδείξει ως μια έννοια *περιορισμένη* όσον αφορά τις δυνατότητες του ψυχισμού. Σύμφωνα με το Bloch, ο άνθρωπος χρειάστηκε πολύ χρόνο για να αναπτύξει την αυτοσυνειδησία του και ακόμα περισσότερο για να αναγνωρίσει την ασυνείδητη δομή, ενώ υπάρχει ακόμα μια τάξη της συνείδησης,⁵⁷ το *Μη-Εισέτι-Συνειδητό* (*Noch- Nicht-Bewußten*) την οποία ο ίδιος αναλαμβάνει να αναδείξει.

Ο Leibniz πρώτος αγγίζει την έννοια του Μη – Εισέτι – Συνειδητού με την έννοια των *petites perceptions*, των απειροελάχιστων αισθητηρίων αντιλήψεων που υπάρχουν σε κάθε ον. Αυτή όμως η ιδέα χάνεται στο Ρομαντισμό. Ναι μεν ο Γερμανικός Διαφωτισμός αναφέρεται στο κίνημα μιας νέας εποχής, τελικά η αναφορά στο παρελθόν καταπίνει την αναφορά στο μέλλον. Το προαίσθημα του νέου χάνεται στις αναφορές στο παρελθόν. Με όρους μπλοχιανής οντολογίας, δεν επιτυγχάνεται η σύλληψη του παρελθόντος ως ανοιχτού τόπου. «Όλη η δημιουργικότητα που χαρακτηρίζει τόσα πολλά από αυτά που συναντάμε στο Ρομαντισμό, χάθηκε μέσα σε αρχαϊκές εικόνες, στο παρελθόν, στο αμνημόνευτο, ως μια αντίθεση στο μέλλον, το οποίο ολοένα και περισσότερο θεωρείται κυρίως πέταμα, κενό, αέρας. Ως εκ τούτου, δεν είναι περίεργο αν η νεολαία και η παραγωγικότητα εδώ ανέστρεψαν όλη τους τη συνείδηση για το Μη- Εισέτι – Συνειδητό, ακόμα και στο σημείο της λατρείας των προγόνων: η άλλη εκρηκτική δύναμη εκτός της παραγωγικότητας: η σύλληψη του χρόνου της αλλαγής, έλλειπε.»⁵⁸ Για το Μπλοχ, η ίδια άρνηση του χρόνου που φέρνει αλλαγές χαρακτηρίζει και τη σύγχρονη του αστική κοινωνία: «η καπιταλιστική κοινωνία αισθάνεται πως αίρεται από το μέλλον»⁵⁹. Η αστική σκέψη υπήρξε κατά το Μπλοχ, εγκλωβισμένη σε ένα προνεωτερικό σχήμα του ολοκληρωμένου τετελεσμένου κόσμου, ανάσχεση που επιτρέπεται από την αδιαφορία και τη δυσπιστία για ένα καλύτερο μέλλον. Η αδιαφορία έρχεται σαφώς από την σκοπιά την αστικής ιδιοτέλειας. Αυτό εκφράζεται

⁵⁷The principle of hope vol 1, σελ 132

⁵⁸Ο.π., σελ 135

⁵⁹Ο.π., σελ 137

στην ψυχανάλυση· Ο Bloch αναγνωρίζει πως ο Freud , δεδομένης της κοινωνίας στην οποία αναφέρεται συνεισέφερε «στην, όπως λέγεται, πάλη να διαλυθούν τα συμβατικά ψέματα της πολιτισμένης ανθρωπότητας»⁶⁰. Ωστόσο, ούτε η φρουδική ψυχανάλυση ξεφεύγει από την αδυναμία της αστικής κοινωνίας να στραφεί πραγματικά στο μέλλον.

Και καθώς ο χρόνος περνούσε, όλο και με περισσότερη ετοιμότητα η βαθιά ιδιοτελής έλλειψη εμπιστοσύνης στο μέλλον εντεινόταν στην αστική κοινωνία από το νέο πλεόνασμα αγωνίας και το παλιό πλεόνασμα παραίτησης. Και αυτά ακριβώς είναι που χαρακτηρίζουν, το όριο το οποίο, όπως είδαμε, ακόμα και στην περίπτωση του Freud, εμποδίζει την έννοια ενός Μη – Εισέτι – Συνειδητού, και εμποδίζει το επόμενο ξημέρωμα. Εξ ου και η εντελώς αναπόφευκτη, εντελώς οπισθοδρομική θέση : «Το απωθημένο είναι για μας το υπόδειγμα του ασυνειδήτου» (Das Ich und das Es, 1923, p. 12)»⁶¹

Στον αντίποδα του Freud, ο οποίος εγγράφεται το παραδοσιακό σχήμα του κλειστού απελθόντος, ο Bloch αναλαμβάνει να αναδείξει εκείνη την ψυχολογία που διαφεύγει στον περιορισμένο αστικό ορίζοντα: την προσμονή για ένα καλύτερο μέλλον με τρόπο συγκεκριμένο, ορισμένο από τις ιστορικά τεθειμένες, ανοιχτές πληγές τις αξιοπρέπειας . Αυτή η ψυχολογία αναδύεται στις παραδοσιακές ουτοπίες και θεματοποιείται από το μαρξικό έργο , βάσει του οποίου η ουτοπία παράγει μια επιστήμη του πραγματικού.

Η ιδιαίτερη δύναμη και αλήθεια του μαρξισμού συνίσταται στο γεγονός ότι έχει διώξει το σύννεφο πάνω από τα όνειρά μας πολύ παραπέρα, αλλά δεν έχει σβήσει τη στήλη φωτιάς σε αυτά τα όνειρα, την έχει ενδυναμώσει μέσα από τη συγκεκριμενοποίηση τους.⁶²

Για το Bloch η ανάδειξη της ουτοπικής επιθυμίας είναι δυνατή μόνο από την δική του εποχή και έπειτα, καθώς μόνο τότε πληρούνται οι κοινωνιο-οικονομικοί παράγοντες για μια τέτοια αποκάλυψη. Σε μια διαλεκτική πάντα κίνηση, οι αγώνες τις αστικής τάξης και ο θετικισμός που έμειναν ημιτελή και καθ'οδόν, έφεραν στην επιφάνεια εκείνη τη δημιουργικότητα και την επιθυμία της ελευθερίας που μόνο στην ουτοπική συνείδηση μπορεί να απαντηθεί.

Όπως θα προσπαθήσουμε να δείξουμε, η ψυχανάλυση συνδέεται με το αίτημα το Bloch ακριβώς ως μια ξεχωριστή στιγμή αυτοκριτικής της αστικής τάξης από τη σκοπιά της ελευθερίας , η οποία ωστόσο, μόνο μέσα από το μπλοχιανό αίτημα μπορεί να σηματοδοτηθεί

⁶⁰Ο.π., σελ 137

⁶¹Ο.π., σελ 137

⁶²Ο.π., σελ 146

και να ολοκληρωθεί. Ταυτόχρονα το υποκείμενο του Bloch, περιέχει μέσα του το διαλεκτικά ειρημένο ψυχαναλυτικό υποκείμενο και το ουτοπικό αίτημα του.

Περί της θεωρίας των ενορμήσεων

Ο Bloch αναγνωρίζει το επιθυμείν (desiderium) ως θεμελιώδες ανθρωπολογικό σημείο, όπως και ο Freud. Ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται την σωματική του υπόσταση μέσω της «εξόδου» από αυτή, δηλαδή μέσω της *ορμής* προς τον εξωτερικό κόσμο.⁶³ Η ορμή που πηγάζει από το σώμα και κατευθύνεται προς εξωτερικά αντικείμενα αποτελεί το θεμελιώδες κίνητρο της ανθρώπινης δραστηριότητας. Η ορμή του σώματος βιώνεται ως η *λαχτάρα* για κάτι. Αυτή η δίψα για την εκπλήρωση της επιθυμίας, η αίσθηση ότι κάτι λείπει και μένει να πληρωθεί, αποτελεί για τον Bloch « την μόνη αυθεντική κατάσταση των ανθρώπων ». ⁶⁴ Όταν το αντικείμενο της ορμής ονομαστεί , τότε παράγεται μια ορισμένη ενόρμηση προς κάτι. Οι ενορμήσεις εκφράζονται φαντασιακά, ως νοητικές εικόνες των πραγμάτων. Στη φαντασιακή εικόνα τα πράγματα αναπαρίστανται, σημειώνει ο Bloch στην ιδανική τους εκδοχή. Αυτές οι εικόνες δομούν τις ευχές που κατακλύζουν όλους τους ανθρώπους. Ακόμα και οι πιο απογοητευμένοι , σημειώνει ο Bloch, έχουν ευχές.⁶⁵ Αν και οι ευχές έχουν παθητικό χαρακτήρα, δηλαδή δεν συνδέονται πάντα με τη βούληση για δράση προς εκπλήρωση τους, συντηρούν ,ακόμα και στις δυσκολότερες στιγμές, ζωντανή την εικόνα του επιθυμητού.

Αν και ο Bloch μοιάζει να συμφωνεί πλήρως με το Freud πως ο άνθρωπος είναι πρώτα από όλα ένα υποκείμενο που επιθυμεί, ο φιλόσοφος της ουτοπίας διαφοροποιείται σαφώς από τον ψυχαναλυτή. Ο Bloch, όπως και ο Freud, προϋποθέτει πάντα μια υλιστική θέση, αναφέρεται δηλαδή στο υποκείμενο της επιθυμίας ως σώμα που σκοπεύει στην αυτοσυντήρηση του.⁶⁶ Αυτή η υλιστική θέση είναι καθοριστική για τον προσδιορισμό της φύσης των ορμών. Στα μεταψυχολογικά

⁶³Ο.π., σελ 9

⁶⁴Ο.π.,σελ 9

⁶⁵Ο.π., σελ 47

⁶⁶Ο.π. , σελ 49

κείμενα του 1915 ο Freud διευκρινίζει πως οι ορμές είναι ποικίλες⁶⁷, αναγνωρίζει όμως ως θεμελιακή τη λιβιδινική ορμή.⁶⁸ Ο Bloch θα ενισχύσει το Freud αναφορικά με τη φύση των ενορμήσεων, παρουσιάζοντας τον άνθρωπο ως ένα σύμπλεγμα ενορμήσεων που διαφοροποιείται συνεχώς. Συμφωνεί ακόμα με την ιδέα περί ύπαρξης ορισμένων βασικών ενορμήσεων. Ωστόσο, για το Bloch, ο προσδιορισμός των ενορμήσεων και οι όροι ανάδυσής τους υπερβαίνουν τις δυνατότητες της ψυχανάλυσης.⁶⁹ Αγνοώντας τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες μέσα στις οποίες τα υποκείμενα αναπτύσσονται, η ψυχανάλυση αδυνατεί να συλλάβει τους όρους εμφάνισης και μεταβολής των ενορμήσεων.⁷⁰

Ειδικότερα, η ψυχανάλυση δεν συλλαμβάνει τις κοινωνίες ως προς την ταξική δομή τους. Η ίδια η πρωτοκαθεδρία μιας ενόρμησης σεξουαλικότητας δηλώνει για τον Bloch το όριο της ψυχανάλυσης. Το ψυχαναλυτικό υποκείμενο υπήρξε πάντα ένα υποκείμενο υλικά διασφαλισμένο. Η έρευνα του Freud βασισμένη στο υποκείμενο αυτό, φέρει τα όρια της τάξης του. Η ψυχανάλυση, δεν περιλαμβάνει, έτσι, τις ευχές των υλικά αποκλεισμένων, των ανθρώπων που αποτελούν την πλειοψηφούσα βάση των ταξικών κοινωνιών στις οποίες η ψυχανάλυση αναπτύσσεται. Για το Bloch, εκείνο το υποκείμενο το οποίο αποκλείεται αναγκαία από την ψυχανάλυση ως κλινική πρακτική και, συνεπώς ως ερευνητικό εγχείρημα, εκφράζει μια ενόρμηση πολύ πιο κρίσιμο από τη σεξουαλικότητα. Η ορμή των σωμάτων, επισημαίνει ο Bloch, εκφράζεται αυθεντικότερα στην πείνα.

Όμως, αν είναι να διακρίνουμε τελικά τις βασικές ενορμήσεις, αυτές θα διαφέρουν τόσο πολύ ως προς τους υλικούς όρους με τους οποίους διαβιούν οι άνθρωποι ανάλογα με τις ιδιαίτερες τάξεις και εποχές, και συνεπώς [οι ενορμήσεις] θα διαφέρουν και ως προς τις προθέσεις και τους στόχους. Και το πιο σημαντικό: οι αντίστοιχες βασικές ενορμήσεις στις οποίες δίνει έμφαση η ψυχανάλυση, δεν είναι καθόλου βασικές με την αυστηρή έννοια του όρου, είναι πολύ μερικές. Δεν είναι τόσο αδιαμφισβήτητα επιτυχείς κατηγορίες όσο ας πούμε-η πείνα, η ενόρμηση που η ψυχαναλυτική θεωρία πάντα παραλείπει: δεν υπάρχει τόσο καταλυτική δύναμη όσο η απλή ενόρμηση να κρατηθεί κανείς ζωντανός. Αυτή είναι η ορμή της αυτοσυντήρησης, πράγμα το οποίο μπορεί από

⁶⁷ Μεταψυχολογικά κείμενα του 1915, σελ 24

⁶⁸ Μεταψυχολογικά κείμενα του 1915, σελ 25

⁶⁹ The principle of hope vol. 1, σελ 50

⁷⁰ Οπ., σελ 64

μόνο του να είναι τόσο θεμελιώδες- παρά τις όποιες αλλαγές μπορεί να προκύπτουν- ώστε να θέσει εν πρώτης όλες τις άλλες εννομήσεις σε κίνηση.⁷¹

Ο Bloch παρατηρεί ότι όλες οι εννομήσεις που παρουσιάζονται ιστορικά, όχι μόνο προϋποθέτουν την ικανοποίηση της πείνας, αλλά και εμφανίζουν τη δομή της πείνας. Ειδικότερα στην πείνα, όπως και στην επιθυμία εν γένει, το υποκείμενο βιώνει εαυτόν ως ελλειμματικό, ζητά να βρει στο εξωτερικό του περιβάλλον τους όρους της ικανοποίησης του. Η δομή αυτή διαφέρει από την ικανοποίηση της ασυνείδητης λιβιδινικής ενόρμησης. Η έκφραση της λιβιδινικής ενόρμησης αποτελεί πάντα μια περιπέτεια. Συνδεδεμένη με την οιδιπόδεια ματαίωση και ενοχή, η σεξουαλική ορμή εκφράζεται μόνο με την αποτυχία της απώθησης της. Η σεξουαλική επιθυμία εκφράζεται ως το αποτέλεσμα σύγκρουσης των ανταγωνιστικών λειτουργιών του Αυτό, του Εγώ και του Υπερεγώ. Η απώθηση είναι ο κανόνας της. Με την κλινική εργασία το υποκείμενο καταφέρνει να συμφιλιωθεί με την επιθυμία του, να την τοποθετήσει στο παρελθόν του και να συνεχίσει τη ζωή του όσο το δυνατόν πιο ανώδυνα.

Η προτεραιότητα που δίνει ο Bloch στην πείνα έναντι της σεξουαλικότητας, παράγει ένα υποκείμενο πολύ διαφορετικό από το φροϋδικό. Αν η λιβιδινική ενόρμηση συνδέεται με την απώθηση και την *παλινδρόμηση (regression)*, η πείνα συνδέεται με τις συνεχείς *μεταβάσεις* στις οποίες οδηγείται το υποκείμενο για να την ικανοποιήσει. Όταν το άτομο βιώνει την πείνα οδηγείται στο έξω κόσμο ώστε να βρει τρόπους να ικανοποιεί αυτή του την ανάγκη, τρόπους στη διάρκεια της ιστορίας, όλο και πιο σύνθετους. Στην προσπάθεια για ικανοποίηση της πείνας, η περιπλάνηση και ο κόπος του ανθρώπου στον κόσμο μετατρέπει την αυτοσυντήρηση σε *εκδίπλωση του εαυτού (self-extension)*⁷². Όταν οι άνθρωποι στερηθούν δομικά την ευχέρεια να ικανοποιούν τις ανάγκες τους «η πείνα μετατρέπεται σε μια εκρηκτική δύναμη ενάντια στη φυλακή της αποστέρησης»⁷³ οδηγεί να ονειρεύονται και να διεκδικούν μια καλύτερη ζωή. Η πείνα είναι έτσι η αρχική ενόρμηση που τροφοδοτεί το θερμό ρεύμα του μαρξισμού. Η ανάλυση του πραγματικότητας από τη σκοπιά του διαλεκτικού υλισμού, το ψυχρό ρεύμα, ολοκληρώνει το περιεχόμενο αυτής της ορμής σε μια συνεπή στον ιστορικό της ορίζοντα χειραφετική επιθυμία. «Από την οικονομικά

⁷¹Ο.π., σελ 64

⁷²Ο.π., σελ 76

⁷³Ο.π. σελ 75

διαφωτισμένη πείνα έρχεται στο σήμερα η απόφαση να αρθούν όλες οι συνθήκες εντός των οποίων ο άνθρωπος είναι ένα καταπιεσμένο ένα εδώ και καιρό χαμένο πλάσμα.»⁷⁴ Συνεχίζοντας την κριτική του στον Freud, ο Bloch σημειώνει το ριζικό πρόβλημα που προκύπτει από την πρωτοκαθεδρία της σεξουαλικότητας και συνεπώς, του μηχανισμού της απώθησης. «Το φροϋδικό ασυνείδητο δεν είναι ποτέ(...) ένα Μη – Εισέτι- Συνειδητό, ένας παράγοντας μεταβάσεων: αποτελείται μάλλον από παλινδρομήσεις. Αντίστοιχα, η διαδικασία του να κάνουμε το ασυνείδητο συνειδητό, απλά διαυγάζει Αυτό που Έχει Υπάρξει: δεν υπάρχει τίποτα νέο στο φροϋδικό ασυνείδητο».⁷⁵ Ο Bloch χαρακτηρίζει το φροϋδικό ασυνείδητο ως μη παραγωγικό, ένα τόπο από τον οποίο το υποκείμενο δεν μπορεί να ανακαθορίσει με κανένα τρόπο τον εαυτό του. Μετά την απελευθέρωση του υποκειμένου από τις υπερεγωτικές επιταγές «το μόνο που θα ακολουθήσει είναι το ξημέρωμα μέσα στην ιδιωτική λίμπιντο και μέσα στη δυσφορία ενός πολιτισμού όπου, προφανώς, δε λείπει τίποτα περισσότερο από μια ανάσα ψυχαναλυτικού αέρα».⁷⁶ Οφείλουμε εδώ να σημειώσουμε ξανά πως ο ίδιος ο Φρόυντ υπαινίχθηκε τούτον τον περιορισμό της ψυχανάλυσης στο ύστερο έργο του.

Προτού καταπιαστούμε με την έννοια του Μη- Εισέτι-Συνειδητού, αξίζει να διευκρινίσουμε την ένσταση του Bloch σχετικά με το ριζικό ρόλο της σεξουαλικότητας. Ο Bloch δεν αρνείται τον κρίσιμο χαρακτήρα της σεξουαλικής επιθυμίας. Εκείνο που μάλλον αρνείται είναι η αφαίρεση από την υλική ανάγκη της πείνας, η οποία προϋποτίθεται λογικά όλων των άλλων αναγκών. Η ερωτική επιθυμία έχει αναμφίβολα ουτοπικό χαρακτήρα. Το πρόσωπο του εραστή ξυπνά την επιθυμία για την αθανασία αυτής τη ετερότητας στην οποία ανοίγεται όλη η απροσδιοριστία και η λαχτάρα του ουτοπικού πνεύματος.⁷⁷ Όμως η σεξουαλικότητα, όπως έχει αναπτυχθεί ιστορικά ως το Freud λειτουργεί υπό τον μηχανισμό της απώθησης. Η μπλοχιανή θέση είναι πως η βαθύτερη δομή της επιθυμίας είναι η δομή της πείνας. Αρνείται μια συντηρητική ανθρωπολογία των παλινδρομήσεων, χωρίς να αρνείται ή να υποβαθμίζει κάποια έννοια σεξουαλικότητας. Κατά την άποψη μας, μάλλον ανακαθορίζει και ενδυναμώνει τελικά την σεξουαλικότητα. Η ερωτική επιθυμία υπάγεται στην δομή της πείνας, αποκτά δηλαδή μια ανοιχτή δομή η οποία μας οδηγεί

⁷⁴ Ο.π., σελ 69

⁷⁵ Ο.π. σελ 56

⁷⁶ Ο.π., σελ 54

⁷⁷ The Spirit of Utopia, σελ 254

στον κόσμο, μας οδηγεί στους άλλους ανθρώπους. Η σεξουαλικότητα αναζωογονείται μέσα από τη ελπίδα να αποταχθεί την ενοχή και τη δυσφορία με την οποία συνδέεται στα ευρήματα του Freud. Βέβαια μια τέτοια θέση προϋποθέτει όπως και όλο το εγχείρημα της μπλοχιανής μεταψυχολογίας, μια χαρτογράφηση της σεξουαλικότητας έτσι όπως εμφανίζεται στην ορισμένη ιστορική φάση που τη μελετά η ψυχανάλυση. Η ανάδειξη των περιπετειών της σεξουαλικής επιθυμίας είναι δεμένη με την πρόθεση να βιωθεί μια άλλη μορφή ερωτικής επιθυμίας. Και αυτή είναι η διακριτική αξιολογία της ψυχανάλυσης.

Η έννοια του Μη – Εισέτι-Συνειδητού

Είναι σαφές πως ο Bloch επιχειρεί να χτίσει, μέσα από κριτικές διαφοροποιήσεις του με τον Freud, μια άλλη ασυνείδητη τάξη: Μια τάξη που δεν αφορά, όπως το φροϋδικό ασυνείδητο, μια *Όχι Πλέον Συνειδητή*⁷⁸ δομή, αλλά μια *Όχι Ακόμα Συνειδητή* δομή, στην οποία ο Freud, όπως είδαμε, δεν είχε πρόσβαση. Ο Bloch γράφει για ένα υποκείμενο διαφορετικών ποιοτήτων από εκείνο του Freud: το προλεταριάτο. Αν και το υποκείμενο από τη σκοπιά του οποίου ο Bloch επιχειρεί να συστήσει τη μεταψυχολογία του είναι το κατ' εξοχήν περιορισμένο, είναι επίσης το μόνο υποκείμενο που επιτρέπει τη σκοπιά της γενικότητας: Ο άνθρωπος ως « ταπεινωμένο, ένα υποδουλωμένο, ένα εγκαταλειμμένο, ένα περιφρονημένο ον»⁷⁹ είναι το κύριο υποκείμενο που παράγει και ολοκληρώνει την κοινωνία. Αυτό είναι το υποκείμενο των στέρησεων, όχι μόνο λιβιδινικών αλλά κάθε υλικής στέρησης. Χαρακτηριστικά, ο Bloch αναφέρεται στην έννοια του άγχους. Το άγχος, γράφει, δεν μπορεί να αποδίδεται απλώς σε λιβιδινικά πλήγματα και να ανάγεται στον αποχωρισμό από τη μητέρα. Είναι η πείνα και η υποτίμηση που παράγουν τα μεγάλα ποσά άγχους και τη *δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*⁸⁰. Έτσι το υποτιμημένο υποκείμενο της πείνας, αναβαθμίζει τον υλισμό του Freud. Για το Bloch, μέσα από αυτή τη σκοπιά της καθολικής στέρησης αναδεικνύεται μια πτυχή της φροϋδικής μεταψυχολογίας την οποία ο Freud δεν κατάφερε να αναπτύξει. Ο Bloch παραθέτει ένα κρίσιμο χωρίο του *Το Εγώ και το Αυτό*: «Ακόμα και ένα κομμάτι του Εγώ, ένας θεός ξέρει ποσό σημαντικό κομμάτι του Εγώ, μπορεί να είναι ασυνείδητο, σίγουρα είναι ασυνείδητο:

⁷⁸Ο.π. σελ 128

⁷⁹Κείμενα από τη δεκαετία του 1840- Μια ανθολογία, σελ 154

⁸⁰Βλ.Freud. S.,(2013),Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό,

(Μτφ. Πατσόγιαννης. Β.),Πλέθρον: Αθήνα

(...) Αν, επομένως, βρεθούμε αναγκασμένοι να διατυπώσουμε την ύπαρξη ενός τρίτου, μη- απωθημένου ασυνειδήτου, τότε πρέπει να παραδεχθούμε ότι ο χαρακτήρας του ασυνειδήτου χάνει κάποια από τη σημασία του για εμάς.»⁸¹ Ο Bloch παρατηρεί εδώ τη σύνδεση ασυνειδήτου και απώθησης. Αυτό το ακαθόριστο κομμάτι του ασυνειδήτου διαψεύδει την καθολική ισχύ της απώθησης στο ασυνείδητο. Ο Bloch προσδιορίζει αυτή την ασυνείδητη περιοχή ως προσυνειδητή. «...θίγει εκείνο το προσυνειδητό το οποίο, με την άλλη του σημασία, από την άλλη πλευρά, στην οποία δεν υπάρχει απωθημένο υλικό, αλλά κυρίως κάτι το οποίο αναδύεται, πρόκειται να διευκρινιστεί.»⁸² Η επιθυμία που πηγάζει εδώ, με θεμελιακή την ενόρμηση της πείνας, έλκεται από το ανοιχτό μέλλον. Έτσι ο Bloch ανασκάπτει μια ολόκληρη πτυχή της υποκειμενικότητας η οποία εγγράφεται στο βιολογικό σώμα, στο συναίσθημα, το πνεύμα και την ηθική.

Η ουτοπική κατάταξη των συναισθημάτων

Στην τάξη αυτή της συνείδησης απαντάται και μια νέα θεωρία συναισθημάτων. Αρχικά, ο Bloch κάνει λόγο για τον ψευδή χωρισμό διάνοιας και συναισθήματος, σημειώνοντας «Και ακριβώς όπως, σύμφωνα με το Hegel, τίποτα το εξαιρετικό δεν έχει επιτευχθεί χωρίς πάθος, έτσι αναμφίβολα τίποτα εξαιρετικό που αφορά τον εαυτό μας δεν μπορεί να κατανοηθεί χωρίς συναισθηματική διορατικότητα.»⁸³ Ακόμα, ο Bloch απορρίπτει την κατάταξη των συναισθημάτων σε ευχάριστα και δυσάρεστα συναισθήματα. Θεωρεί ανακριβή έναν τέτοιο χωρισμό, καθώς αυτή παραλείπει την αντιφατική φύση των συναισθημάτων. Τελικά, ο Bloch εισάγει έναν νέο χωρισμό των συναισθημάτων σε *κορεσμένα συναισθήματα* και *προαγγελτικά (expectant) συναισθήματα*. Κριτήριο αυτής της κατάταξης είναι οι όροι ικανοποίησης των συναισθημάτων. Συγκεκριμένα, ο Bloch ορίζει ως κορεσμένα όσα συναισθήματα έχουν ένα κίνητρο- αντικείμενο το οποίο είναι σαφές και άμεσα προσβάσιμο ή απλώς ήδη υπάρχον. Τέτοια συναισθήματα είναι η απληστία, ο θαυμασμός, ο φθόνος. Παρατηρούμε πως η ψυχαναλυτική θεωρία συστήνεται από κορεσμένα συναισθήματα αφού τα λιβιδινικά φορτία απευθύνονται πάντοτε σε πρόσωπα ή σε αντικείμενα τα οποία σχετίζονται με τα πρόσωπα αυτά. Αντίθετα τα προαγγελτικά συναισθήματα, είναι εκείνα των οποίων το αντικείμενο αποτελεί έναν προορισμό,

⁸¹The principle of hope, σελ 116

⁸²Ο.π. σελ 116

⁸³Ο.π. σελ 73

ένα στόχο όχι απλώς μακροπρόθεσμο, μα μία κατάσταση η οποία δεν είναι ούτε γνωστή, ούτε δεδομένη, μα ούτε και ατομικά προσβάσιμη. Στα προαγγελτικά συναισθήματα βλέπουμε να σκιαγραφείται το μέλλον ως ένα ανοιχτό διακύβευμα καθώς τόσο θετικά (ελπίδα, πίστη) όσο και αρνητικά συναισθήματα (φόβος αγωνία) εμπίπτουν σε αυτή την κατηγορία. Τα θετικά προαγγελτικά συναισθήματα έχουν ουτοπική συγκρότηση, καθώς αφορούν πάντα ένα ουτοπικό αντικείμενο. Τα ουτοπικά αντικείμενα βρίσκονται στα ανολοκλήρωτα περιεχόμενα του πραγματικού κόσμου και στα περιεχόμενα της ευχής μας για τον κόσμο αυτό. Ο Bloch διακρίνει τα προαγγελτικά συναισθήματα σε εκείνα μέσω των οποίων οι άνθρωποι εύχονται και σε εκείνα μέσω των οποίων απεύχονται.⁸⁴ Η ελπίδα αποτελεί το σημαντικότερο προαγγελτικό συναίσθημα. Η οντολογική αρχή εκφράζεται εδώ σε αρχή της υποκειμενικής συγκρότησης. Το αίσθημα της ελπίδας εμφανίζεται ως ο ψυχικός εκπρόσωπος της Ελπίδας, της οντολογικής αρχής κίνησης προς των ορίζοντα των συνεχώς αναπτυσσόμενων δυνατοτήτων.

*Όμως το πιο σημαντικό προαγγελτικό συναίσθημα, το πιο αυθεντικό συναίσθημα της προσμονής και συνεπώς του εαυτού, παραμένει εκείνο της ελπίδας. (...) Η ελπίδα, αυτό το προαγγελτικό συναίσθημα που αντιτίθεται στην αγωνία και το φόβο, είναι το πιο ανθρώπινο από όλα τα διανοητικά αισθήματα και το μονό προσβάσιμο στους ανθρώπους, καθώς αναφέρεται στο λαμπρότερο ορίζοντα. Της ταιριάζει εκείνη η πνευματική όρεξη που το υποκείμενο όχι μόνο έχει, αλλά από την οποία, ως ανολοκλήρωτο υποκείμενο, αποτελείται αναγκαία.*⁸⁵

Οι αρνήσεις και οι στερήσεις που βιώνει ο υποτιμημένος άνθρωπος πυροδοτούν το αίσθημα της αξιοπρέπειας και την επιθυμία υπέρβασης της στέρησης. Είναι σημαντικό να διευκρινιστεί η ιδιαίτερη εννοιολόγηση της ελπίδας ως *υλιστικά διαλεκτικά κατανοημένης ελπίδας (docta spes)*. Ο Bloch κάνει σαφές πως δεν προσυπογράφει μια ανένδοτη και αφελή αισιοδοξία. Διευκρινίζει πως προτάσσει μια κριτική αισιοδοξία, που μελετά με ακριβή εργαλεία τον κόσμο πριν να αρθρωθεί. Ψυχρό και θερμό ρεύμα αναμειγνύονται αδιάκοπα. Έτσι ακόμα και η αγωνία, η διακινδύνευση και η απογοήτευση, εγγράφονται ως στιγμές της ελπίδας, η οποία ως *docta spes* εμμένει με καθαρό, κριτικό βλέμμα στην κατανόηση του ιστορικού και κοινωνικού συγκειμένου, από το υποκείμενο της, υποκείμενο της χειραφετικής

⁸⁴Ο.π. σελ 74

⁸⁵Ο.π. σελ 75

πράξης .Μόνο δια της κριτικής δύναμης της ελπίδας μπορούν τα υποκείμενα να συστήσουν και να πραγματώσουν τα χειραφετικά οράματα.

Η φαντασιακή εικόνα που πλάθει η Ελπίδα αποτελεί κρίσιμη στιγμή της χειραφετικής διεκδίκησης. Η φαντασία αποτελεί έτσι μια κομβική λειτουργία στη δομή του Μη-Εισέτι-Συνειδητού. Εδώ η φαντασία έχει μια κατ'εξοχήν δημιουργική δύναμη που ορίζει την ανθρώπινη δραστηριότητα. Ο Bloch αναφέρεται στο χαρακτηριστικό απόσπασμα του Μαρξ

Μια αράχνη επιτελεί λειτουργίες που προσομοιάζουν σε εκείνες του υφαντουργού, και μια μέλισσα ντροπιάζει έναν άνθρωπο-οικοδόμο με την οικοδόμηση της κηθήρας της. Αυτό όμως που διακρίνει εξ αρχής τον χειρότερο οικοδόμο από την καλύτερη μέλισσα είναι ότι αυτός έχει χτίσει την κηθήρα στο μυαλό του πριν τη χτίσει με το κερί. Στο τέλος της εργασιακής διαδικασίας προκύπτει ένα αποτέλεσμα το οποίο υπήρχε ήδη από την αρχή στην κατάσταση του εργάτη , δηλαδή ήταν ήδη ιδεατά δεδομένο. Δεν επιτελεί απλώς μιας μορφική μεταβολή του Φυσικού· πραγματοποιεί ταυτόχρονα το φυσικό στο σκοπό του το οποίο γνωρίζει και ο οποίος καθορίζει ως νόμος τη βούληση του. Αυτή η υποταγή δεν είναι μια μεμονωμένη πράξη. Εκτός από την καταπόνηση των οργάνων που εργάζονται, απαιτείται καθ'όλη τη διάρκεια της εργασίας η ένσκηνη βούλησή του που εκδηλώνεται ως προσοχή και απαιτείται τόσο περισσότερο, όσο λιγότερο συνεπαίρνει τον εργάτη η εργασία μέσα από το ιδιαίτερο περιεχόμενο και τον τρόπο επιτέλεσής της, συνεπώς όσο λιγότερο αυτός την απολαμβάνει σαν παιχνίδι των δικών του σωματικών και πνευματικών δυνάμεων.⁸⁶

Η φαντασία αναλαμβάνει εδώ την εικονοποίηση της ουτοπική ορμής και όχι την εικονοποίηση των ασυνείδητων ορμών. Έλκεται από το μέλλον και όχι το απωθημένο παρελθόν. Ακόμα και αν το υλικό της διαμορφώνεται από γνωστές κατηγορίες , αυτές οι κατηγορίες παραμένουν ανοιχτές. Η διάκριση ανάμεσα στους δύο τύπους της φαντασιακής αναπαράστασης σχετίζεται με ένα από τα σημαντικότερα (και πιο ενδιαφέροντα θα λέγαμε) σημεία του μπλοχιανού έργου: τη θεωρία του για την ονειροπόληση. Η θεωρία του Bloch για την ονειροπόληση συστήνεται ως αντίποδας της θεωρίας ονείρου του Freud. Μέσα στο δίπολο παρελθόν

⁸⁶Marx K. (2016) Το Κεφάλαιο: Κριτική της πολιτικής οικονομίας –τόμος πρώτος,σελ 154

– μέλλον στήνεται η αντίθεση ανάμεσα στο όνειρο της ημέρας και το όνειρο της νύχτας.

Η θεωρία του Ernst Bloch για την ονειροπόληση

Η μεταψυχολογία του Bloch αναπτύσσεται, όπως είδαμε, με την διάνοιξη μιας νέας τάξης της συνείδησης η οποία συστήνεται ως έκφραση της οντολογίας του Μη-Εισέτι-Είναι στην ανθρώπινη συνείδηση. Η τάξη του Μη-Εισέτι-Συνειδητού εκδιπλώνεται ως ένα ανοιχτό πεδίο της υποκειμενικότητας που τροφοδοτείται από την έλευση του μελλοντικού. Αποδίδοντας οντολογική προτεραιότητα στο μέλλον, επανεννοιολογείται, όπως προαναφέρθηκε, το παρελθόν. Το παρελθόν δεν αποτελεί, δηλαδή, τετελεσμένο χρόνο, μα χρόνο μη πληρωμένο. Στο παρελθόν ιριδίζουν ψήγματα της ουτοπικής ροπής τα οποία, αν και εμφανίζονται ως ματαιωμένα, μένουν να πραγματωθούν. Αυτή η διαλεκτική άρση του παρελθόντος μέσα στο μέλλον είναι η κίνηση που ακολουθεί ο Bloch, τόσο στο ψυχαναλυτικό ασυνείδητο στο πώς αναλύει το ενύπνιο όνειρο, την πιο κρίσιμη σχετική έννοια.

Ο Bloch προσυπογράφει την πρώιμη φρουδική θέση πως τα ενύπνια όνειρα περιέχουν πάντοτε κάποια επιθυμία, καθώς και την προσπάθεια της φρουδικής ερμηνείας να αποσυμβολοποιήσει το όνειρο.⁸⁷ Ακόμα και αν ο Bloch αρνείται την αναγωγή της επιθυμίας στη σεξουαλική επιθυμία, βρίσκει στα ενύπνια όνειρα ένα πλεόνασμα ουτοπικό.

Όπως όλοι ξέρουν, η πραγματική ανακάλυψη του Freud είναι η εξής: τα όνειρα δεν είναι απλά αφρός [κατά τη γερμανική ρήση «τα όνειρα είναι απλά αφρός»] και φυσικά ούτε προφητικά οράματα, αλλά βρίσκονται κάπου ανάμεσα στα δύο: ακριβώς ως ψευδαισθησιακές εκπληρώσεις επιθυμιών, ως πλασματικές εκπληρώσεις μιας ασυνείδητης φαντασίωσης γεμάτης ευχές. Και το γενικό θέμα των ονείρων για μια καλύτερη ζωή επίσης περιλαμβάνει μερικώς, με κάθε πρέπουσα προσοχή και σχετικότητα, νυχτερινά όνειρα ως όνειρα που φέρουν ευχές: αποτελούν και αυτά [ενν. τα ενύπνια όνειρα] ένα συστατικό (βέβαια όμως εξαρθρωμένο και όχι απόλυτα ομοιογενές) στο αχανές έδαφος της ουτοπικής συνείδησης.

⁸⁷The Principle of Hope Vol .1. ,σελ. 81

Όσον αφορά το επιχείρημά μας στην παρούσα εργασία, σημειώνουμε πως σε αυτήν ακριβώς την αναγνώριση της ουτοπικής διάστασης εντός της ασυνείδητης επιθυμίας βρίσκεται ο πυρήνας της ουτοπικής δύναμης της ψυχανάλυσης συνολικότερα, την οποία ο Bloch δεν αναδεικνύει επαρκώς. Ωστόσο δίνει σε εμάς το βασικό εργαλείο, την ίδια τη δική του θεωρία ουτοπίας, μέσω της οποίας μπορούμε να εντοπίσουμε την ουτοπική δύναμη της ψυχανάλυσης.

Ο Bloch θεματοποιεί μια άλλη κατηγορία του ονείρου, την *ονειροπόληση* ή *όνειρο της μέρας*⁸⁸. Αυτή η κατηγορία περιλαμβάνει, όπως ο Bloch παρατηρεί, ονειροπολήσεις που νοηματοδοτούνται έμπρακτα με δημιουργικότητα και κόπο, και όχι απλώς ερμηνεία. Αντικείμενο των ονειροπολήσεων είναι συχνά οι πολιτικές, επιστημονικές και καλλιτεχνικές ιδέες. Ο Bloch διαφοροποιείται emphatically από την ψυχαναλυτική διατύπωση πως η ονειροπόληση θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως το εκτόπισμα του ενυπνίου ονείρου⁸⁹, καθώς ανάμεσα στις δύο κατηγορίες υπάρχουν κρίσιμες διαφορές. Εν πρώτοις, η ίδια η φόρμα της ονειροπόλησης διαφέρει πολύ από εκείνη του ενυπνίου ονείρου. Αντίθετα με το περιεχόμενο των ενυπνίων ονείρων, που εμφανίζεται ως ερμηνευτικά δύσβατο, αν όχι απροσπέλαστο⁹⁰, η ονειροπόληση είναι διάφανη ως προς τα νοήματα της. Αυτό οφείλεται επίσης στο υποκείμενο της ονειροπόλησης. Ο Bloch βρίσκει προβληματική την ψυχαναλυτική θέση πως το υποκείμενο κάθε ονείρου είναι ο παιδικός εαυτός, ένα ανώριμο και ευάλωτο Εγώ. Σημειώνει πως υπάρχει ένα ενήλικο ενδυναμωμένο Εγώ το οποίο επίσης παράγει επιθυμίες αναφορικά με τον τρόπο που εύχεται να ζήσει: « Η οδηγήτρια εικόνα [του ονειροπολήματος] είναι αποτέλεσμα του πως θα ήθελε να εξελιχθεί ένας άνθρωπος με ουτοπικούς όρους.». ⁹¹ Ο ονειροπόλος είναι ο ίδιος κατασκευαστής της φαντασίωσης του, ενώ όταν κανείς ονειρεύεται στον ύπνο νιώθει πως δεν ελέγχει το περιεχόμενο των ονείρων του. Έτσι, δεν υπάρχει καμία ενδοψυχική λογοκρισία για τις ονειροπολήσεις. Στην ονειροπόληση δεν περιορίζεται στην ιδιωτική σφαίρα, δεν είναι κρυφό και δεν χρειάζεται να το αφηγείται κανείς εμπιστευτικά. Αντίθετα εμπίπτει στη δημόσια σφαίρα, και περιλαμβάνει τους άλλους και τον εαυτό ως κοινωνικές

⁸⁸Ο.π., σελ 77

⁸⁹Ο.π., σελ 87

⁹⁰Ο.π., σελ 81

⁹¹Ο.π., σελ 90

υπάρξεις , ως συμβαλλόμενους στην επίτευξη της επιθυμίας που το ίδιο το όνειρο εκφέρει.⁹²

Η ονειροπόληση είναι, όχι απλώς ένα μέρος της ουτοπικής συνείδησης, αλλά καταλαμβάνει, στην μεταψυχολογία του Bloch, τόσο σημαντικό ρόλο στο Μη– Εισέτι Συνειδητό, όσο και το ενύπνιο όνειρο στο Ασυνειδητό του Freud. Ο δρόμος για την άρση της υποτίμησης διανοίγεται από την επεξεργασία και την πρακτική αξιοποίηση των ονειροπολημάτων. Η ονειροπολήσεις φέρουν πάντα ένα σαφές αίτημα, το οποίο μπορεί να διατυπωθεί ως αίτημα ελευθερίας και ευτυχίας. Οι ονειροπολήσεις αποκτούν την πραγματική τους αξία στην προσπάθεια των ανθρώπων να τα συγκεκριμενοποιήσουν και να τα κάνουν πραγματικά μέσα από τη διαλεκτική σύνδεση του με τους όρους του υπάρχοντος. Συνεπώς ο Bloch δεν αρνείται ονειροπολήσεις της ιδιωτικής ζωής με μικροαστικές υφές. Το ουτοπικό τους όμως πλεόνασμα θα πρέπει να διαυγασθεί και να ανασυγκροτηθεί κριτικά ώστε να αποκαλυφθεί η ουσιωδέστερη μορφή της επιθυμίας που εκφράζουν, πέρα από ιδεολογικές στρεβλώσεις.

Η αναγνώριση του ουτοπικού περιεχομένου το οποίο μπορεί να εντοπιστεί τόσο στα όνειρα , αλλά και σε κάθε μορφή πολιτιστικής παραγωγής είναι έργο της *ουτοπικής λειτουργίας*⁹³. Με τον όρο ουτοπική λειτουργία εννοείται η πνευματική και συναισθηματική ικανότητα (ο Bloch όπως είδαμε αρνείται το χωρισμό μεταξύ των δύο) της συνείδησης να ανιχνεύει τα ουτοπικά περιεχόμενα και να τα διυλίζει κριτικά μέσω του ορθού λόγου και της πράξης. Ειδικότερα η ουτοπική λειτουργία εκπορεύεται από την ικανότητα της *ενόρασης (διαίσθησης)*. Με τον όρο *ενόραση ή παραγωγικό προαίσθημα* εννοείται η ικανότητα τον ανθρώπων να ανιχνεύουν τα νέα περιεχόμενα στην ιστορία όταν αυτά εμφανίζονται στις σπερματικές τους μορφές. Η ικανότητα αυτή είναι μόνο ανθρώπινη, και δεν συγχέεται με το ζωικό ένστικτο , το οποίο , όπως σημειώνει ο Bloch πηγάζει από τα επαναλαμβανόμενα φαινόμενα στη φύση για τα οποία μπορεί κάνει δια της προϊούσας εμπειρίας να υποψιαστεί. Η διαίσθηση αποτελεί εκδήλωση του Μη – Εισέτι Συνειδητού.⁹⁴ Η ίδια η σκέψη ως διαίσθηση αποτελεί για το Bloch μια διαδικασία *υπέρβασης* η οποία σε μια κίνηση συνειδησιακής αναδίπλωσης τροφοδοτείται από τα περιεχόμενα του Μη-Εισέτι-

⁹²Ο.π. σελ 71

⁹³Ο.π,σελ 142

⁹⁴Ο.π., 143

Συνειδητού, τα οποία και συλλαμβάνει και διευκρινίζει αυτοσυνείδητα ως περιεχόμενά της.

Το ίδιο το μη Εισέτι Συνειδητό πρέπει να γίνει συνειδητό ως προς τη δραστηριότητα του, γνωστό ως προς το περιεχόμενο του, ως η διαδικασία της ανατολής από τη μια πλευρά, και ως αυτό το οποίο ανατέλλει από την άλλη πλευρά. Και πλέον έρχεται εκείνο το σημείο στο οποίο η ίδια η ελπίδα, αυτό το αυθεντικό προαγγελτικό αίσθημα στο όνειρο του επέκεινα, δεν εμφανίζεται πλέον απλά ως ένα διανοητικό αίσθημα που εδράζεται στον εαυτό, (...), αλλά με έναν συνειδητό- γνωστό τρόπο ως ουτοπική λειτουργία.(...) Η ουτοπική λειτουργία , έτσι, γνωρίζει αυτό που εκρήγνυται , γιατί αυτό είναι με έναν συμπυκνωμένο τρόπο ο ίδιος της ο εαυτός: ο Λόγος της είναι ο αλύγιστος Λόγος της στρατευμένης αισιοδοξίας.⁹⁵

Συνεπώς η σκέψη ως ορθός λόγος και εποπτεία του αντικειμένου δεν χωρίζεται στο Bloch από μια διανοητική και θυμική βάση παραγωγής και πρόσληψης των ουτοπικών περιεχομένων. Έτσι στην ουτοπική λειτουργία βλέπουμε την καθαρότερη έκφραση της διαλεκτικής ενότητας ανάμεσα στο ψυχρό και το θερμό ρεύμα .Μέσω της ουτοπικής λειτουργίας ο Bloch ανακατασκευάζει κριτικά-ουτοπικά και αποϊδεολογικοποιεί το σύνολο της πολιτισμικής παραγωγής.Οι τρεις τόμοι του *Η Αρχής της Ελπίδας* αποτελούν μεταξύ άλλων, την εγκυκλοπαίδεια των ανεκπλήρωτων ονείρων όπως εμφανίζονται στην ιδεολογικά φορτισμένη ανθρώπινη δημιουργικότητα. Βρίσκουμε στο Μπλοχ μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα κριτική της ιδεολογίας. Σε αντίθεση με άλλες μαρξιστικές θέσεις που απορρίπτουν κάθε τι που εμφανίζεται ως ιδεολογία, με αποτέλεσμα να καταλήγουν να απορρίπτουν το μεγαλύτερο μέρος της ανθρώπινης πολιτισμικής παραγωγής, αλλά και αισθήματα και πρακτικές τις καθημερινής ζωής που είναι ιδεολογικά επενδυμένα, ο Bloch παραδεχόμενος την ιδεολογική επένδυση, αναγινώσκει εδώ κάτι ακόμα: υπάρχει σε κάθε γέννημα της ανθρώπινης δραστηριότητας, αλλά και στην ίδια αυτή τη δραστηριότητα, ουτοπικό πλεόνασμα.

Το όνειρο μιας καλύτερης ζωής επεκτάθηκε πολύ πέρα από την κοινωνική ουτοπία, που αποτελεί τη μητρική του εταιρία, δηλαδή σε κάθε είδος πολιτισμικής προσδοκίας. Κάθε σχέδιο και κάθε δημιουργία που ωθήθηκε στα όρια της τελειότητάς της είχε αναφερθεί στην ουτοπία και έδωσε, όπως προαναφέρθηκε, ειδικά τα εξαιρετα

⁹⁵Οπσελ 144- 146

πολιτισμικά δημιουργήματα, τα οποία είχαν μια όλο και όλο πιο προοδευτική επίδραση, ένα πλεόνασμα πάνω και πέρα από την ιδεολογία τους στο εκεί και στο τότε(...)»⁹⁶

Σε αντίθεση λοιπόν με μια πλήρως αρνητική κριτική της ιδεολογίας, που μένει τελικά με άδεια χέρια, χωρίς κανένα περιεχόμενο για να οραματιστούμε μια άλλη ζωή, ο Bloch γεμίζει το οπλοστάσιο του με τα ουτοπικά, κριτικά διαυγασμένα περιεχόμενα του ανοιχτού, ανεκπλήρωτου παρόντος και παρελθόντος. Ταυτόχρονα ο Bloch, οικειοποιούμενος τις κοινότοπες και όμως κρίσιμες έννοιες, διεκδικεί από τις συντηρητικές και φασιστικές δυνάμεις τη σύνδεση τους με τη δημόσια σφαίρα και το δημόσιο πολιτικό λόγο. Σχετικά, ο Negt σημειώνει πως ο Bloch «έχει μια μοναδική σύλληψη του ιδιαίτερου τρόπου της εμπειρίας των μαζών: η φαντασία, η κοινοτοπία, το προκατειλημμένο περιεχόμενο της συνείδησης των καθημερινών ανθρώπων- όλα αυτά αποτελούν συστατικό στοιχείο της υλιστικής κατανόησης της επιστήμης, η οποία δεν μπορεί πλέον να χωριστεί από τον τρόπο της εμπειρίας των μαζών περισσότερο από ότι μπορεί να χωριστεί από την «συμπαγωγικότητα της φύσης», τη διαλεκτική άρση της εκμεταλλευτικής σχέσης του ανθρώπου προς την φυσική ύλη...»⁹⁷

Στο άρθρο του *Ερνστ Μπλοχ, Ουτοπία και Κριτικής της Ιδεολογίας* ο Douglas Kellner καταπιάνεται με την ιδιαίτερη αξία της μπλοχιανής κριτικής στην ιδεολογία και καταλήγει συμφωνώντας με το Habermas:

Ο Μπλοχ επομένως επαναφέρει στη ριζοσπαστική θεωρία μια πολιτιστική κληρονομιά που πολλές φορές παραμελήθηκε ή απορρίφθηκε ως σκέτη ιδεολογία. Η κριτική της ιδεολογίας, υποστηρίζει ο Μπλοχ, δεν αποτελεί απλώς μιαν αφαίρεση της μάσκας [Entlarvung] ή μιαν αποφενάκιση, αλλά επίσης αποκάλυψη και ανακάλυψη: αποκαλύψεις απραγματοποίητων ονείρων, χαμένων πιθανοτήτων, ναυαγισμένων ελπίδων που μπορούν να αναστηθούν, να ξαναπάρουν ζωή και να πραγματοποιηθούν στη δική μας τρέχουσα κατάσταση. Έτσι η πολιτισμική κριτικότη του Μπλοχ εξαίρει το

⁹⁶Ο.π., σελ 156

⁹⁷Ernst Bloch, *Philosopher of the October Revolution*, σελ 13

θετικό, τα ουτοπικά- απελευθερωτικά ενδεχόμενα, τη μαρτυρία υπέρ των ελπίδων για έναν καλύτερο κόσμο. Καθώς το διατυπώνει με εντυπωσιακό τρόπο ο Χάμπερμας:

«Αυτό που θέλει να διατηρήσει ο Μπλοχ για το σοσιαλισμό, που συστήνεται στο χλευασμό της παράδοσης, είναι η παράδοση του χλευασμένου. Σε αντίθεση προς την ανιστορική μέθοδο της κριτικής που ασκεί ο Φόνεερμπαχ στην ιδεολογία, μια κριτική που αποστερεί από την *Aufhebung* του Χέγκελ το μισό της νόημα (λησμονώντας τη « διατήρηση» και περιορίζόμενος στην «κατάργηση») ο Μπλοχ πιέζει τις ιδεολογίες να του παραδώσουν τις ιδέες τους· θέλει να διασώσει ό, τι είναι αληθινό μέσα στην ψευδή συνείδηση (...)»⁹⁸

Η διαλεκτική άρση των έργων της ανθρωπότητας ως προς το ουτοπικό τους περιεχόμενο εγείρει ένα πραξεολογικό ερώτημα αναφορικά με τη σχέση του αναδυόμενου υποκειμένου της χειραφέτησης με τα έργα αυτά. Ο Fredrick Jameson σημειώνει :

*Η ερμηνευτική του Bloch δεν αποσκοπεί στο να δικαιολογήσει αυτές τις παραμορφωμένες ουτοπικές ροπές, αλλά μάλλον περιέχει ένα πολιτικό στοίχημα, ότι η διαδικασία της αποκάλυψής τους μπορεί να οικειοποιηθεί τις ενέργειές τους, και ότι η συνείδηση μπορεί να τις απελευθερώσει με τρόπο ανάλογο με τη φρουδική θεραπεία (ή τη λακανική αναδιάρθρωση της επιθυμίας). Αυτή μπορεί να είναι κάλλιστα μια επικίνδυνη ή απατηλή ελπίδα, που όμως την εγκαταλείπουμε όταν επιστρέψουμε ξανά στη διαδικασία της συνειδητής δημιουργίας της Ουτοπίας.*⁹⁹

Μπορούμε να απαντήσουμε σε αμφιβολίες αντίστοιχες με την παραπάνω, πως τα κριτήρια της ουτοπικής λειτουργίας είναι πολύ αυστηρά και δεν συνθηκολογούν με τον ιδεολογικό *εξωραϊσμό*¹⁰⁰ που εμποδίζει τη χειραφέτηση. Έτσι, οι μορφές της κουλτούρας δεν καταφάσκονται αναγκαία, μα το ουτοπικό τους απόσταγμα γίνεται ύλη των δημιουργημάτων εκείνων που υπάγονται στο μείζον κριτήριο της ουτοπικής λειτουργίας, την επαναστατική, χειραφετική δραστηριότητα. Οι μορφές της δραστηριότητας αυτής, από την οποία και διυλίζεται η κουλτούρα και η καθημερινή ζωή, είναι κάθε φορά, ιστορικά και πολιτισμικά συγκεκριμένες. Όπως θα δούμε αναλυτικά στη συνέχεια, για το Bloch, οι κομμουνιστικοί αγώνες αποτελούν εκείνη

⁹⁸Ερνστ Μπλοχ, Ουτοπία και Κριτικής της Ιδεολογίας, σελ 24-25

⁹⁹Οι αρχαιολογίες του μέλλοντος – Τόμος πρώτος : ΗΕπιθυμία που λέγεται Ουτοπία, σελ 37

¹⁰⁰The principle of Hope, vol 1., σελ 149

τη δραστηριότητα που βρίσκεται στο Μέτωπο της ιστορικής διαδικασίας και αποδίδουν την πλέον ανεπτυγμένη στιγμή της χειραφέτησης εντός της ανεκπλήρωτης ιστορίας .

Καμία αναζήτηση για το πλεόνασμα δεν είναι δυνατή εντός της ίδιας της ψευδούς συνείδησης, όπως αυτή εμφανίζεται από την ιδεολογία των ταξικών κοινωνιών, ενώ καμία δεν είναι απαραίτητη στην ιδεολογία της σοσιαλιστικής επανάστασης, στην οποία καμία ψευδής συνείδηση δε συμμετέχει. Ο σοσιαλισμός, ως η ιδεολογία του επαναστατικού προλεταριάτου, είναι η μόνη αληθινή συνείδηση που υπάρχει αναφορικά με την κατανοημένη κίνηση και την τάση της πραγματικότητας που αυτός έχει συλλάβει. Αλλά ακόμα περισσότερο, η ακόλουθη δήλωση του Μαρξ (Ruge, 1843) καλά κρατεί για τη σχέση αυτής της πραγματικής ιδεολογίας ως προς το στοιχείο της προσδοκίας εντός της ψευδούς ωστόσο εδώ, όχι εντελώς ψευδούς συνείδησης της πρώιμης ιδεολογίας : « Το σύνθημά μας πρέπει λοιπόν να είναι: αναμόρφωση της συνείδησης όχι μέσω δογμάτων, αλλά μέσω της ανάλυσης της μυστικιστικής συνείδησης η οποία είναι ακόμα ασαφής στον εαυτό της. Τότε θα γίνει προφανές ότι ο κόσμος κρατούσε επί μακρόν το όνειρο της ύλης, του οποίου πρέπει να κατέχει απλώς την συνείδηση για να μπορέσει να το κατακτήσει στην πραγματικότητα(...)»¹⁰¹

Η μπλοχιανή πολιτισμική κριτική είναι διαφωτιστική σε σχέση με τους ανακαθορισμούς στους οποίους προβαίνει ο Bloch αναφορικά με τις ιδεολογικές υφές της ψυχανάλυσης, ως εμπίπτουσας στην αστική κληρονομιά:

Οι ιδεολογίες ως οι κυρίαρχες ιδέες της εποχής τους είναι ,κατά την εκπληκτική ρήση του Μαρξ, οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης : όμως εφ' όσον και αυτή η ίδια είναι αλλοτριωμένη, οι ιδεολογίες επίσης ενσωμάτωσαν, εκτός από το ενδιαφέρον να αναπαραστήσουν την ευεξία της ιδιαίτερης τάξης ως την ανθρωπότητα κατά τρόπο γενικό, εκείνη τη γεμάτη λαχτάρα ,ανανεωτική εικόνα ενός κόσμου χωρίς αποξένωση, η οποία πάνω από όλα περνιέται ως αστική κουλτούρα, και η οποία επίσης ανέδειξε την ενεργό ουτοπική λειτουργία στην τάξη η οποία κατά τα άλλα έμεινε ευτυχισμένη μέσα στην αποξένωση της. Είναι ολοφάνερο πως αυτή η λειτουργία πραγματικά, σχεδόν εντελώς, έδωσε πνοή στις ακόμα επαναστατικές ιδεολογίες τέτοιων τάξεων. Χωρίς την

¹⁰¹Ο.π., σελ 156

ουτοπική λειτουργία, απολύτως κανένα πνευματικό πλεόνασμα δεν μπορεί να εξηγηθεί αναφορικά με τα όσα έχουν κατακτηθεί και συνεπώς υπάρχουν(..). Ως εκ τούτου, κάθε πράξη προσδοκίας αναγνωρίζει τον εαυτό της στην ουτοπική λειτουργία, και η τελευταία πραγματώνει κάθε πιθανή υπόσταση στο πλεόνασμα της πρώτης.¹⁰² (...)

*Η ουτοπική λειτουργία απομακρύνει τις ανησυχίες του ανθρώπινου πολιτισμού από το αδρανές κρεβάτι τους στείρου στοχασμού: έτσι διανοίγει, σε πραγματικά κατεκτημένες κορυφές, την ιδεολογικά διασαφηνισμένη θέα του περιεχομένου της ανθρώπινης ελπίδας.*¹⁰³

Από μπλοχιανή σκοπιά ερχόμαστε να αντιμετωπίσουμε την ίδια την ψυχανάλυση ως ένα κριτικό σύμπτωμα των ανασχέσεων απέναντι στις οποίες η Ελπίδα παλεύει, ενώ ταυτόχρονα μπορούμε να διαβάσουμε την ψυχανάλυση ως μια μαρτυρία για την ίδια την αποξένωση. Ακόμα και αν λείπουν στην ψυχανάλυση οι όροι μια επαρκούς ανάλυσης του κοινωνικού (δηλαδή αναφορικά με τους όρους της υλικής αναπαραγωγής), το ψυχαναλυτικό υποκείμενο φέρνει το ουτοπικό αίτημα της αυθεντικής αγάπης. Επιπλέον, ο Bloch επιχειρεί να άρει διαλεκτικά προβλήματα που προκύπτουν στα κρισιμότερα σημεία της φροϋδικής μεταψυχολογίας μεταθέτοντάς τα προς την μεταψυχολογία του Μη-Εισέτι – Συνειδητού. Από τη δομή του Μη-Εισέτι-Συνειδητού αναδύεται ένα αγνοημένο υποκείμενο, το υποκείμενο της ελπίδας. Στην επόμενη ενότητα θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε αυτό το υποκείμενο όπως αναδεικνύεται στους τρεις τόμους του *Η Αρχή της Ελπίδας*. Το υποκείμενο της ελπίδας εμφανίζεται, όπως θα υποστηρίξουμε ως μια άλλη δομή της υποκειμενικότητας η οποία μπορεί να αναλάβει να απελευθερώσει το υποκείμενο του ασυνειδήτου αναφορικά με την ανάγκη για αυθεντική αγάπη, καθώς από τη σκοπιά της γενικότητας αφορμάται να οραματιστεί και να διεκδικήσει έναν καλύτερο κόσμο, ένα κόσμο όπου ο κοινωνικός δεσμός θα αναγεννηθεί.

Το μη εισέτι συνειδητό και ο πραγματικός άνθρωπος

Μα τι κάνετε ρώτησα; Σώζω φως, είπε η φτωχή γυναίκα. Καθόταν στη σκοτεινή κουζίνα, ήδη για πολύ. Ήταν άλλωστε ευκολότερο από το να σώζει φαγητό. Μια και δε

¹⁰²Ο.π. σελ 150

¹⁰³Ο.π.,σελ 158

*φτάνει για όλους , απάντησαν οι φτωχοί. Οι φτωχοί υπηρετούν τους κυρίους ακόμη και όταν αναπαύονται και είναι παρατημένοι.*¹⁰⁴

Στον τρίτο τόμο της *Αρχής της Ελπίδας*, ο Ernst Bloch αξιώνει ένα υποκείμενο της ελπίδας, περιγράφοντας αναλυτικά πλέον, με διπλή έννοια τον άνθρωπο του μέλλοντος. Αφ' ενός πρόκειται για το υποκείμενο εκείνο που παράγεται από την εννοιολογική συγκρότηση του Μη – Εισέτι - Συνειδητού. Αφ' ετέρου, πρόκειται για ένα υποκείμενο που δεν έχει ακόμα εμφανισθεί στην ιστορία, μα θραυσματικά εντοπίζουμε στην ιστορία της χειραφέτησης. Ο Bloch εμφατικά επαναλαμβάνει πως το υποκείμενο αυτό είναι το υποκείμενο των σοσιαλιστικών αγώνων, ο *σύντροφος* στη μάχη για χειραφέτηση. Από αυτό τον άνθρωπο θα ανατείλει ο κόσμος χωρίς αποξένωση και υποτίμηση, το βασίλειο της ελευθερίας. Η ορθοπρέπεια εμφανίζεται ως το να είναι κανείς ο εαυτός του μέσα από μια κοινότητα συντρόφων.¹⁰⁵ Η καντιανού τύπου κατηγορική προσταγή του Bloch είναι η ηθική της αταξικής κοινωνίας. Μόνο η άρση της ταξικής εκμετάλλευσης θα σημάνει την πραγματική και πραγματωμένη γενικότητα. Στα πλαίσια της αστικής κοινωνίας, σημειώνει ο Bloch, η γενικότητα παραμένει ένα ανικανοποίητο και αφελές αίτημα. Το ιδιαίτερο συμφέρον εμποδίζει την πραγματική κοινωνική ύπαρξη. Στην αταξική κοινωνία απελευθερώνεται η ουτοπική οντολογία και αίρεται η σύγκρουση ατομικού και κοινωνικού :

(...)όπως συμβαίνει και με την μοναξιά και τη φιλία, το ατομικό και το συλλογικό δεν είναι εναλλακτικές : η εναλλακτική, μια ψευδαίσθηση, περιορίζεται στις αφηρημένες-ενσαρκωμένες αντιθέσεις μεταξύ της απόλαυσης και της γαλήνης της ψυχής και μεταξύ του πρακτικού και του θεωρητικού βίου. Και η αταξική κοινωνία αφήνει αυτά τα ενσαρκωμένα στοιχεία σε προοδευτική αυτογνωσία πίσω της, τα συγχωνεύει. Όμως όπως η μοναξιά και η φιλία, έτσι και το ατομικό με το συλλογικό επιβιώνουν στην αταξική κοινωνία, ως συμπληρωματικά στοιχεία όχι ως διαζεύξεις(...). Το τρίτο στοιχείο, το οποίο κυκλοφορεί διαλεκτικά και στα δύο και διατηρεί και βελτιώνει το καθένα από αυτά, , αυτή η ζωντανή σύνθεση δεν είναι τίποτα άλλο από την αταξική

¹⁰⁴Ιχνη(αποσπάσματα σε μετάφραση Θανάση Γκιούρα), σελ 27

¹⁰⁵Theprincipleofhopevol .3 ,σελ 930

κοινωνία.(...) Αυτή η σύνθεση ανάμεσα στο ατομικό και το συλλογικό(...) μπορεί ωστόσο να είναι τέτοια που είναι μόνο στο συλλογικό ξανά, στην αταξική συλλογικότητα, επειδή αντιπροσωπεύει το θρίαμβο της κοινότητας, και συνεπώς την απόλυτη έκφραση του κοινωνικού, όμως αυτός ο θρίαμβος είναι εξ ίσου η διάσωση και η σωτηρία του ατόμου.¹⁰⁶

Η διαλεκτική άρση του ιδιαίτερου και του γενικού, που σημαίνει και την ταυτόχρονη διάσωση τους είναι ο κριτικός ανθρωπολογικός άξονας της χειραφέτησης τόσο για το Marx όσο και για το Bloch. Σε αυτό τον τρίτο τόμο ,λοιπόν, ο Bloch επιχειρεί να διανύσει την εικόνα του μαρξικού υποκειμένου, ως υποκειμένου της αξιολογίας, υποκειμένου της ελπίδας.

Ένας άνθρωπος μπορεί , γραφεί ο Bloch, παρά τους όποιους δεσμευτικούς καθορισμούς της τάξης ή της κληρονομικότητας, να καθορίσει την ύπαρξη του μέσα από την ηθική του θέση. Αυτή η θέση αποτελεί τόσο τον προσδιορισμό όσο και το προορισμό που θέτει στη ζωή του¹⁰⁷. Διάφοροι άνθρωποι σε διάφορες εποχές έχουν ενσαρκώσει αυτό το υποκείμενο της αξιοπρέπειας .

Εικόνες που μας οδηγουν, ειδικότερα φιγούρες που μας οδηγούν μαζί με τοπία-οδηγούς περιέχουν πρώτα τα γεμάτα ευχές ερωτήματα σχετικά με μία, κατά συγκεκριμένο τρόπο, καλύτερη ύπαρξη με όρους στάσης ζωής και ηθικής: περιέχουν την αμοιβαία διόρθωση αυτών των ερωτημάτων. Ορίζουν και δομούν την πορεία των παλαιών ερωτημάτων , εκείνων που δραπετεύαν και αναζητούσαν τον ορθό τρόπο να γίνει κανείς πραγματικός άνθρωπος, με τέτοιο τρόπο ώστε η πορεία να είναι πραγματική.¹⁰⁸

Ο Bloch δίνει τα παραδείγματα του πολεμιστή , του ευγενούς ανδρός, του σοφού, και τη μορφή του *citoyen* (πολίτη). Ειδικότερα αναφέρει πως ο «πολίτης», ως τελευταία ιστορικά ώριμη φιγούρα της χειραφέτησης, είναι ένας ονειροπόλος που συμμετέχει στην πολιτική κοινότητα ενάντια στον εγωιστή ιδιώτη. Συνεπώς η φιγούρα του *citoyen* οδηγεί τη φιγούρα του «συντρόφου» , και μάλιστα ολοκληρώνεται σε αυτή . Και οι δύο αποτελούν μορφές που προκύπτουν στη διαλεκτική ιστορική κίνηση,

¹⁰⁶Ο.π. σελ 974

¹⁰⁷Ο.π. σελ 931

¹⁰⁸Ο.π. σελ 934

μορφές που παραμένουν να εκφορτώσουν ακόμα της ουτοπικές τους ποιότητες. Το επιχείρημα αυτό αναπτύσσει ο Bloch και στο έργο του *Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια*:

Αναμφισβήτητα , η αστική επανάσταση ήταν στα περισσότερα σημεία της περισσότερο αστική παρά επανάσταση , όμως δεν επέτυχε απλώς –μέσω της άρσης των ταξικών προνομίων- ένα τεράστιο ξεκαθάρισμα ,αλλά περιέχει επίσης εκείνη της υπόσχεση και εκείνο το ουτοπικό- συγκεκριμένο περιεχόμενο μιας υπόσχεσης στο οποίο μπορεί να στηριχθεί η πραγματική επανάσταση. Είναι το περιεχόμενο των ανθρώπινων δικαιωμάτων και ,όταν ανοίγει την όρεξη, υπάρχουν λίγα πράγματα στην μέχρι τώρα ιστορία τα οποία υπήρξαν τόσο περιορισμένα και εμποδισμένα λόγω της βάσης τους και τόσο ανθρώπινα και προοιωνιστικά λόγω του προστάγματός τους.¹⁰⁹

Καθώς, λοιπόν, το υποκείμενο της ελπίδας είναι πάντα το υποκείμενο των κοινωνικών αγώνων, το χαρακτηρίζει εν πρώτοις η γενναιότητα. Πρόκειται για μια γενναιότητα νηφάλια και στοχευμένη, που διατηρεί πάντα την εποπτεία των κοινωνικών συνθηκών , σε αντιστοιχία με το ψυχρό ρεύμα του μαρξισμού. Γνώμονας είναι πάντα η συλλογική ηθική της ευτυχίας. Η γενναιότητα της ελπίδας δεν είναι ποτέ ένας ναρκισσιστικός αυτοσκοπός. Είναι η αποφασισμένη κίνηση προς μια καλύτερη, ευτυχισμένη ζωή.

Η συμβουλή να απεχθάνεται κανείς την ευτυχία δεν έρχεται από τον ήρωα, αλλά από τον εκμεταλλευτή. Είναι δύσκολο να πάψει ο κίνδυνος, αν και θα έπρεπε. Είναι εύκολο να πάψει η χαρά, αν και δεν θα έπρεπε.(...)Ως εκ τούτου η σχέση ανάμεσα στην επικίνδυνη ζωή και την ευτυχισμένη ζωή, ορθώς εννοούμενη, είναι σαν αυτή ανάμεσα στη φωτιά και το φως: ειδικά η ευτυχία δείχνει τη λάμψη της εκκρέουσας φωτιάς.¹¹⁰

Η ευτυχία εννοείται από το Bloch, ως η άρση της αποξένωσης: «δεν πρέπει ποτέ να ξεχαστεί πως η ευτυχία, αντίθετα με την έκσταση, είναι ένα σημάδι πως ο άνθρωπος δεν είναι πιο πίσω από τον εαυτό του , αλλά έρχεται στον εαυτό του, στον Ίδιον του, στο Τώρα και στη Μέρα τη δική μας.»¹¹¹ Η χιλιοφορεμένη έννοια της ευτυχίας , συχνά αφηρημένα ειπωμένη , αποκτά στο Bloch ένα ορισμένο περιεχόμενο, εκείνο της πραγματοποίησης και απελευθέρωσης του ανθρώπου δια των κοινωνικών του

¹⁰⁹Φυσικό δίκαιο και Ανθρώπινη αξιοπρέπεια, σελ 262

¹¹⁰The Principle of Hope Vol 3 , σελ 939

¹¹¹Ο.π. , σελ 939

δυνάμεων. Ο Bloch επανορίζει έτσι μια από της πιο θερμές έννοιες και ταυτόχρονα αναθερμαίνει το μαρξικό όνειρο:

Μόνο όταν ο πραγματικός ατομικός άνθρωπος προσλάβει ξανά τον αφηρημένο πολίτη μέσα του και γίνει στον εμπειρικό βίο του, στην ατομική εργασία του, στις ατομικές σχέσεις του ως ον γένους, μόνο όταν ο άνθρωπος αναγνωρίσει και οργανώσει τις « forces propres» του ως κοινωνικές δυνάμεις, και συνεπώς όταν δε θα χωρίζει από τον εαυτό του την κοινωνική δύναμη με τη μορφή της πολιτικής δύναμης, μόνο τότε θα ολοκληρωθεί η ανθρώπινη χειραφέτηση.¹¹²

Ο άνθρωπος της ελπίδας αναπτύσσει μια επαναστατική – αλληλέγγυα συνείδηση¹¹³(revolutionary solidaristic consciousness). Η αλληλεγγύη, ως ενότητα ιδιαίτερου-συλλογικού¹¹⁴ συνδέει τους συναγωνιστές μεταξύ τους υπερϊστορικά. Σύντροφοι είναι όσοι τραβήξει το ουτοπικό χειραφετικό νήμα στην ιστορία. Η επαναστατική – αλληλέγγυα συνείδηση δίνει στο υποκείμενο μια διάσταση αθανασίας: « το αθάνατο στοιχείο στο άτομο είναι το αθάνατο στοιχείο στις υψηλότερες προθέσεις και χαρές του.»¹¹⁵ Από εδώ προκύπτει μια ουτοπική –υλιστική εννοιολόγηση του θανάτου. Ο σύντροφος στη χειραφέτηση, ο κόκκινος ήρωας, δεν προσμένει μεταθανάτια ζωή. Αν και υπερασπίζεται το δίκαιο της υποτιμημένης τάξης του ως το θάνατο, δε πεθαίνει στο όνομα της παράδοσης, μα του μέλλοντος. Αναγνωρίζει το παρελθόν ως τον ανοιχτό χώρο των ανεκπλήρωτων υποσχέσεων, η ύπαρξη του σμιλεύεται μέσα από αυτές τις υποσχέσεις – ευχές που καίνε και στο δικό του στήθος. Αξίζει να σημειώσουμε ότι ο θάνατος δεν απορροφάται, για το Bloch, στην υπερατομική διάσταση. Η διαλεκτική σύνθεση ατομικού- συλλογικού, η οποία όπως ο Bloch επαναλαμβάνει, έχει ως στόχο τη διάσωση του ατομικού ανθρώπου, δεν αίρει την αγωνία του προσωπικού θανάτου.

Εντούτοις, όσο και αν αναβληθεί, ο φυσικός θάνατος παραμένει, γεγονός που δεν μπορεί να επηρεαστεί από οποιαδήποτε κοινωνική απελευθέρωση. Η διαμεσολάβηση με αυτό που είναι φυσικό στο θάνατο είναι πλέον ένα συγκεκριμένο κοσμικό, φιλοσοφικό-κοσμικό πρόβλημα ειδικά για την χειραφετημένη, αλληλέγγυα ανθρωπότητα. Πόσο μάλλον επειδή, όταν η φτώχεια και η έγνοια να καταφέρει να ζήσει κανείς αρθούν, η

¹¹²Κείμενα από τη δεκαετία του 1840 – μια ανθολογία, σελ 182

¹¹³The principle of hope vol.3 ,σελ 1174

¹¹⁴Ο.π., σελ 1174

¹¹⁵Ο.π. σελ 1174

έγνοια του θανάτου ανακύπτει σε μια ιδιαιτέρως σκληρή μορφή, για να το πούμε έτσι χωρίς την συνοδεία άλλων, κοινότοπων θλίψεων. Η διαμεσολάβηση με το κοινωνικό υποκείμενο επιτυγχάνεται μόνο στην αταξική κοινωνία, ωστόσο, το ίδιο το υποθετικό υποκείμενο της φύσης, από το οποίο έρχεται ο θάνατος, είναι τοποθετημένο σε ένα άλλο έδαφος, πιο μακρινό από αυτό της κατεκτημένης κοινωνικής αρμονίας.¹¹⁶

Ο μπλοχιανή πρόσληψη του θανάτου είναι άλλης τάξης από την φρουδική. Στο *Πέραν της Αρχής της Ευχαρίστησης* ο Freud εισάγει το Θάνατο ως ορμή του θανάτου, η οποία, υφάινεται άρρηκτα με τη libido και συστήνει έτσι την αρχή της ηδονής. Αν και η ορμή του θανάτου έλκεται ως έννοια από το βιολογικό θάνατο, δε σημαίνει ωστόσο ότι είναι η ορμή που οδηγεί σε αυτόν. Η σύνδεση της με τον ψυχαναγκασμό της επανάληψης δηλώνει το λειτουργικό της ρόλο απέναντι σε αιφνίδια γεγονότα της ζωής, τα οποία το υποκείμενο αναλαμβάνει μέσω της αρχής της πραγματικότητας. Ως σχετιζόμενος με τον ψυχαναγκασμό της επανάληψης ο θάνατος αποτελεί την ασπίδα απέναντι στα νέα τραυματικά γεγονότα ή τα γεγονότα που απειλούν τον οργανισμό με μια αποσταθεροποίηση της ομοιοστασίας. Επομένως ο θάνατος εννοείται στο Freud ως ροπή του ψυχικού ομοιοστατικού μηχανισμού.

Από την άλλη Bloch αναφέρεται στο θάνατο ως βιολογικό θάνατο. Ο βιολογικός θάνατος προσλαμβάνεται εδώ ως η απόλυτη άρνηση με την οποία ο άνθρωπος δεν μπορεί να αναμετρηθεί μέχρι η ζωή να γίνει αξιοβίωτη. Ως εκ τούτου ο θάνατος δεν βρίσκει κανένα εννοιολογικό και οντολογικό θεμέλιο στο μπλοχιανό σύστημα. Ο ίδιος ο θάνατος του Bloch αποτυπώνει βαθιά την ίδια την απουσία του βιολογικού θανάτου από το εννοιολογικό του σύμπαν. Στην εισαγωγή της ελληνικής μετάφρασης του *Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια* ο Θανάσης Γκιούρας κομίζει την αφήγηση της συζύγου του Karola Bloch:

(...) ήρθε εκείνη η στιγμή. Τα αγαπημένα μάτια έκλεισαν. Έλεγα συνεχώς ότι δε μπορεί να συμβαίνει αυτό, του φώναζα – άνοιξε τα μάτια! Δεν ήθελα να πιστέψω στο θάνατο. Μόλις δέκα λεπτά προηγουμένως, λίγο πριν από τις εννιά, ήμουν, όπως πάντα, στο κρεβάτι του, για να τον συνοδεύσω στο γραφείο του και να πάρει το πρωινό του, μου είπε βέβαια ότι αισθανόταν πολύ καλά, αλλά πήγε μέχρι το γραφείο, έκατσε σιγανά στο πάτωμα μπροστά στο ντουλάπι με τα χειρόγραφα και είπε : “ Δε μπορώ άλλο”. Μετά

¹¹⁶Ο.π. σελ 1174

*έκλεισε τα μάτια, αλλά είχε ακόμα σφυγμό και εγώ νόμισα ότι απλώς λιποθύμησε.(...)*¹¹⁷

Με βάση τα παραπάνω, μπορούμε να πούμε πως ουν οι διαφορετικές εννοιολογήσεις του θανάτου στους Freud και Bloch δηλώνουν έναν διαφορετικό μηχανισμό της ανθρώπινης επιθυμίας, χαρακτηριστικό κάθε μίας από τις δύο θεωρίες. Ενώ στην ψυχανάλυση η επιθυμία υπόκειται σε ένα μηχανισμό ρύθμισης ή συντήρησης του υποκειμένου, η επιθυμία στο Μπλοχ έχει παραγωγική φύση. Στο Bloch συναντάμε την ορμή, την ουτοπική αυτή ορμή για ζωή. Ο θάνατος για τους ζωντανούς είναι ένα *Δε μπορώ άλλο*, ενώ η ίδια η ζωή είναι ο αγώνας της ουτοπικής ορμής καθώς και οι πιο δίκαιες, οι πιο ευτυχισμένες στιγμές που ιριδίζουν μέσα στην ανοιχτή ιστορία ως προμηνύματα ενός καλύτερου κόσμου. Ο Emmanuel Levinas σχολιάζει το θάνατο στο Μπλοχ:

*Για το Μπλοχ, η αγωνία του θανάτου εκπορεύεται από το γεγονός ότι πεθαίνει κανείς χωρίς να ολοκληρώσει το έργο του (oeuvre), την ύπαρξη του. Είναι ακριβώς εντός ενός ανολοκλήρωτου κόσμου που έχουμε την εντύπωση ότι δεν ολοκληρώνουμε το έργο μας. Ο Bloch δεν θέλει να αγνοήσει το σκοτεινό πυρήνα της υποκειμενικότητας στην ενικότητα της, στον οποίο η φύση αντιτίθεται.(...) Το έργο ενός ανθρώπου είναι ιστορικό αλλά δεν είναι ανάλογο της ουτοπίας. Υπάρχει μια αποτυχία σε κάθε ζωή, και η μελαγχολία αυτής της αποτυχίας είναι ο τρόπος να υπάρξει κανείς ως ανολοκλήρωτος. Αυτό είναι ένα είδος μελαγχολίας που δεν εκπορεύεται από την αγωνία. Αντιθέτως, η αγωνία του θανάτου θα ήταν ένας τρόπος αυτής της μελαγχολίας του ανεκπλήρωτου(η οποία δεν είναι μια πληγή στη φιλαυτία μας). Ο φόβος του θανάτου είναι ο φόβος να αφήσουμε ένα έργο ανολοκλήρωτο, και συνεπώς του να μην έχουμε ζήσει.*¹¹⁸

Όπως εύστοχα σημειώνει ο Levinas, ως ο φιλόσοφος της ευθύνης του Άλλου, για το Bloch ο θάνατος συλλαμβάνεται ως μελαγχολία για μια ζωή, η οποία καταξιώνεται στους συλλογικούς μας αγώνες, στην διαλεκτική άρση ατομικού και συλλογικού, στο αίσθημα της εμπιστοσύνης, της αγάπης και της αλληλεγγύης προς τις συντρόφισσες και τους συντρόφους που θα συνεχίσουν το πολύ προσωπικό αλλά όχι μόνο προσωπικό έργο μας. Η αναγνώριση της αγωνίας του προσωπικού θανάτου

¹¹⁷ Φυσικό Δίκαιο και Ανθρώπινη Αξιοπρέπεια, σελ 35

¹¹⁸ God, Death and Time, σελ 100

αναδεικνύει την φροντίδα του Bloch για την ιδιαιτερότητα, τη διατήρηση της ατομικότητας μέσα στην άρση της στο συλλογικό. Όπως όμως η πραγματική φύση του προβλήματος του θανάτου μένει να αποκαλυφθεί, έτσι και η ελεύθερη ατομικότητα είναι καθ' οδόν. Η ελπίδα, η αλληλεγγύη, η γενναιότητα, δεν είναι στο Bloch αρετές των σοφών ανδρών. Η κρισιμότερη ποιότητα του κόκκινου ήρωα είναι ο πόνος της εξαθλίωσης, πάντα δεμένος με την ελπίδα της υπέρβασης του. Στο άρθρο του *Persistent Utopia* ο Miguel Abensour, ανασκοπώντας της θεωρίες ουτοπίας, διαπιστώνει ότι υπάρχει μια *επιμένουσα ουτοπία*, η οποία αποκτά το σθένος της μέσα από την ίδια την εξάρθρωση της. Ο Abensour αποδίδει έτσι πολύ εύστοχα εκείνο το πνεύμα της ελπίδας που αποτελεί το σημάδι μπλοχιανού εγχειρήματος:

Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, τα στρατόπεδα εξόντωσης, το Ολοκάντωμα ως μοναδικό ιστορικό συμβάν, οι γενοκτονίες που το ακολούθησαν- δεν έβαλαν για πάντα ένα τέλος στην ουτοπία, στην επιμονή της στην ίδια την ιδέα της ουτοπίας; (...) Το εντελώς αντίθετο φαίνεται να έχει συμβεί. Αντί η καταστροφή να ακυρώσει την ιδέα της ουτοπίας, την επιμονή της, παραδόξως την αναζωογόνησε. Επειδή από την καταστροφή αναδύεται ένα νέο ουτοπικό μόρφωμα, το «ποτέ ξανά» το οποίο αμέσως εκφράζει, πέρα από την κοινοτοπία της συνταγής, την επιτακτικότητα της ουτοπίας, ως αν η καταστροφή να αποκάλυψε εξ αντιδιαστολής την αναγκαιότητα της ουτοπίας. Όμως ας προσέξουμε: δεν πρόκειται για μία θριαμβευτική επίμονη ουτοπία. Κάθε άλλο. Ο ιστορικός χρόνος δεν είναι ομοιογενές, κενό υλικό: φέρει για πάντα εγγεγραμμένες μέσα του, παρά τη λήθη, της πληγής του παρελθόντος, το ίχνος της ρήξης. Ωστε να αναγνωρίσουμε ότι αν υπάρχει μία χειραφετημένη κοινωνία – και πρέπει να υπάρχει – θα φέρει απαραίτητα τα σημάδια των βασάνων των περασμένων γενεών, το ίχνος των βασάνων των καταπιεσμένων, τσακισμένων των εξοντωμένων ζώων.¹¹⁹

Έτσι, το μόνο που «θεμελιώνει» τον άνθρωπο είναι για το Bloch η αξιοπρέπεια του. Ο ήρωας του Bloch είναι ο ατελής, σακατεμένος και επίμονος ταξικός ήρωας. Το βλέμμα του βρίσκεται πάντα στα όνειρα ενός κόσμου όπου οι άνθρωποι θα ζουν και θα πεθαίνουν πιο ανώδυνα, πιο ευχάριστα. Ταυτόχρονα, σημειώνεται εδώ κάτι κρίσιμο για τη μπλοχιανή οντολογία και ανθρωπολογία. Το κομμουνιστικό Totum δεν είναι ένας επίγειος παράδεισος όπου οι ματαιώσεις παύουν, είναι όμως ένας

¹¹⁹ Persistent Utopia, σελ 419

τόπος μια πιο ελεύθερης ζωής: «Οι άνθρωποι του μέλλοντος, για τους οποίους θυσιάζεται ο ήρωας θα έχουν μακράν ευκολότερους θανάτους»¹²⁰

Στο άρθρο του *Ανθρωπολογία, υλισμός και αξιολογία- Από το ορθοτενές στο ορθοπρεπές βάδισμα – παρατηρήσεις με βάση την ανθρωπολογία του Ερνστ Bloch ο Θανάσης Γκιούρας γράφει σχετικά :*

Η έννοια του μεταβολισμού του ανθρώπου με τη φύση, που αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο της εργασιακής θεωρίας του Μαρξ, τονίζεται και διευκρινίζεται στον Μπλοχ, στο πλαίσιο οικουμενικής αντιμετώπισης και πραγμάτευσης του κόσμου από το αναδυόμενο υποκείμενο. Δεν είναι συμπτωματικός ο ρόλος που διαδραματίζει στο μπλοχιανό λόγο το μαγείρεμα, ως μια άλλη μορφή εργασίας που ταυτόχρονα αποτελεί ανάλωση δυνάμεων και υπόσχετα απόλαυση. Η ίδια η σύλληψη της μεσολαβημένης, ελεύθερης απόλαυσης στον ιστορικό χρόνο συλλαμβάνεται μεταφορικά ως μαγείρεμα : « Δεν είμαστε εδώ για να τρώμε αλλά για να μαγειρεύουμε· θα φάμε αργότερα και τελικά » (Bloch 1969:103). Η πορεία αυτή του ανθρώπου ενσωματώνει στοιχεία της νιτσεικής αντίληψης (όπως εν γένει αναπαράγει σε διαλεκτικό – περιεχομενικό πλαίσιο κάποιες προσεγγίσεις υπαρξιακής υφής). Όσον αφορά την Κενότητα της επιτελούμενης ανθρωπογένεσης με την έννοια ότι η μοναδική προϋπόθεση κατά την απαρχή της πορείας είναι, όπως επισημάνθηκε, η έλλειψη και η ανάγκη. Εντούτοις, ο Μπλοχ δεν στρέφεται στην «υπεράνθρωπη» αναβίωση της ζωτικής δύναμης και ακόμη λιγότερο σε κάποιο μηδενιστικό σχετικισμό, αλλά ανασκευάζει ακριβώς την έλλειψη, την ανάγκη του ανθρώπου ως ανάγκη-προς- κάτι, ώστε η ίδια η αναφορά στην έλλειψη «έλκει» το περιεχόμενο, ως επιθυμία και ελπίδα, το οποίο δεν είναι άλλο από τη σταδιακή ανάδειξη (και πλήρωση) των δυνατοτήτων της υπόστασης (...) ¹²¹

Από το υποκείμενο της ελπίδας και της αξιοπρέπειας σμιλεύεται μια κριτική , ανοιχτή ανθρωπολογία στην οποία χωνεύονται οι καλύτερες προθέσεις στην ανθρώπινη ιστορία. Η ίδια η ιστορία αποτελεί τη διαρκή προσπάθεια της ουτοπικής λειτουργίας να πραγματοποιήσει τα περιεχόμενα της ουτοπικής επιθυμίας, περιεχόμενα με υλικές υφές. Στη διάρκεια της ιστορίας παράγεται εκείνη η ανοιχτή αξιολογία του Bloch. Για τον Bloch το ορθοπρεπές βάδισμα είναι η ανακάλυψη του εαυτού μέσα από την προσπάθεια άρσης της υποτίμησης. Ο Bloch παίρνει από τους ναζί την έννοια της

¹²⁰The Principle of Hope Vol 3, σελ 1174

¹²¹Ανθρωπολογία, υλισμός και αξιολογία - Από το ορθοτενές στο ορθοπρεπές βάδισμα – παρατηρήσεις με βάση την ανθρωπολογία του Ερνστ Μπλοχ , σελ. 124

πατρίδας και τη ριζοσπαστικοποιεί με τη μεσσιανική υφή της γης που ακόμα δεν έχει βρεθεί, της γης όπου ο άνθρωπος θα νιώθει όπως στο σπίτι του γιατί θα έχει έρθει στον εαυτό του :

Όμως η ρίζα της ιστορίας είναι ο εργαζόμενος, δημιουργικός άνθρωπος που αναμορφώνει και αναζωογονεί κάτι τι δεδομένο. Μόλις συλλάβει τον εαυτό του και εγκαταστήσει αυτό που είναι, χωρίς σφετερισμό και αλλοτρίωση, στην πραγματική δημοκρατία εκεί αναδύεται στον κόσμο κάτι το οποίο αστράφτει στην παιδικότητα όλων και στο οποίο κανένας ποτέ δεν έχει βρεθεί : η πατρίδα .¹²²

Έτσι κάθε φορά οι μορφές που δίνει η ουτοπική λειτουργία στο αξιόπρακτο συγκεκριμενοποιούνται στη διάρκεια της ιστορίας. Αν ο Marx έγραψε πως ο αναδιπλασιασμός του υποκειμένου σε άνθρωπο και πολίτη αποτελεί την «τελευταία μορφή της ανθρώπινης χειραφέτησης εντός της μέχρι σήμερα οργάνωσης του κόσμου », τότε για τον Bloch, ο κόκκινος ήρωας αποτελεί έναν αναβαθμό του χειραφετικού υποκειμένου. Έτσι κατανοούμε την πολιτική υπεράσπιση του Bloch προς κρίσιμες στιγμές των σύγχρονών του κόκκινων ηρώων:

Στη σημερινή κατάσταση θα έπρεπε να είναι προφανές ότι δηλώσεις ενάντια στους μπολσεβίκους εξυπηρετούν μόνο τον ίδιο το διάβολο. Αντίθετα με ό,τι μπορούσαν ακόμα να πιστεύουν ο Klopstock και ο Schiller, η απαθής υπερβολική κριτική προς την πατρίδα της επανάστασης δε θα επωφελήσει το ιδανικό της επανάστασης. Το ιδανικό μπορεί να προωθηθεί μόνο από ένα λαϊκό μέτωπο. Και ένα λαϊκό μέτωπο δεν απαιτεί την φανατική και απόλυτη δέσμευση στην Ρωσία, αλλά μάλλον την μετριοπαθέστατη, και θα σκεφτόταν κάποιος την εντελώς αποδεκτή συνειδητοποίηση : καμία αντιφασιστική πάλη και νίκη χωρίς τη Ρωσία.¹²³

Ο Bloch υποστήριξε ακόμα σε όλο του το έργο την αξίωση της Luxemburg πως δεν υπάρχει «καμιά δημοκρατία χωρίς σοσιαλισμό, κανένας σοσιαλισμός χωρίς δημοκρατία, αυτή είναι η διατύπωση που αποφασίζει για το μέλλον»¹²⁴ Ο κόκκινος ήρωας του Μπλοχ δεν αποτελεί την πολιτική νομιμοποίηση του σταλινισμού, αντίθετα όπως αναφέρθηκε ήδη, το καθ' οδόν της ορθοπρέπειας, εφ' όσον δε σταματά σαρώνει τις ουτοπικές ποιότητες των υποκειμένων που ιστορικά φέρουν το

122 The Principle of Hope Vol 3, σελ1376

¹²³ Από το Politische Medungen και το Vom Hasard zur Katastrophe, όπως παρατίθεται στο Ernst Bloch – Philosoph of the October Revolution, σελ 5

¹²⁴ Φυσικό δίκαιο και ανθρώπινη αξιοπρέπεια, σελ 298

πρόταγμα της χειραφέτησης. Το έργο του Μπλοχ δηλώνει ακριβώς πως ο άνθρωπος της αξιοπρέπειας δεν έχει γίνει ακόμα ο ελεύθερος άνθρωπος. Ο επιτακτικός τόνος της αξιολογίας του Μπλοχ δηλώνει ακριβώς τη συνεχή αναδιαμόρφωση του χειραφετικού υποκειμένου. Ταυτόχρονα εμπνέει όλες τις ουτοπικές ποιότητες που στρεβλωμένες ή κρυφές υπάρχουν στα υποκείμενα του παρόντος. Ο λόγος του Μπλοχ δοκιμάζει να είναι η φωνή της ουτοπικής λειτουργίας. Η κρίσιμη προβληματική περί χειραφετικής πρακτικής θα αποτελεί έτσι το πιο επιτακτικό ζήτημα μέχρι την ίδια την άρση όλων των γνωστών μας εμποδίων και την πραγματοποίηση του ανθρώπου.

Επίλογος: ιχνηλατώντας μια γενναία ευαλωτότητα

Στην παρούσα εργασία, επιχειρήσαμε να συνδέσουμε κριτικά δύο τύπους υποκειμενικότητας. Ο Bloch και ο Freud αναφέρονται (ο πρώτος συνειδητά και ο δεύτερος μέσα από ιδεολογικές ανασχές) σε μια κοινή ιστορική μορφή, αυτή της ταξικής αστικής κοινωνίας. Ο Freud εργάζεται συλλέγοντας βιώματα των υποκειμένων που ανήκουν κυρίως στην αστική τάξη, ενώ ο Bloch έχει ως υποκείμενο του το προλεταριάτο. Υπό μια μαρξική και μπλοχιανή σκοπιά η πρώτη αίρεται μέσα στην απελευθέρωση του δεύτερου. Από αυτή την άρση, όχι μόνο της ψυχανάλυσης αλλά και όλων των ανθρώπινων επιτευγμάτων θα παραχθεί το χειραφετημένο υποκείμενο, εκείνη η ανθρωπότητα που έχει έρθει στον «τόπο» της,

τον τόπο της απελευθερωμένης δυνατότητας. Θα πληρωθεί κατά το Bloch η ελπίδα της υποτιμημένης ανθρωπότητας για ένα βασίλειο όπου οι άνθρωποι θα ζουν και θα πεθαίνουν ευκολότερα, πιο ελεύθεροι, πιο ευτυχείς.

Μέσα από την ψυχαναλυτική κλινική μελέτη, ανακύπτει η ίδια εκείνη ελπίδα όπως εκφράζεται από το αστικό υποκείμενο. Η ψυχαναλυτική μέθοδος, ως περιγραφή του νοσηρού, κρύβει μέσα της την αξιολογία. Ο Freud, παρομοιάζει, χαρακτηριστικά τη μέθοδο του με ένα σπασμένο κρύσταλλο. Όπως, μέσα από τις ρωγμές ενός κρυστάλλου μπορούμε να δούμε την εσωτερική του δομή, έτσι και *το παθολογικό μας διδάσκει πώς συγκροτείται το φυσιολογικό*.¹²⁵ Βέβαια μια έννοια του φυσιολογικού δεν μπορεί, για το Freud να εντοπιστεί στην εμπειρία. Έτσι ο μόνος ορισμός που μένει να εξαχθεί για το φυσιολογικό είναι αξιολογικός. Ο Freud ψάχνει κάτι πέρα από το εμπειρικά δεδομένο. Είναι βέβαιο πως ο Freud διατυπώνει ευχές για την ανθρωπότητα. Κλείνοντας το κείμενό του *Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, ο Freud γράφει:

*Οι άνθρωποι έχουν υποτάξει τις φυσικές δυνάμεις σε τέτοιο βαθμό, ώστε με τη βοήθειά τους θα τους είναι εύκολο να αλληλοεξοντωθούν μέχρις εσχάτου. Αυτό το γνωρίζουν και ως εκ τούτου εισπράττουν σήμερα μια γερή δόση από ανησυχία, από δυστυχία, από άγχος. Και τώρα πρέπει να περιμένουμε την ετέρα των δύο « ουράνιων δυνάμεων», των αιώνιο Έρωτα, να κάνει μια προσπάθεια να τα βγάλει πέρα στον αγώνα με τον άλλον, εξίσου αθάνατο, αντίπαλό της. Αλλά ποιος μπορεί να προβλέψει την επιτυχία και την έκβαση;*¹²⁶

Η ευχή του Freud για έναν κόσμο όπου ο Έρωτας θα κυριεύσει, σημαίνει την ελπίδα για έναν κόσμο όπου οι άνθρωποι θα συναντηθούν ειλικρινά, σε δεσμούς αγάπης. Αυτή υποστηρίζουμε πως είναι η ουτοπική δύναμη της ψυχανάλυσης, η ουτοπική δύναμη των υποκειμένων που καταφθάνουν στην ανάλυση με τις ματαιωμένες τους προσπάθειες να αγαπήσουν και να αγαπηθούν χωρίς να διαλυθούν, οργανικά, ενορμητικά, ηθικά. Σαφώς μια τέτοια ελπίδα διαγιγνώσκεται μέσα από μια θάλασσα απελπισίας στην οποία βυθίζεται ο Freud μαζί με την εποχή και την τάξη του. Ο Αντόρνο μοιάζει να έχει συλλάβει τη δύναμη του ραγισμένου φροϋδικού κρυστάλλου

¹²⁵Όπως παρατίθεται στο Τρεις μελέτες για τη σεξουαλική θεωρία, σελ 17

¹²⁶Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό, σελ 124

με έναν τέτοιο τρόπο. Στο άρθρο του *Social Science and Sociological Tendencies in Psychoanalysis* αναφέρει:

Υποπεύομαι ότι η περιφρόνηση του Freud για τους ανθρώπους δεν είναι παρά η έκφραση μιας τέτοιας απελπισμένης ελπίδας, η οποία μπορεί να είναι και η μόνη έκφραση ελπίδας που μας επιτρέπεται ακόμη.¹²⁷

Ο Bloch θα σημειώνει εδώ πως εκείνο που λείπει στο Freud είναι η κατάφαση της αξιολογίας, η κατάφαση της επιθυμίας για έναν άλλο κόσμο, καθώς και η γνώση των αντικειμενικών όρων αυτής της μετάβασης. Η ασυνείδητη επιθυμία που ξεστομίζει ο αναλυόμενος άνθρωπος είναι, όταν διανυσθεί κριτικά από την αρχή της πραγματικότητας, μια αξιολογία, μια θέση για το πώς θέλει να ζήσει. Ο Bloch αναδεικνύει ακριβώς την ανάγκη να ορθώνεται απερίφραστα και θαρραλέα η κριτικά διανυσμένη επιθυμία. Καλεί τους απελπισμένους να γιορτάσουν τις ελπίδες τους και μάλιστα να διακινδυνεύσουν κριτικά και με σύνεση την ομοιοστασία τους στο όνομα μιας καλύτερης ζωής. Συνεπώς η φρουδική ψυχανάλυση μπορεί να διαβαστεί ως μέρος της ουτοπικής παράδοσης. Το ουτοπικό πλεόνασμα που αναδύεται στην κλινική πρακτική ως προσπάθεια του υποκειμένου να απεγκλωβιστεί από τη δυσφορία και να βελτιώσει τη ζωή του, να αγαπήσει και να αγαπηθεί, δεν μπορεί, εντούτοις, να πραγματοποιηθεί χωρίς μια πολιτική αξιολογική σκοπιά. Το υποκείμενο του Bloch μοιάζει έτσι το μόνο που μπορεί να αναλάβει τον ψυχικά κατακερματισμένο άνθρωπο. Ο άνθρωπος του Bloch είναι υλικά και ψυχικά τσακισμένος, λειψός και για το λόγο αυτό επιμένει να διεκδικεί. Ο Maynard Solomon σημειώνει:

Η φιλοσοφία της ελπίδας κρύβει μέσα της την αγωνία και τη δυσφορία από τις οποίες προκύπτει. Αναρωτιέται κανείς αν ο Bloch δεν είχε καταπιαστεί με τα τραγικά στοιχεία της διαλεκτικής μέσα του (...). Απελπισία- Χίτλερ, Άουσβιτς, εκκαθαρίσεις στο Γκέτσοφ, Χιροσίμα, Βιετνάμ, Ινδονησία, Άττικα- όλα αυτά είναι η ρίζα· η ελπίδα είναι το κλαδί και η αναζήτηση.¹²⁸

¹²⁷Όπως παρατίθεται από το Martin Jay στο *Η Διαλεκτική Φαντασία*, σελ 105

¹²⁸Μαρξ και Μπλοχ: στοχασμοί πάνω στην ουτοπία και την τέχνη, σελ 41

Όσον αφορά ειδικότερα τις δύο δομές συνείδησης με τις οποίες επιχειρήσαμε να καταπιαστούμε σε αυτή την εργασία, τελικά αναρωτιόμαστε: τι σημαίνει άραγε για τις προηγούμενες θεωρίες συνείδησης, και ειδικότερα την ψυχανάλυση, η έννοια του Μη-Εισέτι-Συνειδητού; Σημαίνει μια εκτόπιση της ασυνειδήτης δομής; Όπως επιχειρήσαμε να δείξουμε, η μπλοχιανή μεταψυχολογία δεν εκτοπίζει το ασυνείδητο, μα το παρουσιάζει σαν μια δομή η οποία κατάγεται στις ορισμένες πολιτισμικές και ιστορικές διαδικασίες τις οποίες ύφανε και περπάτησε η ανθρωπότητα. Ως εκ τούτου, το ασυνείδητο εμφανίζεται ως δείκτης των παθών που η ανθρωπότητα διατηρεί ακατέργαστα, όπως ο φθόνος, ο φόβος, η σφοδρότητα της ερωτικής επιθυμίας. Έτσι ο Bloch καταφάσκει το ασυνείδητο προϋποθέτοντας όμως κρίσιμους όρους, οι οποίοι ανακαθορίζουν την ίδια τη δομική σημασία της έννοιας του ασυνειδήτου. Αυτός ο ανακαθορισμός προϋποθέτει να προβληματοποιήσουμε, όμως και την έννοια της συνείδησης: για μια θεωρία του ασυνειδήτου, προϋποτίθεται ιστορικά και λογικά η ανάδυση και η ανάπτυξη μιας έννοιας συνειδητού. Για το Freud η έννοια του συνειδητού είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Είναι απλώς το σύστημα της αντίληψης και της εποπτείας, η οποία τροφοδοτεί το Εγώ ως αρχή της πραγματικότητας και θέτει έτσι τους περιορισμούς και της δυνατότητας τις επιθυμίας του υποκειμένου. Μια τέτοια πρόσληψη της συνείδησης συγκαταλέγεται σε εκείνη την οντολογική και φιλοσοφική παράδοση της δεδομενικότητας στην οποία ο Bloch αντιτίθεται. Για τον Bloch η συνείδηση είναι πάντα και *ουτοπική συνείδηση*: αυτός είναι και ο τίτλος του κεφαλαίου στο οποίο ο Bloch αναπτύσσει τη μεταψυχολογία του. Όπως το Μη-Εισέτι-Είναι ανακαθορίζει τις ευχές του ανεκπλήρωτου παρελθόντος έτσι και η συνείδηση, γίνεται στο Bloch η Μη-Ακόμα-Συνείδηση. Τα περιεχόμενα του ασυνειδήτου γίνονται έτσι οι μορφές τις επιθυμίας που σμιλεύονται από τα περιεχόμενα του αστικού κόσμου, των ανασχέσεων του και του ουτοπικού του πλεονάσματος: από εδώ προκύπτει και το όνειρο της ατομικής αυτονομίας και η ελπίδα να μάθουμε να αγαπάμε ελεύθερα, αυθεντικά. Όσον αφορά την ίδια την έννοια του ασυνειδήτου, ο Bloch βρίσκει εδώ ένα ριζικό σημείο για τη δική του θεωρία. Βρίσκει την επιθυμία, την ευχή, ως μια έννοια για αυτό που υπερχειλίζει της συνείδησης και σαγηνεύει τη γλώσσα. Το ασυνείδητο ραγίζει έτσι τη δεδομενικότητα. Από αξιολογική σκοπιά και σε εννοιολογικό επίπεδο, η δημιουργική δύναμη της ασυνειδήτης επιθυμίας περιορίζεται, επειδή τα περιεχόμενα του ασυνειδήτου ανάγονται στη μνήμη. Ωστόσο σε επίπεδο ιστορικής διαδικασίας μόνο με την αναγνώριση της απωθημένης μνήμης μπορεί πράγματι να χαρτογραφηθεί η

υποκειμενικότητα. Μέσα στο *κελάρι* του ασυνειδήτου ιριδίζουν ψήγματα μιας επιθυμίας για αγάπη και ελευθερία που μέλλει να αναμορφωθεί. Υπό το πρίσμα της ουτοπικής οντολογίας του Bloch το ασυνείδητο εμφανίζεται συνεπώς ως μια ιστορικά ,οικονομικά και κοινωνικά δεσμευμένη μορφή του Μη-εισέτι-Συνειδητού. Η ουτοπική επιθυμία αναλαμβάνει την ασυνείδητη επιθυμία και την αίρει διαλεκτικά, από διαγνωσμένη ματαίωση, από ελλειμματική και κτητική αγάπη σε υλιστικά διαλεκτικά κατανοημένη ελπίδα. Η ομιχλώδης αξιολογία του Freud εμπλουτίζεται και αναδεικνύεται στην αστραφτερή και ρόδινη μπλοχιανή ορθοπρέπεια, αφού η πρώτη αποτελεί την σκοτεινή ανατομία της φύσης της επιθυμίας, ενώ στη δεύτερη εμφανίζεται η αξιολογία της επιθυμίας ή θα λέγαμε, η αξιολογία ως επιθυμία. Όπως διαπιστώνει ο Θανάσης Γκιούρας για τη μπλοχιανή αξιολογία :

Η διαμόρφωση του ελεύθερου υποκειμένου εκδηλώνεται εν προκειμένω ως μια πορεία εντός του κόσμου, αναπτύσσοντας περιεχόμενα που υπερβαίνουν την εμπειρική πραγματικότητα: «Συνεπώς , ο ανθρωπισμός ενηλικιώθηκε στην ουτοπία, η δε φιλοσοφία δικαίως είναι θεωρησιακή , καθώς οι πράξεις, οι μαρτυρίες , τα προβλήματα, οι απαιτήσεις του Μη – Εισέτι – Είναι αποτελούν το κεντρικό σημείο της εργασία της που δεν είναι πουθενά αποκλειστικά εμπειρικό.»¹²⁹

Η κρίσιμη εμπειρία στο Bloch είναι εκείνη της υλικής στέρησης. Η πείνα δεν χωράει ματαιώσεις. Και αυτό διόλου δεν υποβαθμίζει τα συναισθήματα που βασανίζουν το υλικά διασφαλισμένο υποκείμενο. Αντιθέτως τα ανακαθορίζει. Και αυτό γιατί η ανάδειξη της πείνας στο Bloch δεν προτείνει λιτότητα των επιθυμιών. Ο Bloch σημειώνει πως «Η έλξη προς αυτό που μας λείπει δεν σταματά ποτέ. Η έλλειψη όσων ονειρευόμαστε δεν πονάει λιγότερο, μα περισσότερο. Έτσι μας προστατεύει από το να συνηθίσουμε την στέρηση. Ό,τι μας πονάει, μας καταπιέζει, μας αποδυναμώνει πρέπει να αρθεί.»¹³⁰ Η πείνα κάνει τους ανθρώπους να ζητούν περισσότερα και όχι να συμβιβάζονται. Είναι σημαντικό να τονίσουμε ξανά ότι ο αξιοπρεπής άνθρωπος του Bloch αναδεικνύεται ως υποκείμενο πόνου, υποκείμενο ευάλωτο, υποκείμενο στέρησης. Το ίδιο ισχύει σε ένα άλλο επίπεδο και για το υποκείμενο της

¹²⁹ Φυσικό Δίκαιο και ανθρώπινη αξιοπρέπεια, σελ 34

¹³⁰ The Principle of Hope vol. 2, σελ 451

ψυχανάλυσης: κι εκείνο φτάνει στο συναισθηματικό του πόνο και ψάχνει να τον διαχειριστεί. Η διαχείριση θα πάψει να είναι μονόδρομος για το ψυχαναλυτικό υποκείμενο, όταν τα όνειρα για ευτυχισμένη ζωή βρούνε το υλικό τους στην ιστορία και την κοινότητα. Αυτή η αδυναμία της ψυχανάλυσης δεν θα έπρεπε να μας κάνει να ξεχνάμε πως η ίδια η αυτογνωσία της ατομικότητας και η αναγνώριση του πόνου που η ανάλυση επιχειρεί, αποτελούν συχνά την προϋπόθεση για να αρθρωθεί θαρραλέα ένα αίτημα απελευθέρωσης, με εκείνο το ιδιαίτερο και αναφαίρετο σθένος της προσωπικής επιθυμίας. Μπορούμε να πούμε έτσι ότι το υποκείμενο του πόνου και της στέρησης είναι το αυθεντικό υποκείμενο της κριτικής. Τα υποκείμενα των κοινωνικών και πολιτικών αγώνων τα οποία αναδεικνύει ο Bloch, συμπυκνώνουν τα αιτήματα τόσο του ψυχαναλυτικού όσο και του προλεταριακού πόνου. Είναι απαιτητικό να φανταστούμε ένα πολιτικό υποκείμενο που προτάσσει την ευαλωτότητα του χωρίς να διεξάγει διεκδικήσεις με ηττοπάθεια, όπως είναι και δύσκολο να φανταστούμε ένα δυναμικό πολιτικό υποκείμενο που μιλάει για τα τραύματά του. Ωστόσο η δύσκολη σύνθεση της αποφασισμένης ελπίδας που διαθλάται μέσα από τον πόνο μοιάζει ο μόνος ειλικρινής δρόμος. Μόνο όταν η ελπίδα αναβλύζει από την ευαλωτότητα και την ανασφάλεια είναι πραγματικά κριτική.

Εντούτοις αναρωτιόμαστε, πως μεταχειρίζεται το υποκείμενο του Bloch την ευαλωτότητα του πέρα από την ανάδειξή της; Είναι σαφές πως ο Bloch έχει ένα ολιστικό αίτημα για μια άλλη οργάνωση του κόσμου. Η αξιολογία της μαχητικής ελπίδας μας υπενθυμίζει συνεχώς πως η υποτιμημένη ανθρωπότητα έχει χάσει πολλές μάχες αλλά όχι τον πόλεμο. Ο άνθρωπος του Bloch ματαιώνεται, κουράζεται, έρχεται σε αμηχανία, μα δεν θα τα παρατήσει μέχρι το κομμουνιστικό Totum. Αυτή η καλύτερη ζωή δεν είναι ένας επίγειος παράδεισος, αφού οι άνθρωποι θα συνεχίσουν να αναμετριούνται με το θάνατο. Ωστόσο η άνιση αυτή αναμέτρηση θα εκτυλίσσεται υπό το φως που θα ρίξει σε αυτά ο πραγματοποιημένος τους πλέον εαυτός. Κρίσιμη είναι εδώ και η επιθυμία για μια άλλη ελευθερία. Κατά το Marx η άρση της αλλωτρίωσης θα σημάνει την μετατροπή του βιώματος της ελευθερίας του ανθρώπου. Ο άνθρωπος δεν θα είναι ελεύθερος από μα ελεύθερος προς τον εαυτό του και τους άλλους. Στα χνάρια αυτής της διατύπωσης περί μιας πραγματικής και πραγματοποιημένης κοινωνικότητας ο Bloch κάνει λόγο για την αταξική κοινωνία ως την τρίτη στιγμή στην διαλεκτική ατομικού-συλλογικού, δηλαδή ως άρση του χωρισμού τους σε μια νέα μορφή υποκειμενικότητας. Οφείλουμε εδώ να θέσουμε το

εξής πρόβλημα: Μπορούμε να εντοπίσουμε στη μεταψυχολογία που προτείνει ο Bloch τους όρους αυτής της άλλης υποκειμενικότητας; Μπορούμε να δούμε βεβαίως του όρους μια υποκειμενοποίησης του ανθρώπου η οποία υπερβαίνει τα όρια του αντικειμενοποιημένου, μηχανιστικού υποκειμένου που συμμορφώνεται με την εκμετάλλευση και την εξόντωση που του επιφυλλάσει η κεφαλαιοκρατική παραγωγή. Βρίσκουμε ακόμα το έτοιμα για μια συντροφική ζωή, όπως αυτή οργανώνεται από τις επιταγές του χειραφετικού αγώνα. Αναρωτιόμαστε ωστόσο, κατά πόσο η δομή της επιθυμίας που προκρίνει ο Bloch, επιτρέπει την υποκειμενοποίηση του άλλου ανθρώπου. Όπως είδαμε η επιθυμία έχει για το Bloch τη δομή της πείνας. Πώς λοιπόν πραγματοποιείται εδώ ένας διυποκειμενικός δεσμός υπό τη δομή της πείνας; Ο χώρος του άλλου ως απροσδιοριστία, ως ετερότητα δεν θεματοποιείται από το Bloch. Η αναγνώριση του άλλου ως απροσδιοριστία είναι βεβαίως ένα ζήτημα που άπτεται του προβλήματος της ελευθερίας. Το ψυχαναλυτικό υποκείμενο φαίνεται να αποδίδει σε κάποιο βαθμό το πρόβλημα του άλλου ως απροσδιοριστία. Στην ψυχανάλυση ο άλλος άνθρωπος είναι μεν ένα αντικείμενο προς κατάκτηση, όμως είναι ένα αντικείμενο που ανθίσταται, αρνείται να το καταναλώσουμε και προσανατολίζει την αγάπη του σε διάφορους στόχους. Είναι σαφές πως ούτε το ψυχαναλυτικό υποκείμενο μας δίνει μια απάντηση της τάξεως της ηθικής, δηλαδή μια απάντηση στο ερώτημα: *Πώς να ζήσω με την ετερότητα;*, όμως αγγίζει την ένταση, πολλώ μάλλον δυσφορική ένταση που δημιουργεί στο υποκείμενο η ιδέα ότι το αντικείμενο του είναι επίσης ένα υποκείμενο. Αυτή η ένταση βρίσκεται στη ρίζα της ουτοπικής ενόρμησης της ψυχανάλυσης, του αιτήματος της αυθεντικής αγάπης. Ίσως ο Bloch να απαντούσε πως το πρόβλημα της ετερότητας ανοίκει στο κομμουνιστικό Totum. Ίσως μόνο οι πραγματοποιημένοι άνθρωποι να μπορούν να μεταχειριστούν αποτελεσματικά αυτό το πρόβλημα. Ίσως πάλι μόνο ως ανεπαρκείς και ανολοκλήρωτες μπροστά σε αυτό το πρόβλημα, αλλά επιτακτικά επίμονες να μπορέσουμε να αναδυθούμε κάποτε ιστορικά σε ένα κόσμο των πραγματοποιημένων ανθρώπων.

Σήμερα νέες υποκειμενικότητες έχουν αναδυθεί και ενδυναμωθεί οι οποίες προσθέτουν στην ταξική καταπίεση κρίσιμα περιεχόμενα όπως αυτά των διεκδικήσεων του φύλου και της σεξουαλικότητας, της μετανάστευσης, της οικολογίας, της ψυχικής υγείας. Η κομβική παρακαταθήκη του Μπλοχ για τα σημερινά υποκείμενα της χειραφέτησης είναι ακριβώς η δημιουργική τους δύναμη στη σύνδεση τους με προηγούμενες μορφές της χειραφέτησης. Αντίστοιχα, όπου υπάρχει το αίτημα της αξιοπρέπειας υπάρχει η ανάγκη να διαυγάσουμε και να εμπλουτίσουμε κριτικά και διαλεκτικά την χειραφετική επιθυμία. Η ετοιμότητα να αφουγκραζόμαστε κριτικά τις νέες μορφές της χειραφέτησης καταφάσκει την μπλοχιανή αξιογένεση ως ενεργό διαλεκτική διαδικασία.

(...) η ελπίδα είναι το αντίθετο της ασφάλειας. Είναι το αντίθετο της αφελούς αισιοδοξίας. Η κατηγορία του κινδύνου ενυπάρχει μέσα της. Αυτή η ελπίδα δεν είναι βεβαιότητα....(...) Αν δεν μπορούσε να είναι απογοητευτική, δεν θα ήταν ελπίδα. Η απογοήτευση είναι μέρος της. Αλλιώς θα μπορούσε να ριχθεί μέσα σε μια εικόνα. Θα άφηνε τον εαυτό της να γίνει αντικείμενο πραγμάτευσης. Θα συνθηκολογούσε και θα έλεγε: αυτό είναι που ήλπισα. Έτσι, η ελπίδα είναι κατάρτι, ακόμα και μέσα στην παρακμή, με την έννοια ότι δε δέχεται την παρακμή, ακόμα και όταν αυτή η παρακμή είναι ισχυρή. Η ελπίδα δεν είναι βεβαιότητα. Η ελπίδα κυκλώνεται από κινδύνους, και είναι η συνείδηση του κινδύνου και συγχρόνως, η αποφασιστική άρνηση αυτού που συνεχώς είναι αντίθετο, του πιθανού αντικειμένου το οποίο ελπίζουμε.

Η πιθανότητα δεν είναι πατριωτικές ζητωκραυγές. Το αντίθετο βρίσκεται επίσης μέσα στο πιθανό. Το στοιχείο που αποτελεί εμπόδιο βρίσκεται επίσης μέσα στο πιθανό. Η παρακώλυση υπονοείται μέσα την ελπίδα παράλληλα με την ικανότητα της επιτυχίας. Όμως χρησιμοποιώ τη λέξη «διαδικασία» η οποία έχει πολλές σημασίες – στην χημεία, στην ιατρική, στη νομική και στη θρησκεία. Δεν θα υπήρχε καμία διαδικασία αν δεν υπήρχε κάτι που δε θα έπρεπε να είναι έτσι. Συμπερασματικά, θα ήθελα να αναφέρω μια παραδόξως πολύ απλή φράση του Οσκαρ Ουάιλντ: « Έναν χάρτη του κόσμου, που δεν περιλαμβάνει την Ουτοπία, δεν αξίζει καν τον κόπο να τον κοιτάξεις »¹³¹

¹³¹Κάτι λείπει – Μια συζήτηση για τις αντιφάσεις της ουτοπικής επιθυμίας, σελ 31

Βιβλιογραφία

πρωτογενής

1. Bloch. E., (2015) , *Φυσικό Δίκαιο και ανθρώπινη αξιοπρέπεια* (Μτφ. Γκιούρας Θ.) (Επί. Αγγελίδης Μ., Γκιούρας Θ.), Αθήνα : Εκδόσεις ΚΨΜ
2. Bloch. E., « *Ιχνη* » (Μτφ. Γκιούρας Θ.) *Ουτοπία* ,(59), 27 – 34, (2004)
3. Bloch. E., (2007), *Ουτοπία και Επανάσταση* (Μτφ. Ροζάνης Στ.), Αθήνα: Έρασμος
4. Bloch. E., Adorno. Th .W., (2000) , *Κάτι Λείπει: Μια συζήτηση για τις αντιφάσεις της ουτοπικής επιθυμίας* (Μτφ. Ροζάνης Στ.), Αθήνα: Έρασμος

5. Bloch. E., (2000), *The Spirit of Utopia* (Μτφ. Nassar. A.) California :Standford
6. Bloch. E., (1996) *The Principle of Hope* (Τόμος 1, Μτφ. Plaice N., Plaice S. and Knight P.), Massachussets: The MIT Press Cambrige
7. Bloch., Ritter. M., « Dialectics and Hope», *New German Critique*, No. 9 (Autumn, 1976), pp. 3-10
8. Bloch. E., Ritter M., «Non- Synchronism and the obligation to its dialectics» , *New German Critique*,No. 11, (Spring ,1977), pp. 22-38
9. Freud. S., (1998),*Επίκαιρες παρατηρήσεις για τον πόλεμο και τον θάνατο*, (Μτφ. Αναγνώστου. Λ.) ,Αθήνα :Επίκουρος
10. Freud. S.,(2013),*Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό*, (Μτφ. Πατσόγιαννης. Β.),Πλέθρον: Αθήνα
11. Freud. S.,(1995),*Η Ερμηνευτική των ονείρων*,(Μτφ. Αναγνώστου. Λ.) ,Αθήνα :Επίκουρος
12. Freud. S.,(1979),*Μελέτες για την ψυχανάλυση*,(Μτφ. Τσαμπουράκης Γ.) ,Αθήνα: Επίκουρος
13. Freud.S., (2005)*Μεταψυχολογικά κείμενα του 1915*, (Μτφ. Αναγνώστου Λ.) Αθήνα: Επίκουρος
14. Freud. S.,(2014), *Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης* , (Μτφ. Πατσόγιαννης. Β.),Πλέθρον: Αθήνα
15. Freud. S.,(1991), *Ναρκισσισμός, Φετιχισμός, Μαζοχισμός*, (Μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου), Επίκουρος : Αθήνα
16. Freud.S.,(1949), *Τοτέμ και Ταμπού: Μια ψυχαναλυτική ερμηνεία της κοινωνικής ζωής των πρωτόγονων λαών*,(Μτφ. Μεραναίου. Κ.,Ζωγράφου Μ.),Αθήνα:Τσόγκα –Φωτοπούλου
17. Freud.S.,(2008) *Περατή και μη Περατή Ανάλυση*, (Μτφ. Γιώργος Σαγκριώτης), Αθήνα :Πλέθρον

Δευτερογενής

18. Αγγελίδης. Μ.,(2018, 11 29). *Σύγχρονα θέματα*. Ανάκτηση από <http://www.synchronathemata.gr>:
<http://www.synchronathemata.gr/ernst-mploch-fysiko-dikaio-kai-anthropini-axioprepeia/>

19. Γκιούρας. Θ., «Ανθρωπολογία, υλισμός και αξιολογία: από το ορθοτενές στο ορθοπρεπές βάδισμα -παρατηρήσεις με βάση την ανθρωπολογία του Ερνστ Bloch », *Ουτοπία* (59), 83-130. (2004)
20. Μάρας, Κ. «Η οντολογική αριστερά: η ουτοπική ύλη του Ερνστ Bloch.» *Ουτοπία*,(59) σσ. 137-144. (2004)
21. Μιχαήλ. Σ., «Η ουτοπία ως λογική», *Ουτοπία* (25), 119 – 128. (1997)
22. Παπαθεωδόρου Π., ΛίποβατςΘ.Μπατσίλας Κ., Ιακώβου Β.,Παπαχριστόπουλος Ν.,Στασινόπουλος Ν.,(2007), *Το νεωτερικό υποκείμενο εμπρός στο αίτημα του άλλου*, Αθήνα: Νήσος
23. Τζάκομπι. Ρ., (2007), *Κοινωνική Αμνησία –Κριτική της Κομφορμιστικής Ψυχολογίας από τον Άντλερ στον Λαίγκκ*, (Μτφ. Σιούνας. Γ.), Αθήνα: ύψιλον
24. Τζέιμσον. Φ.,(2008), *Οι αρχαιολογίες του μέλλοντος, η επιθυμία που λέγεται ουτοπία*,(Μτφ. Μαυρωνάς. Μ),Αθήνα: Τόπος
25. Τσερνισέφκι. Ν.,(2013), *Τι να κάνουμε;*, (Μτφ. Μπακοπούλου. Ε.), Αθήνα, Τόπος
26. Ψυχοπαίδης. Κ. (1999), *Κανόνες και Αντινομίες στην Πολιτική*, Αθήνα: Πόλις
27. Abensour. M., « Persistent Utopia », *Constellations* (15), 406-421. (2008)
28. Finzi. S.,(2006),*Η ιστορία της ψυχανάλυσης*, (Μτφ. Εγγλέζου Χ.),Αθήνα: Νοόγραμμα
29. Jay. M.,(2009), *Η Διαλεκτική Φαντασία*, (Μτφ. Τερζάκης Φ.), Αθήνα: Αλεξάνδρια
30. Keller. D., (2019) *,Ερνστ Bloch, Ουτοπία και Κριτική της Ιδεολογίας* (Μτφ., Λυκιαρδόπουλος Γ., Ροζάνης Σ.), Αθήνα : Ερασμος
31. Laplanche. J., Pontalis. J-B.,(2008), *Λεξιλόγιο της Ψυχανάλυσης*, (Μτφ. Καψάμπελης Β., Αλούπης Π., Χαλκούση Λ.) Αθήνα: Κέδρος
32. Lévinas. E., (2000), *God, Death, and Time*,(Bergo B.), Stanford California: Stanford University Press
33. Negt. O., Zipes. J., «Ernst Bloch, the German Philosopher of the October Revolution», *New German Critique* (4), 3-16. (1975)
34. MarxΚ. (2014) *Κείμενα από τη δεκαετία του 1840 : μια ανθολογία* (Επί. ,Μτφ., Επί. Γκιούρας Θ.), Αθήνα: Εκδόσεις ΚΨΜ

35. Marx K. (2016) Το Κεφάλαιο: *Κριτική της πολιτικής οικονομίας –τόμος πρώτος* (Μτφ. Γκιούρας Θ.) (Επιμ. Γκιούρας Θ., Νουτσόπουλος Θ.), Αθήνα :Εκδόσεις ΚΨΜ
36. Munster, A. «Χειροπιαστή ουτοπία, προλαμβάνουσα συνείδηση και πράξη στη σκέψη του Ερνστ Bloch», *Ουτοπία* (59), 117 -82. (2004)
37. Scolem. C.,(2003), *Ο ιουδαϊκός μεσσιανισμός* (Μτφ. Σεβαστάκης Ν.),Αθήνα :Έρασμος
38. Solomon. M., (2017), *Μαρξ και Bloch: Στοχασμοί πάνω στην ουτοπία και την τέχνη* (Μτφ. Ροζάνης. Σ.),Αθήνα Έρασμος